

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
HÁROMNEGYEDSZÁZADOS
TUDOMÁNYOS MŰKÖDÉSE

1859—1934

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

DR. GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR.

KIADJA
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
CLUJ-KOLOZSVÁR

1937.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
HÁROMNEGYEDSZÁZADOS
TUDOMÁNYOS MŰKÖDÉSE

1859-1934

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

DR. GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

KIADJA
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Bevezetés.

Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület annak idején alapításának és fennállásának félszázados évfordulójához érkezett, az 1909. március hó 21-én tartott 51. rendes közgyűlés tudomásul vette az igazgató-választmánynak azt az intézkedését, hogy a jubileumnak irodalmi emlék állíttassék s e végből díszes emlékalbum jelenjen meg, „amely ismertetni fogja az egyesület és gyűjteményei történetét, cikkeket közöl a múzeum alapítóirol, munkásairól és életben levő munkásaitól.” (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1909. évre. Kolozsvár, 1910. 5. 99. l.) Úgy gondolta a választmány, hogy a jubileumi ünnep lefolyását is beleilleszti, így megjelenése csak az ünnepélyt követő időre volt előirányozva. Bár értékes anyagának nagy része már 1909-ben együtt volt s közben az ünnepségek is már régen elmúltak, kiadása egyre késlekedett. A választmány azt akarta, hogy a mű méltó és nagybecsű képe legyen az Egyesület multjának, ez viszont olyan költségeket okozott, melyeket a sok irányban igénybe vett költségvetés fedezni nem tudott. Az anyagiak hiánya miatt az emlékalbum megjelenését így évről-évre halogatni kellett.

Ekkor a választmány módot keresett, hogy az Egyesület érzékenyebb megterhelése nélkül felelhessen meg vállalt feladatának. A nehézségek eltüntetése azonban lassan haladt. Az 1912. március 31-i közgyűlés ismét foglalkozott a kérdéssel és jóváhagyta, hogy a megoldás érdekében a választmány „a sajtó alatt levő jubileumi album költségeire államsegélyért folyamodott.” (Évkönyv az 1912. évre. Kolozsvár, 1913. 107. l.) Ez a kezdeményezés sem járt a remélt sikerrel, majd a világháború kitörése miatt a jubileumi kiadvány, mely „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi emlékalbuma. 1859—1909” címet viselte volna, 41 negyedrév terjedelemben (328. l.) véglegesen félbemaradt.

Az elkészült rész pompás kiállításban és képekkel rendkívül gazdagon díszítve három nagy fejezetben „I. Az E. M. E. és a Múzeum” történetét, multjának kiemelkedő mozzanatait és törekvéseit, „II. Az E. M. E. régi emberei” címen az Egyesület életének nevezetes szerepvivőit és kiváló egyéniségeit, és „III. Gróf Mikó Imre és a Mikók” címen az Egyesület nagynevű alapítóját mutatta be kiváló írók igen becses értekezéseiben. További fejezetei a Múzeum tárainak ismertetését és a szakosztályok történetét foglalta volna össze. Sajnálatos dolog, hogy ez a nagy gondal készült szép mű, melyet hasonló arányokban megvalósítani még egyszer aligha lehet, befejezetlenül is a maga idejében nyilvánosságra nem került. Így a félszázados fennállás irodalmi emléke mindössze az a 71 lapos füzet, melyet az Egyesület megbízásából 1909-ben Kelemen Lajos állított össze, hogy az ötvenéves jubileum nagyközönségét tájékoztassa az Erdélyi Múzeum-Egyesület multjáról és a Múzeum táiról.

Huszonöt év múlva újból elérkeztünk Egyesületünk életének nevezetes időpontjához, alapításának háromnegyedszázados évfordulójához. Jóval szegényebb helyzetben, mint 1909-ben, és hasonlíthatatlanul súlyosabb körülmények között, mint bármikor, kellett határozni, hogy mi módon róhatjuk le hálánkat multunk nagy jótevői és áldozatos lelkű munkásai iránt. Az alapítás 75. évfordulóját az Egyesület függő ügyeinek elintézetlensége miatt igazán lélekemelő ünnepséggel megülni nem lehetett, s így megint az a gondolat nyomult előtérbe, hogy ez az alkalom olyan irodalmi emléket eredményezzen, mely a mult értékeinek feltárásával irányt szabjon és szempontokat adjon mind a jelennek, mind a jövő munkásainak.

Az 1934. január 29-i választmányi ülésen dr. Kántor Lajos, az Egyesület titkára, hívta fel először a figyelmet a jubileumi esztendőre s az évforduló emlékezetessé tételére. A választmány, bár tudatában volt a negyedszázaddal korábbi sikertelenségnek, egyhangu helyesléssel fogadta az emlékkönyv kiadására vonatkozó titkári javaslatot, sőt még abban az esetben is megvalósítandó szükségnek látta, ha költségeit az Egyesület készpénzvagyonára hiányként kell a költségvetésbe felvenni. (Jegyzőkönyv, 13. §). A választmány előterjesztésére az ugyanazon évi febr. hó 25-i közgyűlés el is határozta, hogy az Egyesület 75 éves jubileumát egy olyan emlékkönyv kiadásával fogja megünnepelni, amely felöleli az Erdélyi Múzeum-Egyesület multját és háromnegyedszázados teljesítményeinek adatszerű áttekintését.

Ettől kezdve a választmány éveken keresztül nagy ügyszeretettel foglalkozott ezzel a kérdéssel, s arra törekedett, hogy anyagi erejéhez mérten a lehető legkielégítőbben oldja meg. Az elvégzendő feladat nagyságára és jelentőségére való tekintettel kezdettől fogva az volt az álláspont, hogy az alapos munka érdekében is nem föltétlenül szükséges az emlékkönyv megjelentetése a jubileumi évre (1935. február 17-i közgyűlés jkve, 14. §). Ez mindenesetre időt adott és nyugodt munkamenetet biztosított a szerzőknek, hogy gondosan összeszedhessék és behatóan tanulmányozhassák az Egyesület szétágazó multjának gazdag adatait. Eredetileg az volt a terv, hogy a kiadásra kerülő emlékkönyv az Egyesület egész multját, hetvenötéves történetét, továbbá tudományos működésének kereteit és eredményeit mutassa be. Az előkészületek közben a választmány azonban arra a megfontolásra jutott, hogy az Egyesület életének jelenlegi rendezetlen időszaka nem alkalmas sem a 75 év történetének hű részletezésére, sem pedig a gyűjtemények multjának, anyagának és helyzetének ismertetésére. Ezért a választmány úgy határozott, hogy az Egyesület történetét és muzeális tevékenységének méltatását egyelőre mellőzi, illetőleg rendezettebb időkre bizza (1936. december 18-i ülés jkve, 131. §), s ez alkalommal csupán annak a feladatnak elvégzésére szorítkozik, amely kimutatja, hogy a szoroson vett tudományos téren milyen működést fejtett ki az Erdélyi Múzeum-Egyesület s háromnegyedszázados munkája milyen nyomokat hagyott a magyar tudományosságban és közművelődésben.

Erre a kérdésre ad feleletet jelen kiadványunk, mely az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos működését, fennállása óta első ízben,

próbálja rendszerezni és öt nagy fejezetben egységbe foglalni. Az eredmény, mely az ezrekre menő adatokból élénk tárul, nagyszabású és a várakozást messzemenően kielégítő.

A *Bölcselet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály* monografiájából megtudjuk, hogy ez a szakosztály 51 év alatt számos becses eredménnyel gyarapította a szellemtudományok széles körét. Főképen a magyar irodalomtörténet, a magyar történelem és a régészet művelése terén szerzett igen nagy érdemeket, de más tudományágak is sokat köszönhetnek azoknak a kutatásoknak, amelyeket a szakosztály ülései és kiadványai segítettek elő. Tudományosságunknak olyan nagy értékei, mint a középkori latinság szótára, a régi magyar irodalom bibliografiája és az apahidai kincs bemutatása, tartoznak a bölcsészeti szakosztály indítékai és maradandó értékei közé. Működésének számokban kifejezhető mérlege 361 tudományos szakértekezés, 106 népszerűsítő és 85 vándorgyűlési, összesen tehát 552 előadás, amelyeknek javarésze nyomtatásban is megtalálható az *Erdélyi Múzeum* 1874. óta gyarapodó vaskos köteteiben.

A *Természettudományi Szakosztály* változatos története olyan gazdag munkásságot tár elénk, amely nemzetközi viszonylatban is számottevő tényezőnek tünteti fel működését. Büszkén hivatkozhatik e szakosztály arra, hogy benne kezdte meg nagyívű pályáját Herman Ottó, kinek madártani, rovar- és halászati munkássága az egész tudományos világ közkinccse lett; itt működött hosszú ideig Koch Antal, kinek az egész Erdélyt átfogó ásvány-földtani és őslénytani kutatásai e föld ismeretére ma is legfontosabb forrásokul szolgálnak; innen indult el Daday Jenő tudományos pályája, ki az egész földre kiterjedő hidrobiológiai vizsgálataival világszerte ismertté tette nevét; itt tevékenykedett továbbá Entz Géza, a maga idejében a véglény-kutatás legtekintélyesebb tudósa, Fabinyi Rudolf kémikus, a perturbáció-hipotézis felállítója, Szádeczky K. Gyula, a messze földön ismert petrografus, Apáthy István a sejtannak és szövettannak világhírű tudósa stb. stb. E szakosztály munkásságát nagy számok jelzik: 711 tudományos értekezés és 207 népszerűsítő, összesen tehát 918 előadás. Tudományos működésének nyomtatásban is megjelent eredményei 700 ívet tesznek ki s ez 129 szerzőtől 605 dolgozatot tartalmaz, melyeket a földkerekség sok hasonló tudományos intézete őriz, használ és elismer.

Munkásainak hatalmas seregéből az *Orvostudományi Szakosztály* története szintén mulhatatlan nevet tud felmutatni. Dicsekvéssel utalhat Genersich Antal trichina-kutatásaira, Kenyeres Balázs orvostörvényszéki vizsgálataira, Brandt József veseeltávolítást először végző műtét-bemutatóira, Hevesi Imrének a maga nemében páratlan inátültetéseire, Davida Leó bonctani ideg- és izomkészítményeire, Apáthy István neurofibrillumkészítményeire s Hőgyes Endre labyrinthogén nystagmus-kutatásainak örökbecsű eredményeire, amelyek mind e szakosztályon keresztül jutottak az orvostudomány nemzetközi értékei közé. Működésének méretei meglepően nagyok: 59 év alatt 571 ülésen 1385 szakértekezést, 72 népszerűsítő és 103 vándorgyűlési, összesen 1560 előadást tartott.

Az 1906. óta működő legfiatalabb *Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály* tudományos téren rendkívül jelentős úttörő munkásságot fejtett

ki az ősi babilóniai és hindu jogforrások magyar nyelvű feltárásával és kiadásával. Az ő kezdeményezései közé tartoznak az ipari munkások, iparosok, kereskedők és magántisztviselők részére rendezett népművelő előadássorozatok. Szociálpolitikai irányban neki köszönhető a világháború előtt a szegénysorsu társadalmi osztályt ingyenes jogi tanácsokkal ellátó Néphivatal, továbbá a Tüdőbeteg Gondozó Intézet felállítása és a gyermekvédelem hathatósabb kiterjesztése érdekében szervezett Erdélyi Pártfogó Egyesület alapítási munkálatainak előkészítése. Működésének eredménye 8 kötet kiadvány, 52 szakértekezés, 15 vándorgyűlési, 32 szakosztályi népszerűsítő és 156 népművelő, összesen 255 előadás és 3 kereskedelmi tanfolyam.

Jubileumi kiadványunknak kiváltképen nagyértékű fejezete az a könyvészeti összeállítás, mely az Egyesület és a szakosztályok kiadásában 75 év alatt megjelent könyvekről, füzetekről és folyóiratokról nyújt áttekintést. Beszédés bizonyosága ez a felsorolás annak a nagyarányú tudományos munkásságnak, melyet az E. M. E. az elmúlt háromnegyedszázad alatt kifejtett. Ezek a kiadványok hatalmas méreteket vetítenek elénk: az önálló műveken és különlenyomatokon kívül, amelyek meghaladják a 600-at, csak a folyóiratok 180 kötetet tesznek ki és 52.000 lapon és 500 táblamellékleten több ezer önálló dolgozatot és közleményt tartalmaznak a tudomány valamennyi ágából. Ha hozzávesszük ehhez a négy szakosztály tevékenységét, mely háromnegyedszázad alatt 2509 tudományos és 776 népszerűsítő, összesen 3285 előadásról tud számot adni, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudományművelés és a közművelődés érdekében dúsan gyümölcsöző, mély nyomokat hagyó, fáradhatatlan kötelességteljesítést végzett. Kiadványunk történelmi adatai az E. M. E. számára helyet kérnek a magyar tudományosság történetében és elismerést kívánnak nemzetközi vonatkozásban is.

A mi nemzedékünknek jutott az a feladat, hogy Egyesületünk tudományos működésének adatait felkutassa, összeállítsa és történetileg feldolgozza. Négy esztendő lelkiismeretes munkáját az az érzés sarkalta, hogy vele hálánkat rójjuk le a múlt iránt, mely a tudományos munka kereteit megszervezte, s mindazon dolgozótársak iránt, kik az Egyesület tudományművelő és honismertető célkitűzéseit lelkes buzgalommal mozdították elő.

Legyen ez a kiadványunk a jelen és a jövő számára az erő, a buzgóság és a kitartás forrása az Erdélyi Múzeum-Egyesület hivatásának további szolgálatában s a magyar tudományosság erdélyi hagyományainak lelkes ápolásában.

Cluj-Kolozsvár, 1938. február hó.

Dr. György Lajos.

I.

A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály története.

1860—1934.

I.

1860—1872.

Hetvenöt éve annak, hogy 1859. november 23-án lelkesült ünneplő közönség előtt elhangzott gróf Mikó Imre ajkairól az alapító „Legyen” szó, melynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület létét köszönheti. Nagy célok lelkesítették azt az előkelő közönséget, mely a kolozsvári Vigadó nagytermében összegyűlt: egybehordani a szép Erdély ritkaságait, régiségeit, természeti kincseinek válogatott darabjait és egy táborban egyesíteni azokat, kik a tudomány örök céljaiért dolgoznak és lelkesednek.

Az alapító világos szavai szerint: „*A mi célunk: a tudományosságunk egy új templomot alkotni egyesületi úton.*” Az akkori viszonyok mostohák voltak a magyarság számára, az abszolutizmus kényszere akadályozta a szabad szó megnyílvánulását. Nem lehetett a tervezett egyesületet világosan abban az alakban megjelölni és felépíteni, mint ami gróf Mikó Imre nagy elgondolását teljesen fedte volna. Egy múzeum alapításába és annak pártolására szövetkezett tagok tömörülésébe még beleegyezett a kormány, de egy magyar tudományos egyesület megalapításába alig. Pedig gróf Mikó Imrének az egyik époly kedves gondolata volt, mint a másik. Meg kellett tehát kerülni az akadályt. Az alapítás ugyan elsősorban múzeumot emel ki, de felveti azt a lehetőséget is, hogy az így egybegyűjtött anyag tudományos feldolgozása sem lehet közömbös a Múzeum számára. Erről szól az Alapszabályok 46. cikke: „A múzeummal kapcsolatban a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére munkál az egylet azáltal, hogy azon választmányi üléseken kívül, melyekben a múzeum anyagi ügyei intéztetnek, tartatni fognak olyan választmányi ülések is, melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretre vonatkozó tudományokból értekezések és felolvasások.” Ez volt a fennkölt emlékezetű alapító igazi elgondolása is; az Egyesület fejtsen ki két irányban munkásságot: az egyik legyen a gyűjtőtevékenység, a másik a feldolgozó és tudományos munka.¹

¹ Az itt ismertetett alapítás és első megindulás adatai jórészt megtalálhatók a Brassai Sámuel-től szerkesztett *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei* című vállalat hat kötetében (Kolozsvár, 1860—1873). Az első idők tudományos tevékenységéről szól továbbá Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története* című munkájának VIII. fejezete.

Az alapító gyűlések után pezsgő élet indult meg mindkét irányban; a gyűjtemények a fellelkesült közönség áldozatkészségéből rögtön szép gyarapodásnak indultak, a tudományos munka pedig az alapító személyes felügyelete alatt biztatóan felvirágzott. Minthogy az Egyesület tudományos munkásságát egyelőre semmiféle szervezet sem szabályozta, az első időkben tárgy, hely és idő szempontjából meglehetősen tarka kép alakult ki. Az első tudományos gyűlést 1860. február 25-én tartották gróf Mikó Imre elnöklete alatt, az első tudományos értekezés pedig, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesületben felolvastak, a történeti szakosztály kereteibe tartozik: Torma Károly, a kiváló régész, *Rómaiak nyoma Erdély északi részében* címen tartotta az első felolvasást.²

1860-ban kilenc tudományos gyűlés volt, s valamennyin gróf Mikó Imre elnökölt. Az alapító élete végéig oly nemes érdeklődést mutatott az Egyesület iránt, hogy munkásságát lehetőleg mindig személyesen irányította. Akadályoztatása esetén, különösen az első időkben, gróf Lázár Miklós helyettesítette. Az értekezők rendszeren nagyterjedelmű dolgozatokat mutattak be, s azokat teljes egészükben felolvasták. Ha kifogytak az időből, a legközelebbi alkalommal folytatták. A felolvasást hozzászólások követték. Már 1860. végén kialakult az a vélemény, hogy tárgykör szempontjából el kellene különíteni az össze nem tartozó tudományokat. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy akit a pókok érdekelnek, az aligha fogja meghallgatni a II. Rákóczy György lengyel hadjáratáról szóló történeti értekezést és viszont. Mindezt megfontolva, 1860. novemberében egy bizottság azt indítványozta, hogy havonta tartsanak tudományos üléseket és a választmányba vegyenek fel tudósokat is. A mozgalom tovább haladt: 1861. január 2-án kimondták, hogy minden hónap második szerdáján gyűlnek össze tudományos felolvasások meghallgatására. Ugyanekkor vetették fel azt a gondolatot is, hogy a két fő tárgykört, a történelmet és a természettudományokat, el kellene egymástól különíteni. Ez volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület kebelén belül az első szakosztályi tagozódás. A terv hamarosan testet öltött. Már 1861. február 6-án kimondták a *történelmi és természettudományi szakosztály különválását*, ugyanazon hó 13-án pedig Gyulai Pál helyettes jegyző felszólítására a történeti szakosztályhoz bejegyeztették magukat: Hincz György, Jakab Elek, Hal mágyi Sándor, Kővári László, Gyulai Pál, Nagy Péter, B. Apor Károly, Mikó Sándor, Sámi László, Török Ferenc, Fekete Mihály, Dózsa Dániel, Buzogány Áron, Kriza János, Matusik János, Horváth Pius, gr. Bánffy Béla, Gyergyai Ferenc, Salamon József, Hegedüs János, Gámán Zsigmond.³

A történeti szakosztály működése kedvező előjelek között indult meg. Tettekrész tagjai a becses értekezések egész sorát olvasták fel, melyekről a Brassai Sámueltól szerkesztett *Évkönyvek* tájékoztatnak. A történeti szakosztály első ülését gróf Mikó Imre elnöklete alatt 1861. március 23-án tartotta, amikor Jakab Elek értekezett *A magyar korona feletti küzdelem a XVI. században* címen. A történeti szakosztály teljes joggal viselte címét, minthogy az elhangzott értekezések túlnyomó többsége

² Értekezése megjelent az idézett *Évkönyvek* II. füzetében

³ EME *Évkönyvei*, I. 158. l.

sége ide tartozott. Érdemes legalább rövid szemlét tartani a gazdag anyag felett, melyet az Évkönyvek tartalmaznak. Benkő Károly bemutatta *Benkő József életrajzát* (1861. dec. 11.), Kovács István a *Cserhalmi ütközet-ről* értekezett (1860 nov. 23.); Kővári László két értekezéssel is szerepel: *Történelmi nyomozások a Leopoldinum diploma keletkezése körül* és *Bethlen Miklós emlékiratainak hitelessége*; Lukácsy Kristóf: *A hunmagyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők nyomán*. Nagy Leopold két értekezést mutatott be: *A kenyérmezei ütközet* és *A szászvárosi ev. ref. egyház és iskola története*. Nem maradhatott el Orbán Balázs sem, aki 1864. április 13-án *Székelyföldi ritkaságok* címen nagyhírű művének kezdeteit a Múzeum-Egyesületben ismertette. Schmidt Vilmos *II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata* címen írt terjedelmes tanulmányt. A Múzeum könyvtárának őre volt a magyar bibliographia legkimagaslóbb alakja: Szabó Károly. Híres művéből, a *Vezérek korából*, 1865. január 11-én mutatott be szemelvényt, értekezett a *Székely krónikáról* is, de legfőképen itt közölte halhatatlan alkotásának, a *Régi Magyar Könyvtár*-nak, első kezdeteit. Szilágyi Sándor *Adalék egy erdélyi Codex diplomaticushoz* címen értekezett; gróf Teleki Domokos *Az 1817-iki éhínségről*, Váradi Ádám pedig a *Dévai ref. templom feliratáról*.

A szorosan vett történettudományok mellett különösen virágzott a régészet, melynek két oly kiváló képviselőjével találkozunk, mint Finály Henrik és Torma Károly. Finály Henrik, aki az Egylet titkári tisztjét töltötte be és különösen később nagy szerepet vitt a történelmi szakosztály életében, a legszorgalmasabb munkása volt az Egyesületnek. Értekezései: *Érmészeti közlemények*, *Kézirat az aranypénzverésről*, *Római nyomok Erdély északnyugati részén*, *A kolozsvári ötvös-céh*, *Római viasztáblák*, *A régi magyar súlymérték*, — nyomtatásban is megjelentek, bár nyomát találjuk annak, hogy többet adott elő. Kívüle Torma Károly foglalkozott ismételten régészeti kérdésekkel; ilyenek: *Dácia felosztásáról a rómaiak alatt* és *Az alsóilosvai római állótábor*.

A történelem mellett a többi rokonszakú tudomány háttérbe szorult. A filozófiát Brassai Sámuel képviseli egyetlen-egy értekezéssel (*Az exact tudományok követelése a philosophia irányában*); a nyelvészet Finály egy bírálatán kívül szintén egy értekezést kapott, amelynek címe: *A szláv elem a rumun nyelvben*, és szerzője Schmidt Vilmos. Valamivel kedvezőbb az irodalomtörténet mérlege, de magyar tárggyal itt is csak egy értekező foglalkozik, Zálnoki Sándor: *Egy drámai termék a legnagyobb magyar drámaírótól* (Katona: Lucza széke). Szász Gerő *Homeros-ról* olvasott fel; Vámbéry Ármin *Feridun bég* címen egy török okmánygyűjteményt mutatott be, Zilahy Imre pedig *A szláv nép költészete* címen tartott előadást. Műtörténeti tárgyat választott P. Szathmári Károly: *A somlyó-újlaki román stílú egyházzról*. Hasonló tudós testületek szokása szerint emlékbeszédeket is mondottak, mégpedig Weszely Károly *Dr. Ötvös Ágostonról*, Szabó Károly pedig *Benkő Károlyról* és *Mike Sándorról*.

A történeti szakosztály első tizennégy éve dicsőséges volt, mert ezek az értekezések nemcsak számra tekintélyesek, hanem tartalmilag is az egyes tudományszakok jeles művei közé számíthatók.

II.

1872—1882.

1872-ben nagyjelentőségű fordulat állott be a kolozsvári tudományos életben: megnyílt a tudományegyetem. Méltán elvárhatnók, hogy e hatalmas tudományos testület életrehívása és vele kapcsolatban számos kiváló szakember tömörülése a Múzeum-Egylet eddigi bízató, de az utóbbi években kétségtelenül hanyatló tudományos munkáját új életre fogja kelteni; hogy az előző fejezetben bemutatott kezdet csupán bízató megindulás ahhoz képest, amit most az egyetem működése megindított. A következmények — sajnos — tökéletesen ellenkező képet nyújtanak: az egyetem megnyitása után csaknem teljesen megszűnt az Erdélyi Múzeum-Egylet eddigi virágzó tudományos tevékenysége. A Múzeum gyűjteményei megbecsülhetetlen szolgálatot tettek az ifjú egyetemnek: készen, feldolgozva kapott rendszeres és gazdag anyagot, és azt tudományos céljaira fel is használta. Az Egyesület választmánya úgy vélte, hogy az egyetem tudós tanárai erejüket époly készséggel fogják a Múzeum-Egylet tudományos tevékenységének áldozni, mint amily készséggel és örömmel bocsátotta az Egyesület gazdag gyűjteményeit az egyetem rendelkezésére. Erre a célra, hogy a rendszeres munkálkodásra bőségesebb tér jusson, megszüntette eddigi Évkönyveit és Finály Henrik szerkesztésében 1874-ben folyóiratot indított meg *Erdélyi Múzeum* címmel. Az első szám bevezetésében elmondja a szerkesztő, aki most már szintén az ifjú egyetem tanárainak sorába lépett, hogy a kolozsvári egyetem tanárai szükségét látták oly közlönynek, melyben dolgozataikat közreadhatják. Az Erdélyi Múzeum-Egylet készséggel jött segítségére ennek a szándéknak és megindította az *Erdélyi Múzeum* című folyóiratot.

A negativum története rövid. A hajdani szakosztályok, a történeti épügy, mint a természettudományi, nem működtek; dolgozatok gyéren érkeztek, a tudományos élet tengett-lengett. E feltűnő jelenség oka kétségtelenül abban rejlett, hogy az egyetem tanárai közül többen akkor kerültek először Kolozsvárra és az új helyzetbe nehezen tudtak beilleszkedni; kiépített személyi és tudományos kapcsolataik másfelé vonták őket, egymásra idegenül tekintettek és a testületi szellem csak lassan, fokozatosan alakult ki közöttük. Gróf Mikó Imre még megérte e fájdalmas fordulatot és már az 1871-i megnyitójában — még az egyetem megalapítása előtt — így sóhajtott fel: „Minket csak a nyomás tart együvé; csak a zsarnokság fenyegetése fűz szorosán egymáshoz s nemzeti intézeteinkhez.”⁴

De az események, nem állanak meg, ha némelykor állani is látszanak. Az első lökést egy új helyzet kialakulására a kolozsvári természettudósok adták meg, akik 1875-ben a Múzeum-Egylettől függetlenül

⁴ Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet története*, IX. fejezet.

egy *Természettudományi Társulatot* alapítottak. Finály Henrik mindjárt a természettudományi egyesület megalakulása után éles cikkben bírálta (névtelenül) az új alakulást. Felvetette a kérdést, hogy vajjon szükség volt-e új egyesületre, mikor a Múzeum-Egyletnek eddig is volt természet-tudományi szakosztálya, és az most is készséggel várja és hívja a tudósokat munkálkodásra. A következő, még jelentősebb lökést szintén Finály adta meg 1877. július 1-én megjelent cikkében.⁵ Egyenesen felveti a kérdést, hogy milyen hatása volt az egyetem megalapításának a Múzeum-Egylet működésére. Megállapítja, hogy a gyűjtemények fejlődésére jótékony hatást tett az egyetem, míg a tudományos munkásságot épen ellenkezőleg befolyásolta. Egyik jelentékeny oka ennek abban rejlik, hogy az egyetem megalakulása óta számos tudományos erő feltűnően visszavonult az Egylettől. A tudományos ülések megszűntek és így az Egylet kiadványait alig lehet az Egylet tudományos működése megnyilvánulásának tekinteni. „Régebben az egylet alakított volt két szakosztályt, egy történelmit és egy természettudományit. E szakosztályok külön szakelnökök vezetése alatt tartottak szaküléseket; tartott a választmány azonkívül nyilvános üléseket, amelyeken tudományos előadások és felolvasások voltak napirenden. Ez mind megszűnt. És ha kérjük mért? Nem tudja megmondani senki az okát, vagy legalább nem akarja megvallani.” Finály a további fejtegetéseiben az egyik leglényegesebb okot abban keresi, hogy a Múzeum-Egylet nem kifejezetten tudós társaság, hanem tagdíjat fizető jelentkezők alakulata. 1859-ben nem engedte meg a kormány, hogy tudós társaságot alkossanak; most azonban nem állana annak semmi sem útjában. A Múzeum-Egylet céljai nem voltak eléggé világosak; némelyek tudományos tevékenységet sürgettek, mások a gyűjtemények gyarapítását szorgalmazták. Volt olyan is, aki a választmány választott tagjait kötelezni akarta, hogy évente legalább egy tudományos dolgozatot mutassanak be; „a másik arra kívánta fektetni a fősúlyt, hogy az egylet tagjai tartsanak mentől több úgynevezett népszerű tudományos előadást, és így igyekezzenek toborozni a nagy közönségből tudománykedvelőket, érdekeltséget ébreszteni a tudomány iránt. Mint sokszor, úgy itt is megtörtént, hogy a legtöbbet követelők túlnyomó száma éppen a legkevesebbet dolgozók sorából telt. Megtörtént az is, hogy valaki valósággal szakszerű, komoly előadást tartott, amely nagyon érdekelte a hallgató közönséget, holott a másik népszerű, vagy legalább népszerűnek képzelt előadása hidegen hagyta, sőt untatta; olykor nagy közönség gyűlt és elégedetlenül távozott, máskor meg a legérdekesebb előadásra alig jött néhány ember.” De hogyan lehetne ezen az állapoton segíteni? Akadt olyan választmányi tag, aki azt indítványozta, hogy az Egylet dobszóval hirdesse a város utcáin megtartani szándékolt előadását. Finály éleselméjű fejtegetéseit azzal a javaslattal zárja, hogy az anyagi ügyeket intéző választmánytól különítsék el a tudományos kérdéseket és az utóbbiakat bízzák egy tudományos választmányra. Alakuljon tehát az Egylet kebelén belül egy tudományos testület, mely élvezzen bizonyos átalány-összeget, szervezetét

⁵ Erdélyi Múzeum, 1877. évf. 105—110. lapjain *A szűnidő elején* címmel névtelenül; azonban a cikk stílusa és gondolatmenete minden vitán felül Finályra vall.

szabályozza egy megalkotandó ügyrend, melynek alapján minden újabb egyesület alakítása nélkül zavartalanul működhetik.

Az itt vázolt kezdeményezés nem maradt meddő: az 1877-i közgyűlés elé terjesztett indítványok között első helyen szerepel „az egyleti szakosztályok szervezése”. A kérdést az 1878. március 27-én tartott közgyűlés tárgyalta, melynek elnöki megnyitója is utal a szakosztályok újabb megszervezésére. A titkári jelentés összefoglalta mindazt, amit fenn ismerítettünk. A közgyűlés elfogadta az indítványt, így tehát a „Kolozsvári Orvos- és Természettudományi Társulat” megszűnt, helyette újból létesült a Múzeum-Egylet természettudományi szakosztálya és ezzel kapcsolatban természetesen a történeti is. Az Erdélyi Múzeum 1878. április 1-i számában vezető helyen cikk jelent meg *A közgyűlés után* címmel, névtelenül ugyan, de kétségtelenül megint Finálytól. Ebben foglalkozik az új helyzettel és azt távolról sem találja a történelmi szakosztály számára valami rózsásnak. A terv az, hogy megszűnik az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat is, helyette szakosztályi értesítők fognak megjeleni. Az új berendezés célja az, hogy felelevenítse az ellankadt munkásságot. A főcél az kell legyen, hogy egyengesse az utat egy valóságos tudós társaság megalakulásához. Azonban mennyivel könnyebb egy természettudományi szakosztály helyzete; annak tagjai munkájuk természeténél fogva szorosán egymásra vannak utalva, így összműködésüket természetes kapcsolatok szabályozzák. Ezzel szemben az u. n. „történeti” szakosztály oly szétágazó tudományágakat ölel fel (bölcsezet-, nyelv-, történet- és jogtudomány), hogy működése elé előre is a legnagyobb kétséggel lehet tekinteni. Mindazáltal 1878. június 25-én arról hallunk, hogy a történeti szakosztály Finály Henriket választotta elnökévé.⁶

A szervezkedés munkája megindult. Finály 1878. október 12-re az egyleti olvasószobába az „ügyletrend” megállapítására és a munkafelosztás megbeszélésére összehívta az Erdélyi Múzeum-Egylet történeti szakosztályának tagjait.⁷ A szakosztály végleg megalakult és működése köréül azokat a tudományokat jelölte meg, melyek a napi politika és a szoros értelemben vett hitágazati vallásos kérdések kivételével mind azt tartalmazta, ami az orvos- és természettudományok körén kívül esik.⁸

Az Erdélyi Múzeum 1878. évfolyamának december 1-i számában Finály — ismét névtelenül — összefoglalja a helyzetet és megjelöli a jövőben szándékolt irányt. Az *Erdélyi Múzeum* ezzel a számmal megszűnt az összesség közlönye lenni, ezután csupán a történeti szakosztályt fogja szolgálni, míg a természettudományi szakosztály külön Értesítőt kap. A történeti szakosztály sokféle tudományt foglal magában; nevét csupán az indokolja, hogy nem akartak túlságosan hosszú címet adni neki. Az alakuló gyűlés határozata értelmében havonta két rendes ülést fognak tartani, mégpedig minden hónap második és negyedik hétfőjén. Az ülés helye a könyvtárnok dolgozószobája lesz, esti 6 órai kezdettel; az üléseket hírlapokban fogják hirdetni s külön meghívókat

⁶ Kelemen Lajos idézett munkájának XII. fejezete szerint.

⁷ Erdélyi Múzeum, 1878. okt. 1-i száma szerint.

⁸ Erdélyi Múzeum, 1878. 244. l.

nem küldenek szét. Az üléseken minden tisztességes ember megjelenhet, mint hallgató; előadást nem-tagok is tarthatnak. „Előadás vagy vitatkozás tárgya lehet: Kidolgozott értekezés felolvasása a bölcsészet és bölcsészettörténelem, a nyelvtudomány és irodalomtörténelem, az elméleti jogtudomány és jogbölcsészet, az államtudomány, statisztika és nemzetgazdaságtan, a neveléstan, a társadalmi tudomány, a történelem, a történelem összes segédtudományai és az elősorolt valamennyi tudomány fejlődéstörténelme és régészete köréből.” Szerepelhetnek ezenkívül ismertetések, bemutatások, viták és népszerű előadások is. A szakosztályi közlöny rövid ismertetést fog hozni az előadásokról. A tér tehát, melyet a történeti szakosztály felölelt, tágas volt; talán túlságosan is lág, amint a következmények fájdalmasan igazolták.

A szakosztályi munka megindult és az ígért szakosztályi értesítést is megtaláljuk az Erdélyi Múzeum 1879-i évfolyamában, mégpedig összesen kettőt! Az első az idézett közlöny 30-32. lapjain foglal helyet. Ebből megtudjuk, hogy a szakosztály jegyzője Szász Béla. A központi választmány évi 750 forint általányt bocsátott a szakosztály rendelkezésére. Ebből fedezik a folyóirat költségeit. A szakosztály az elnök mellé esetről-esetre két-kéttagu bizottságot választ; ez dönti majd el, hogy a felolvasott dolgozatok közölhetők-e a folyóiratban. Az 1878. október 12-i alakuló gyűlés után, ahol mindezt elhatározták, október 28-án folytatták a szervezkedést, majd november 11-én Torma Károly régészeti dolgozatot olvasott fel. December 16-án a folyóirat szervezése tárgyában tartottak ülést, 1879. január 27-én pedig Jámbor Gyula tartott jogtörténeti felolvasást. Ugyanekkor Schilling Lajost jegyzővé választották.

Kétségtelenül megállapítható, hogy az amúgy is borús előjelek között megalakult történeti szakosztály tovább nem működött. „A természettudományi szakosztály folytonosan tartotta szaküléseit és estélyeit, úgyhogy az ez üléseken előadott értekezések mind be se fértek a kiadványokba: a történeti szakosztály ellenben alig tudott egynéhányszor egy-egy ülést összehozni, és a közlönyében közreadott dolgozatok nem voltak gyűlésen felolvasva, sőt nagyjából nem egyleti tagok művei”⁹.

A történeti szakosztály ebben az alakban nem is támadt fel többé. Közlönye, az *Erdélyi Múzeum*, 1882-ben még megjelent, de annak ez évi utolsó számát Finály Henrik néhány soros lemondó irata zárja. Az udvarias sorok nem árulják el, hogy mi idézte elő a válságot, de kétségtelen, hogy Finály elgondolása nem egyezett a felállított szakosztály gondolatával. Finály ismételen tudós társaságot sürgetett; azt a Múzeum-Egylettől függetlenül gondolta; úgy vélte, hogy ilyen kizárólagos tudós társaság nagyobb tekintélyt fog tagjainak biztosítani és ezért a tagok buzgóbban fognak munkálkodni.

A csaknem negyedszázados ismételt kísérletezés bebizonyította, hogy pontosabb szervezetre, élesebben megvont körvonalakra van szükség. A következő év meghozta ezt is.

⁹ Az 1880. március 25-én tartott közgyűlés titkárj jelentéséből. *Erdélyi Múzeum*, 1880. 142. l.

III.

1883 – 1906.

Az egyetem megalapítása megrázta Kolozsvárnak évszázadok óta egyensúlyi helyzetbe jutott szellemi világát. Akik tanszéket nyertek, a berendezkedés gondjaival foglalatostkodtak, akik pedig kimaradtak, duzzogva húzódtak félre a tudományok munkás mezejéről. Maguk az egyetemi tanárok is idegenül tekintettek egymásra, hiszen jórészt különböző vidékekről kerültek a nekik szokatlan környezetbe.¹⁰ Tíz évnek kellett eltelnie, míg a nagy változás nyomán keletkezett izgalom elült, a kedélyek lehiggadtak, és végre az új egyetemi tanárok is hozzáláttak, hogy tudományos tevékenységüknek alkalmas munkateret keressenek. Az Erdélyi Múzeum-Egylet készen kínálkozott erre a célra, csupán arról lehetett szó, hogy milyen keretek között induljon meg az új tudományos munka. Többeket sértett az, hogy az Egyletbe bárki tagdíj fejében beléphet és ezáltal egy tudományos testület tagjává válik. Már ekkor felbukkan az ellentét, mely egy félszázad múlva komoly összeütközés kiindulópontjául szolgál: az egymással félszázadig küzdelemben álló két ellentétes irány az úgynevezett *múzeális és akadémia eszme* harca volt. A múzeális gondolat hívei szerint gróf Mikó Imre Múzeum-Egyletet alapított; célja gyűjtemények összehordása fenntartása és gyarapítása volt; az akadémiai eszme hívei viszont a mellett kardoskodtak, hogy a nagynevű alapító a múzeum mellett tudományos munkát is kívánt, és hogy gondolatát akkor nem tudta bővebben kifejteni, annak oka az ötvenes években uralkodó önkényuralomban rejlett. Ez az ellentét most még csak titkon lappangott és az akadémiai eszme hívei, élükön Finály Henrikkel, az Egylet titkárával, minden különösebb ellenmondás nélkül diadalt arattak. Erről hallunk már 1882-ben:¹¹ „A változott viszonyok újra megkívánják az alapszabályok módosítását. Meg is indult ez irányban a mozgalom és az erők egyesítésének elve már győzött. . . . E reform egyik főkövetelménye lesz a tudományos működés tüzetes hangsúlyozása, mert az erre irányuló törekvés helyes és jogosult.”

Az 1883. év az átalakulás és szervezkedés jegyében folyt le. A bölcsélet-, nyelvészet- és történelmi tudományok mezején munkálkodó szakférfiak 1883. október 18-án megalakították az ezen tudományokról elnevezett szakosztályt és a szervezkedés lassú munkájának első megindításaként Hóman Ottó egyetemi tanárt elnöknek, Schilling Lajost pedig titkárnak választották. Az Erdélyi Múzeum-Egylet *Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztálya* ettől az időponttól a mai napig meg-

¹⁰ Hogy mennyire feszült volt a helyzet, érdekesen bizonyítja annak egy huszonöt év múlva keletkezett utójátéka, mely az Erdélyi Múzeum 1897. évfolyamának 581–583. lapjain olvasható. A polémia Brassai halála alkalmából tört ki Kőváry László és a „Non quis, sed quid” jelzésű cikkíró (valószínűleg a szerkesztő Szádeczky Lajos) között. Itt pl. ezt olvassuk: „Az az igazán meg nem érdemelt és indokolatlan gyűlölet, mellyel Kolozsvárt az idegen egyetemi tanárokat fogadták, ráfogta, hogy az egyetem tanárait címkórság vezette, hogy maguknak a Nagyságos címet kieszközöljék.”

¹¹ Finály titkári jelentése az Erdélyi Múzeum 1882. évfolyamának 122. lapján.

szakítás nélkül levezethető; ez tehát szakosztályunk születésnapja. A szervezkedés munkája ettől kezdve serényen folyt: november 28-án egy újabb ülés elfogadta a szakosztály alapszabályait.¹²

A szabályzat mindenekelőtt megállapítja, hogy az „Erdélyi Múzeum-Egylet kebelében egy bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztály alakul, mely főadatának tekinti a tárgykörébe eső tudományszakok művelését.” A szakosztály céljai elérésére szakelőadásokat rendez és kiadványokat nyomtat. A szakosztálynak tagjai lehetnek a Múzeum-Egylet tagjai közül azok, akik a szakosztályba belépnek. De ezenkívül, külön tagdíjért tagja lehet mindenki, aki az említett tudományok iránt érdeklődik. A szakosztály tisztviselői: az elnök, alelnök és titkár, továbbá három választmányi tag. Tiszteletdíjat csak a kiadványok szerkesztője kap. A tudományos vagy szakgyűléseken tudományos vagy népszerű előadások szerepelnek; az ügyek intézésére a választmányi és közgyűlések szolgálnak. A szakosztály a Múzeum-Egylettől kapott átalányból értesítőket ad ki; külön vagyona nincs, az átalányt tudományos célokra fordítja.

A szabályzat messzemenő függetlenség alapján készült; kétségtelen, hogy az így keletkezett egyesületet csupán az átalány vékony szála kapcsolták az anyaegyesülethez. A további szervezkedő üléseken (1884. jan. 12-én és febr. 16-án) összeírták a tagokat. A Múzeum-Egylet tagjai közül a bölcsészeti szakosztályba iratkoztak: Brassai Sámuel, Felméri Lajos, Ferenczi Zoltán, Finály Henrik, Groisz Gusztáv, Hóman Ottó, Kolosvári Sándor, Schilling Lajos, Szabó Károly, Szamosi János, Szász Béla és még többen. Helybeli tagdíjas tagok: Boros György, Geréb Márton, Gergely Sámuel, Hegedüs István, Kovács János, Lehman Róbert, Óvári Kelemen, Sándor József, Szilasi Gergely, Vajda Gyula, stb.¹³ Vidéki tagokkal együtt, akik kevesebb tagdíjat fizettek, minthogy nem lehettek jelen a tudományos üléseken, a megalakuláskor 73 tagja volt a szakosztálynak. A már említett tisztviselőkön kívül Felméri Lajost alelnökké, Hegedüs Istvánt, Szamosi Jánost és Ferenczi Zoltánt pedig választmányi tagokká választották. A szervezkedéssel párhuzamosan a tudományos munka is megindult: 1883. október 19-én tartották az első szakülést, amelyen Szabó Károly bemutatta *Régi Magyar Könyvtárának* akkor készülő II. kötetét.¹⁴

A bölcsészeti szakosztály, némi nem nagyon jelentős változtatásoktól eltekintve, ritka egyöntetűséggel működött egészen 1906-ig, amikor nagy átalakuláson ment keresztül. Hóman Ottó távozása után egy évig (1886) Felméri Lajos volt az elnöke, 1887-től kezdve pedig egészen 1909-ben bekövetkezett haláláig Szamosi János, akinek széleskörű érdemei vannak a szakosztály vezetésében. Huszonkét éven át irányította körültekintő gondossággal és lelkiismeretességgel a szakosztályt, rendben tartotta anyagi

¹² A szervezkedésről tájékoztat és az első alapszabályt közli Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai című folyóirat I. kötete a 67–76. lapokon. A körülményes című folyóirat 1884-től kezdve jelent meg a megszűnt Erdélyi Múzeum helyett.

¹³ Közülök — tudunkkal — még ma is életben vannak: Boros György unit. püspök, aki most is választmányi tagja a szakosztálynak; Gergely Sámuel egyetemi ny. rk. tanár (azóta, 1935 márciusában meghalt) és Sándor József szenátor.

¹⁴ A szervezkedésről jó áttekintést ad Szádeczky Lajos tíz év múlva, az Erdélyi Múzeum 1894. évfolyamának 117. és következő lapjain.

ügyeit, minthogy a pénztár kezelése és a számadások elkészítése is az elnök feladata volt. De szellemi téren szintén gondos, megfontolt vezetőnek bizonyult; elve volt, hogy lassan, zaj nélkül, de annál kitartóbban kell munkálkodni. Hangsúlyozta, hogy a tudományos decentralizáció szükséges és fontos épen a tudományos munkálkodás érdekében.¹⁵ Egyoldalúságnak tartotta, ha a szakosztály túlságosan sokat foglalkozik erdélyi tudományos kérdésekkel. Véleménye szerint a szoroson vett honismer-tetés mellett a tudományok általános művelése is feladata az egyesületnek.¹⁶

Az alelnöki tisztet először Felméri Lajos látta el, 1886-ban Szamosi János, egy év múlva pedig Szász Béla. 1894-ől kezdve egészen 1906-ig Márki Sándor volt az alelnök. A titkár fontos hivatalát, mely egyúttal szerkesztői teendőkkel is össze volt kötve, először Schilling Lajos vállalta, 1887-től Hegedüs István, majd ennek Budapestre való távozása után 1891-től Szinnyei József. 1894-től egészen 1906-ig Szádeczky Lajos volt a szakosztály titkára és folyóiratának szerkesztője.

A választmány, melynek eredetileg az volt főfeladata, hogy a bemutatott dolgozatok közölhetőségéről döntsön, lassanként bővült. Kezdetben három tagot számlált, 1891-től ötöt, 1894-től pedig tizenötöt. A választmány tagjai voltak 1906-ig: Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Szamosi János, Szász Béla, Felméri Lajos, Erődi Béla, Farkas Lajos, Fazakas József, Török István, Szádeczky Lajos, Finály Henrik, Gyalui Farkas, Kanyaró Ferenc, Lindner Gusztáv, Moldován Gergely, Nagy Károly, Széchy Károly, Vajda Gyula, Lázár Gyula, Schneller István, Versényi György, Csengeri János, Kenessey Béla, Cs. Papp József, Erdélyi Károly, Kiss Ernő és Virányi István.

A szakosztály, mint már említettük, 73 taggal alakult meg. Ez a szám biztatóan nőtt az évek folyamán és 1900-ban a tagok száma az előfizetőkkel együtt 380 volt. Tagokat mindenkor ajánlás alapján keblre zárt, vagy pedig választmányi üléseken vettek fel; egyszerűen belépni nem lehetett, bár tagadhatatlan, hogy a tagságnak inkább előfizetés-jellege volt. Helybeli tagok három, vidékiek két forint tagdíjat fizettek; a Múzeum-Egylet tagjainak nem kellett fizetniük. Később a tagdíjakat egyesítették. A tagok az akkori Magyarország egész területéről származtak, közöttük a szellemtudományoknak csaknem összes nevesebb művelőit fellelhetjük.

A szakosztály szervezete hosszú időn keresztül alig módosult. 1889-ben hallunk valamit arról a törekvésről, hogy a szakosztálynak ketté kellene válnia; de több említés erről a kérdésről nem történik.¹⁷ Valószínű, hogy a jogtudósok zúgolódtak, hogy őket a történettudományok közé szorították. Némi módosítást jelentett az 1894-ben elfogadott Ügyrend, mely az eredeti alapszabályt bővíti itt-ott.¹⁸ A szakosztálynak, mint tudományos testületnek, tökéletes kifejlését pendítette meg Finály Henrik 1897-ben.¹⁹ Ő, aki a Múzeum-Egyletnek a megalakulástól egészen 1897-ben bekövet-

¹⁵ Erdélyi Múzeum, 1891. 77. l.

¹⁶ Erdélyi Múzeum 1888. 70. l.

¹⁷ Erdélyi Múzeum, 1889. 271. l.

¹⁸ Erdélyi Múzeum, 1894. 124–126. l.

¹⁹ Cikkének címe: A Múzeum. Erd. Múzeum, 1897. 1–11. l.

kezett haláláig titkára volt, tudta, hogy gróf Mikó Imre tudományos társulatot szeretett volna szervezni, de ez az akkori politikai körülmények között leküzdhetetlen akadályokba ütközött. De tudományos testület aligha lehet egy olyan egyesület, melynek tagja lehet bárki, aki öt forint tagdíj fizetésére kötelezi magát. A szomorú idők elmúltak, a lidércnyomás megszűnt és elérkezett az ideje annak, hogy megalakítsák a „kolozsvári tudós társaság”-ot. Finály elgondolása szerint tehát a Múzeum-Egylettől független tekintélyes tudományos társaság megalakítása tetőzte volna be a szakosztályok eredményes tevékenységét.

Az események azonban más fordulatot vettek. Finály még ugyanazon évben meghalt, eszméje pedig feledésbe ment. A lassanként tornyosuló anyagi nehézségek más irányba terelték a szakosztályi életet. A könyvtár új igazgatója, Erdélyi Pál, szomorúan állapította meg, hogy az Egylettől rendelkezésre bocsátott összeg a könyvtár fejlesztésére elégtelen.²⁰ Hasonlóképpen elégtelenkedtek a többi táruk igazgatói is. Közlebről szemügyre véve az Egylet költségvetését, megállapították, hogy az amúgy is megcsappant jövedelmek jelentékeny részét a szakosztályok emésztik fel. Most egyszerre sürgelni kezdik, hogy a jövedelmet a gyűjtemények fejlesztésére fordítsák, ne pedig akadémiai tevékenység támogatására. Erdélyi Pál véleménye szerint az Egylet lassanként eltávolodott az alapító eredeti elgondolásától. Itt az ideje, hogy ahhoz visszatérve, az Egylet, de mindennek előtt a szakosztályok működését új mederbe tereljék. A szakosztályok célja elsősorban az, hogy a gyűjtemények anyagát tudományosan feldolgozza és ismertesse.

A szakosztályok régi szervezetét mindenekelőtt Szádeczky Lajos vette védelmébe. A támadás éle ugyanis a bölcsészeti szakosztály ellen irányult, mely a felhasznált tekintélyes átalányösszeg ellenértékeképpen évente csak mintegy harminc példány cserefolyóirattal tudott szolgálni, míg a természettudományi szakosztály mintegy száz folyóiratot juttatott a könyvtárnak. Szádeczky ezzel szemben terjedelmesen kifejtette, hogy milyen körülmények között jött létre az Egylet.²¹ Hangsúlyozta, hogy az eredeti alapszabály is intézkedett a tudományos munkásságról, amint hogy első időktől kezdve a mostani szakosztályi élethez hasonló munkásságot fejtett ki az Egylet.

De az eseményeket már nem lehetett feltartani. Apáthy István és társai még ugyanezen évben tervezetet nyújtottak be az alapszabályok megváltoztatására.²² Még folyt a harc. Szamosi János az 1904. évi szakosztályi közgyűlés megnyitójában élesen elítéli az új mozgalmat: „Nem könyveket, köveket, bogarakat stb. akartak a nagynevű alapítók összegyűjteni, hanem tudományos életet ébreszteni, szellemi érintkezést létrehozni.”²³ Erdélyi Pál azonban a következő év könyvtári jelentésében széles alapon kifejti fenn ismertetett álláspontját.²⁴ Szádeczky rövid vá-

²⁰ Erdélyi Múzeum, 1902. 299. l.

²¹ *Az Erdélyi Múzeumegylet eredete és rendeltetése.* Erd. Múzeum, 1904. 152–160. l.

²² Erdélyi Múzeum, 1904. 168. l.

²³ Erdélyi Múzeum, 1904. 356. l.

²⁴ Erdélyi Múzeum, 1905. 331. l.

lasza zárja a vitát, melynek eldőlte nem lehetett kétséges: a szakosztály szervezete 1906 elején lényegesen átalakult.

Manap elültek a szenvedélyek, mindez már a történelmi múlté. Így megállapíthatjuk, amint arra alább bővebben is utalni fogunk, hogy a szakosztályt nem érték egészen alaptalanul a támadások: munkálkodásának tere az eleven szakosztályi életből mindinkább a folyóirat betűi felé tolódott el, s így kihívta maga ellen a bírálatot. A szellemi okok mellett még az anyagiak is lényeges szerepet vittek.

A szakosztály eredményes munkálkodását a Múzeum-Egylet átalánya tette lehetővé. Először 1000 forint, majd 1500 forint volt az az összeg, melyet a szakosztály az anyaegyesülettől kapott; sőt rövidebb ideig 1800 forintot is juttatott az igazgató-választmány a szakosztálynak. Ez az összeg természetesen nem lett volna elegendő a kiadások fedezésére; ezért a tagok a már említett tagdíjjal is hozzájárultak a költségekhez. A kiadás legfőbb tétele a folyóirat fenntartása volt; írói tiszteletdíjak és nyomdaköltségek a legjelentősebb tételek. Az itt ismertetett huszonhárom év alatt, 1883-tól 1906-ig, a szakosztály 45.000 forintot fordított tudományos célokra, vagyis mai pénzértékben mintegy négy millió lejt. Ez a szám egymagában is beszédes bizonyítéka annak a nemes áldozatkészségnek, mellyel a Múzeum-Egylet és annak egyes tagozatai a tudományokat művelték.

A szakosztály leglényegesebb, eleven munkája a *szaküléseken* zajlott le. Itt mutatták be a tagok tudományos dolgozataikat, itt beszéltek meg azokat a tudományos terveket, melyek közül egyik-másik később nagyjelentőségűvé vált. A szaküléseket az egyetem előadótermeiben, 1888-tól egy ideig a Kereskedelmi Akadémia dísztermében, a népszerű felolvasó-üléseket pedig a Városháza nagytermében rendezték. Bár ismételten hangoztatták a *népszerű ülések* fontosságát és az alapszabály is intézkedett ily irányban, mégis 1895-ben rendezték az első ilyen ülést; azután is csak néhányszor. Az elnöki megnyitókbán és a titkári jelentésekben ismételten hallunk panaszt, hogy kevés az érdeklődés, hogy a kiadványokat nem olvassák, és hogy a főváros nyomasztó főlénye miatt nehezen tud érvényesülni a vidéki tudományos munka.²⁵ Mindezen akadályok ellenére is széleskörű és gazdag munkásságot fejtett ki a szakosztály a tudományos üléseken. Az itt vázolt huszonhárom esztendő alatt összesen 136 szakülés volt s ezeken 253 dolgozat került bemutatásra. Az alapszabályok eredeti követelményének, mely szerint legalább havonta kellett volna egy ülést tartani, nagyon ritkán feleltek meg. Csupán 1884-ben, 1886-ban és 1890-ben volt tíz szakülés, más években 6—8, az utolsó években pedig csupán 2—3. Az 1900-as évek elején felhangzott kifogások között nem utolsó helyen szerepelt az a vád, hogy a szakosztály elhanyagolja Erdély feldolgozását; inkább idegen tárgyakat ölel fel. Ez a kifogás nem volt épen alaptalan, minthogy a 253 dolgozatból csupán 103 szorosán vett erdélyi tárgyú. Igaz, hogy az utolsó években, épen a bírálgatás ellen-szeréül, sűrűbben foglalkoztak erdélyi tárgyakkal.

A felolvasások közül mindössze hat dolgozat foglalkozott bölcsészettel. Brassai Sámuel *A fejlődés elméletéről és Fejlődés és erkölcs-*

²⁵ Erd. Múzeum, 1888. 152. 1.; 1892. 82. 1.; 1901. 292. 1.

tan címen értekezett. De Gerendo Antonina *Új tudományos moral* című dolgozatában erkölcsstani tétellel foglalkozott. Szász Béla *Kant metafizikájához* közölt bevezetést és egy előadást tartott *A philosophia mint bűntárs* címen. Végül Hegedüs István *Közéletünk árnyképe* című felolvasását is ide sorolhatjuk.

Gazdagabb érdeklődésre vall a neveléstudomány művelése. Itt Brassai ismertetése mellett (1885. dec. 12-én) különösen Felméri Lajos, a pedagógiának egyetemi tanára, buzgólkodott. Három felolvasással is szerepel: *Az angol középiskolákról*, *Az olvasásról és olvasmányokról*, majd a manap is annyira fontos kérdéstről, az *Élő nyelvek tanításáról* adott elő. Mellette De Gerando Antonina, a magyar nőnevelésnek egyik legkimagaslóbb alakja, foglalkozott pedagógiai kérdésekkel. Ilyenek: *A brüsszeli szabad egyetemről* és *Új nevelési reformok Franciaországban* című felolvasásai. Imre Sándor *A közoktatásügy Széchenyi rendszerében*, Terner Adolf *Az ázsiai egyetemek* és Török István *Tanügyi reformtervezet 1791-ből* című felolvasásaikkal szerepeltek.

A bölcsészeti szakosztály kereteibe tartoztak ebben az időben a jogtudományok is. A jogtudósok azonban elégedetlenek voltak ezzel a rendszerrel és gyéren működtek. Balogh Arthur két előadást tartott *A belga alkotmányrevízió* és *Államjogi tévedések* címen. Békéssy Károly szintén két jogi előadással szerepel: *A társadalmi forradalomról* és *A választási rendszer bírálata* címen. Farkas Lajos *A család és családi hatalom jogi jelentősége a rómaiaknál* címen értekezett, Lindner Gusztáv dolgozata pedig: *A svábtükör a királyföldi szászoknál*.

A két legjelentősebb működési terület a nyelv- és irodalomtudomány, valamint a történettudományok köre volt. Jelentős az a munkásság, melyet a szakosztály a classica-philologia terén kifejtett. Brassai Sámuel, az universalitásáról és kritikai hajlamairól nevezetes tudósunk, e téren is kitűnt meglepően alapos és széleskörű bírálataival (*Csiki Gergely Elektra fordítása*, *A Miles gloriosus*, *A bögre*) Horatius öt ódáját pedig kritikai magyarázatokkal kísérte. Csengeri János szép műfordításaiból olvasott fel ismételt (Aischylos, *A perzsák*; Catullusból), értekezett ezenkívül Propertius költészetéről és Catullus életéről. A szakosztály harmadik nagy classica-philologusa Hegedüs István volt, aki szintén fordításokat olvasott fel (*Pindarosból*, *Thukydidesből*, *Aischylos Leláncolt Prometheusából*) és értekezett Aischylos „Persák” című tragédiájáról. A felsoroltak mellett a classica-philológiának még több derék munkásával találkozunk. Ilyenek: Cserép József (*A végzet Sophokles tragoediáiban*), Máthé György (*Catullus mint Sappho és Callimachus utánzója és Az aeol dalköltészetéről*), Mihálcz Ödön (*M. Tullius Cicero „De officiis”-e irodalomtörténeti szempontból*), Nagy Mór (*Fordítás az Iliaszból*), Pecz Vilmos (*Újgörög költőkből*), Szamosi János (*Medea a világirodalomban*).

A nyelvészet is örvendetes fellendülést mutat az előző korszakhoz képest. A magyar nyelvészetnek legszorgalmasabb művelője szintén Brassai Sámuel volt, aki főként nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozott. Ilyen tárgyú dolgozatai: *Nyelv és irodalom*, *Nyelvészeti logika eleven példákban*, *Védjük magyar nyelvünket*, *Nyelv és társadalom*. A Magyar Nyelvőr túlzásai ellen is a szakosztályban emelte fel szavát (*Ismerkedjünk*,

Én is hozzá szólok.) Mellette a sokoldalú Finály Henrik olvasott két nyelvészeti tanulmányt; az egyik: *Bevezetés a nyelvtudományba*, a másik: *A magyar nyelv hangrendszere*. Szinnyei József a finnugor nyelv-hasonlítás mestere és a modern nyelvészeti módszerek egyik úttörője, aki a szakosztálynak titkára is volt, három értekezését adta elő a szakülésen: *Alak vegyülés*, *A mondat meghatározása* és *A szenvedő igék képzése* címen. Magyar nyelvészeti dolgozatokkal szerepelt még: Fülöp Adorján (*Az ikerszók*), Imre Sándor (*Lugosi József nyelvbölcselete*), Török István (*Egy ismeretlen latin-magyar szótár*) és Turbucz Ferenc (*Az emberi beszéd eredetének ismertetése*).

A magyar nyelvészet mellett megemlíthetjük az idegen nyelvekkel foglalkozó tanulmányokat is. Így Bálint Gábor a *tamul nyelvről* olvasott, Cserei József *Az újgörög nyelvről*, Kovács János pedig *Az angol nyelv elterjedtségéről*. A bölcsészeti szakosztályban vetette fel először az eszmét Finály Henrik (1883. dec. 8-án), hogy a magyarországi középkori latinság szótárát össze kellene állítani. Legfőbb érve az volt, hogy lassanként elhalnak azok az emberek, akik még gyakorlatilag tudnak latinul. Sürgősen meg kell tehát ragadni az alkalmat és ezektől a mindinkább ritkuló férfiaktól kell összegyűjteni azokat a kifejezéseket, melyek néhány évtized múlva érthetetlenek lesznek. A szakosztályi ülés nagy érdeklődéssel hallgatta Finály tervét, de a kivitel az Erdélyi Múzeum keretében túlságosan nehéznek látszott. Ezért Finály a M. T. Akadémiához fordult és annak segítségével megvalósította életének főművét, híres latin szótárát.

Az irodalom elméletét is művelték néhányan. Így Csernátoni Gyula *A refrainról*, Erdélyi Pál *A klasszicizmusról*, Hegedüs István pedig két értekezésben *A tragikumról* adott elő.

Rendkívül gazdag a magyar irodalomtörténet anyaga. Ilyen dolgozatok: Bayer József: *Katona József írta-e a Tündér Álmát?*, Boros Gábor: *Bessenyei esztétikai és kritikai munkássága*, Csernátoni Gyula: *Tótfalusi Kis Miklós helyesírási újításai* és *Petőfi Sándor hatásának pár titka*. Egyik legszorgalmasabb munkása volt a szakosztálynak Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató, aki nyolc irodalomtörténeti dolgozatot olvasott fel (*Br. Wesselényi színjátszó társaságáról*, *K. Boér Sándor drámái*, *Adalékok Jósika Miklós működéséhez*, *Adalékok a magyar regényirodalom történetéhez*, *Bánk-bán jelleméről*, *Óda Báróczy emlékezetére*, *Petőfi törekvései egy írói társulat létrehozására*, *Petőfi életrajzából*). A szakosztályban mutatta be Gálos Rezső *Szentjóni Szabó Lászlóról* írt életrajzát. Gyalui Farkas három értekezést olvasott fel (*Egy székely katonaköltőről*, *Adalékok Apáczai Cseri János életéhez* és *Vajda Jánosról*). A gazdag sorban következnek Hegedüs István: *Bánk-bán jelleméről*, Imre Lajos: *A bot-csinálta doktor Molièrenél és Kazinczynál*, Kiss Ernő: *Vörösmarty, Deák és Wesselényi levelezése* és *Vörösmarty és krónikásaink* című felolvasásaival. Márki Sándor *Egy magyar humanistáról*, Pór Antal *Bánk-bán Melindájáról*, Rencz János *Petőfi költészetéről* olvasott fel. Az irodalomtörténeti szaknak Ferenczi Zoltán mellett Széchy Károly volt a legszorgalmasabb művelője, aki tíz értekezést olvasott fel (*Az elítélt író*, *Vajda Péter erkölcsi beszédei és pöre*, *Kölcsey és az akadémiai titkárság*, *Kazinczy otthon*, *Sárossy Aranytrombitájáról*, *Dalmady Győző*,

Kazinczy Ferenc levelezése, Döbrentei Gábor mint nevelő, Döbrentei Erdélyi Múzeuma, Kazinczy és Döbrentei). Szilasi Mór (*A rovás-írás*) és Váczy János (*Arany János lírája*) mellett még emeljük ki Versényi György nevét, aki négy irodalomtörténeti dolgozatot közölt a szakosztályban (*Egy elfeledett kolozsvári író: Bodor Lajos, Medgyes Lajos élete, Csokonai Dorottyája és Pope Fürtrablása, Tompa családi életéről*).

Az irodalomtörténet kutatóinak figyelme kiterjedt a népköltészetre is. Így Ferenczi Zoltán *A Bocskor-daloskönyvről*, Imre Sándor *A magyar népdalról*, továbbá *A népköltésről és népdalról* címen ismertették tárgyukat. Kanyaró Ferenc *Régi magyar virágénekekről*, Versényi György *Az erdélyi népmondák gyűjtéséről* olvastak. Sebesi Jób két értekezésben szólott a tárgyhoz; ezek: *Erdélyi népballadák és Adalékok népköltészetünkhöz*. Vikár Béla *A Kalevala és a székely népköltés között vont párhuzamot*.

A nem magyarnyelvű irodalmakkal is bőven foglalkoztak a szakosztály tudósai. Így a román irodalomról két értekezés is szól; az egyik Kéri János: *A hazai román időszaki sajtó történetéből*, a másik Moldován Gergely: *Sinkai György és élete*. Ürmösi Lajos *A tót irodalomról* szólott, Erdélyi Károly *Lenauról*. A nagyszorgalmu Ferenczi Zoltán angol irodalmi tanulmányait adta elő (*Poe Edgar elbeszélései, Poe Allan Edgar költeményei, A Shakespeare—Bacon kérdés*). Hasonlóképen az angol irodalommal foglalkozott Hegedüs István *Shelley és Ackermann Prometheusa* című értekezésében. Mika Sándor *Taine egyik művét* ismertette, Lánczy Gyula és Cs. Papp József *Dan'le tanulmányokat* írtak. Eisler Mátyás a *Talmudról* olvasott, Erődi Béla *Firduszi Sahnámjáról*, Brassai Sámuel pedig szanszkrit tanulmányokat közölt (*Hitopadesa vagy Jó tanács, Fiók Károly fordításainak bírálatai*).

Az irodalomtörténet leglényegesebb segédtudománya, a könyvészet és könyvtártan is jeles művelőkre talált. Mindjárt a szakosztály első ülésén bemutatta Szabó Károly híres *Régi Magyar Könyvtárának* készülőben levő második kötetét, 1887. április 23-án pedig négy ritka könyvről értekezett. Erdélyi Pál *Mátyás király könyvtáráról*, Gyalui Farkas pedig *A strassburgi egyetemi könyvtárról* olvasott fel.

A magyar történelem kutatását most is épügy főfeladatának tekintette a szakosztály, mint a megalakulást követő évtizedben. Becze Antal értekezése *A Siculicidium utójátékáról*, Domján Istváné *Cserey Mihályról*, Gergely Sámuelé *A visszacsatolási kamarák és Magyarország viszonyáról* szól. Gherghel Ilie dolgozata: *A magyarok Konstantinápoly 943-iki ostrománál*, Jármay Józsefé: *II. Rákóczy György szászfenesi csatájáról*. A mult századi Erdély híres történetírója, Kőváry László, három dolgozatot olvasott fel; ezek: *A magyar történetírás jelen feladata, A magyar állameszme alakulásának története az Árpádok alatt és Erdélyben kihalt főúri családok*. Gróf Kuun Géza is működött ismételen a szaküléseken. Egyik dolgozata: *A magyarok első nyomai az Altai őshazában*, a másik: *Az 1834-iki erdélyi országgyűlés előestéjén*. Lázár Gyula *A temesi bánság és Szerbia kormányzása a passarovici béke után*, Lukinich Imre pedig *Radziwil herceg munkácsi látogatása 1646-ban* címen olvasott fel. Szorgalmasan működött Márki Sándor, aki három felolvasással is szere-

pelt: *Aradvármegye vallásügyéről az erdélyi fejedelmek alatt, A Rimeskrónika és a honfoglalás, Cromwell és Erdély*. Mika Sándor (*Egy év Brassó és Erdély történetéből*) és Petrán József (*Az 1809-iki magyar népfelkelés*) egy-egy felolvasást tartottak. Pór Antal kanonok Pozsonyból küldte dolgozatait (*Csór Tamás, László erdélyi vajda, Az erdélyi vajdák a XVI. századig*) és a titkár mutatta be azokat a szaküléseken. Révész Ferenc egyik felolvasása: *Gritti Lajos szereplése Magyarországon*, a másik: *Németujvári Iván* volt. Szédeczky Lajos, a szakosztály nagyérdemű titkára, két idevágó dolgozatot mutatott be: *A Rákóczi forradalom Erdélyben, Rákóczi és a bujdosók hamvai*. Erdélyi történelemből vette tárgyát Szeles János: *Székelyudvarhely története*, és Vajda Gyula: *Erdély viszonya a Portához és a Római császárhoz, mint magyar királyhoz, a nemzeti fejedelemség korszakában*. Veress Endre egyik felolvasása román tárgyú: *Egy román történetíró „Vitéz Mihály vajda ellenségei” című történeti munkájának ismertetése*, a másik: *Izabella királyné Oppelnben tartózkodásáról*. Wertner Mór, az Árpádok nemzedékrendjének híres kutatója tárgykörébe vágó dolgozatokkal szerepel: *Árpádházi Margit, Az Árpádok és Nemanjidák*.

A székely kérdés különösen sokat foglalkoztatta a szakosztályt. Domján István idevágó felolvasásának címe: *A székely kérdés és Pauler Gyula új műve*, Moldován Gergelyé: *Székelyek-e a mócok?*, Szabó Károlyé pedig: *A székelyek régi törvényei*. Thury Gyula két dolgozatban is foglalkozott ezzel a kérdéssel: *A székelyek eredetéről, Még egyszer a székelyek eredetéről*.

A szakosztály követte a régi dicséretreméltó példát, hogy az elhunyt jelesek emlékbeszédben örökítse meg. Így Brassai Sámuel *Bólyai Farkasról*, Finály Henrik pedig *Nagy Péter püspökről*, a Múzeum-Egylet alelnökéről, mondott emlékbeszédet. Történelmi élet- és jellemrajzokban sem szűkölködünk. *Bethlen Kata grófnő életét* Boros Gábor írta meg, Imre Lajos a magyar Faustról, a híres *Hatvani professorról*, olvasott fel rendkívül érdekes életrajzot. Perényi József *Szász Béláról*, Szigethy Lajos *Cserei Mihályról*, Török István *Husztai Andrásról* és *Kapronczay Ádámról*, Versényi György *Hóry Farkasról* adtak elő.

Nagy fellendülést mutat a művelődéstörténet. Erdélyi Károly előadásának címe: *Bzenszky Rudolf Prolegomenái Erdély történetéhez*, Gabányi Endréé: *A kolozsmonostori apátsági templom alapfalai ásatásainak eredményei*. Gyalui Farkas *Bethlen Gábor lakodalmáról* olvasott fel. Kolozsvár régi világával foglalkozott Komáromi Andor: *A kolozsvári boszorkányperek, A kolozsvári konyha a XVI. és XVII. században* címen. Kolozsvár története különben is behatóan érdekelte tudósainkat. Lindner Gusztáv *A kolozsvári Kalandos-társulatokról*, Márki Sándor *Kolozsvár nevééről* és Petrán József *Kolozsvár a kultúráért* címen adott elő. Egyes dolgozatokkal szerepeltek még Gróf Kuun Géza: *Gyermekkori emlékek*, Moldován Gergely: *A hazai román egyház Rómával való egyesülése és annak következményei*, és Váró Ferenc: *Bethlen Gábor nemesítő iskolájáról*. Az erdélyi művelődéstörténelemnek leglelkesebb művelője azonban Szédeczky Lajos volt, aki öt értekezést mutatott be a szakosztályban: *Fogarasi történeti emlékek, A Báthory-ház legendája*,

Szerelmi varázslás a XVIII. században, A régi erdélyiek életmódjáról, Gúnyversek a XVII. és XVIII. századból.

A nem magyar tárgyú történelmet kevesebben művelték, bár itt sincs hiány dolgozatokban. Butyka Dezső népszerűsítő tudományos előadást tartott *Örményországról*, Ferenczi Zoltán *XVI. Lajos leányának memoárjait* ismertette, Mika Sándor pedig *Ranke* egyik művét. Ugyanő a középkor történetéből merítette tárgyát *Az investitúra kérdése a császárság és pápaság első küzdelmében* című értekezéséhez. Pecz Vilmos irodalommal összefüggő történeti kérdéstről szólott *Egy XVI. sz. görög költő a várnai csatáról szóló költeményéről* címen, Schilling Lajos *A régi egyiptomiak vallásáról*, Szádeczky Lajos *A Habsburg-ház lengyel trónra törekvése a XVI. században* címen, Wertner Mór pedig *A fejedelmi címek eredetéről* olvasott fel.

A művészettörténet ugyan fejlődést mutat, de aránylag még mindig nagyon szerény számban van képviselve. Csengeri János tartott ily irányú előadást vetített képekkel, Gál Kelemen pedig *Az esztétika megalapítójáról, Baumgarten Sándorról*, értekezett. Ferenczy József három művészettörténeti előadással is szerepel: *A szépművészetekről, Berzeviczy Itáliájáról, Az arab művészet spanyolországi emlékei*. Széchy-Lorencz Josephine előadása *Flórencről* szólott. Feltűnően hiányzik ebből a sorból az erdélyi műtörténeti emlékek feldolgozása. Némileg idevág Széchy Károly dolgozata *A kolozsvári képművészetről*, bár a hiányt ez sem pótolja.

A régészet művelése még mindig a régi, jeles hagyományokon nyugszik és számszerint is csaknem a leggazdagabb csoportot alkotja. Legkiválóbb mestere e korban Finály Henrik volt, aki 1889. szept. 28-án a bölcsészeti szakosztály tudományos ülésén mutatta be először *Az apahidai kincset*, mely most is a Múzeum-Egylet legértékesebb drágasága. Idevágó értekezései még: *Egy XV. századi kolozsvári pecsétnyomó és Római pénz-bélyegekről* (Téglás Gáborral együtt.) Finály Gábor *Két római feliratról* olvasott fel tanulmányt. Három dolgozattal szerepel Király Pál, ezek: *Adalékok Mithra kultuszához, Dák fegyverek és várak Traján oszlopán, Napoca*. Hasonlóképen szorgalmas munkása volt a szakosztálynak Orosz Endre, aki szintén három régészeti dolgozatot mutatott be: *A kurjácska-gredai ősemberi telepről Kécsán, Torontálme gyében; Két ősemberi tanyahelyről Kolozsvár környékén; Jelentés ősemberi telepekről*. Egyes dolgozatokkal szerepeltek Fenichel Samu: *Dák kardokról*, Posta Béla: *Ötvösművek*, Szádeczky Lajos: *Brandenburgi Katalin díszruhája és Torma Zsófia: A római uralom alatti Dáciának planéta kultuszáról*. Legkiterjedtebb régészeti tevékenységet azonban Téglás Gábor fejtett ki, aki gazdag munkásságából tíz dolgozatot közölt a szaküléseken: *Óskori nemes fémbányászatunk némely adalékai; Ampelum, mint Dácia aranybányászatának hatósági központja; Római feliratok* (Király Pállal együtt); *Julius Alexander; Újabb adalékok Dácia felirattanához; Dák várak Udvarhelymegyében; A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján; A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője; Torma Károly érdemeinek méltatása Dácia aldunai úthálózatának kinyomozásában; Az Erdélyi Érchegeység őskori védműveiről*.

Legnagyobb fellendülést a kezdeti munkássághoz képest az ethnographia mutat. Bálint Gábor az ősmagyarság kérdésével kapcsolatos dolgozatokat mutatott be: *Minő fajuk a magyarok, A japánok faja és eredete felől*. Binder Jenő *Néhány népies tréfánk rokonsága* címen olvasott fel, Herrman Antal *A néprajzi gyűjtés fontosságáról*, Jankó János pedig *Igricek a Biharhegységben* címen értekezett. Egy-egy ethnographiai dolgozattal szerepelt még Kanyaró Ferenc: *Torda, Aranyos-szék, Toroczkó magyar népéről*, gróf Kuun Géza: *A Volgamelléki bolgárokról*, Mailand Oszkár: *A néptalányok elmélete*, Nielsen Konrád svéd egyetemi tanár, aki 1905. jan. 28-án kifogástalan magyar nyelven olvasott fel *A norvégiai lappokról*, és Szádeczky Lajos, aki *A csángó varrottasokat* mutatta be. Az ethnographia legszorgalmasabb munkása azonban Moldován Gergely volt, aki tíz dolgozattal keltett érdeklődést a román nép szokásai és története iránt. Ezek a következők: *A bihari havasok román népéről*, *A brassóvidéki románokról*, *A varázsköltészet a románoknál*, *A szárnyasok a román nép eszmevilágában*, *A román jobbágyok történetéből*, *A jó és rossz szellemek a román népnél*, *A hunyadmegyei románok közt*, *Az alsó-fehérmegyei románok*, *Alsó-Fehérvármegye román népe*, *A román katona lelki világáról*.

Az előadások és felolvasások jórészt megjelentek a szakosztály folyóiratában. Ez a folyóirat volt az, mely az 1900-as évektől kezdve a támadások középpontjába került és végül a szakosztály átalakítását okozta. A folyóirat eredeti címe: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai*. 1884-től kezdve rendszeresen megjelent és mindenkor a titkár szerkesztette. Címe 1892-től kezdve *Erdélyi Múzeum* lett, minthogy Szinnyei József akkori titkár véleménye szerint a tíz szóból álló felirat nem cím, hanem egy hiányzó cím magyarázata.²⁶ A folyóirat először évente négy füzetben, 1892-től kezdve pedig havonta jelent meg. Módosítására komoly kísérletet tett Hegedüs István 1887-ben,²⁷ amikor azt indítványozta, hogy a folyóirat havonta jelenjék meg és szépirodalmi cikkeket is közöljön. Hegedüs István olyanszerű folyóiraatra gondolt, mint amilyen a Budapesti Szemle volt. Indítványát ugyan érdeklődéssel fogadták, de részben a fedezet hiánya miatt kénytelenek voltak a gondolatot elejteni.

A folyóirat igen gazdag tartalmú és tudományos szempontból kiváló színvonalu közlöny volt. Értekezéseken kívül kisebb közleményeket, könyvismertetésekét és bírálatokat, később még könyvészeti szemlét is közölt. Huszonhárom év alatt 459 értekezés jelent meg benne, tehát kétszázal több, mint amennyi felolvasást tartottak a szakosztályban. Már pedig Finály még a hetvenes években, a megindulás első szárnypróbálgatásai alkalmával megmondotta, hogy azokat az értekezéseket, melyeket nem mutattak be az Egylet gyűlésein, nem lehet az Egyesület munkásságához számítani. Bár tagadhatatlan, hogy alig lehet azt az elvet mereven betartani, hogy csak bemutatott dolgozatokat közölt egy egye-

²⁶ Erdélyi Múzeum, 1892. 85. l. Én a folyóiratot rövidség okából az előzőkben mindenütt *Erdélyi Múzeum*-ként idéztem; a köztudat ugyanis mindig így nevezte és nevezi manapság is, akármilyen cikornyás címet adtak is neki.

²⁷ Erdélyi Múzeum, 1887. 57. l.

sület folyóirata és ehhez nem is ragaszkodik egyetlen folyóirat szerkesztősege sem, mégis meggondolásra késztet az a körülmény, hogy a szakosztály folyóiratában szép számmal jelentek meg olyan dolgozatok, melyeket más társaságokban olvastak fel. Így egyre gyakoribbá váltak az Erdélyi Irodalmi Társaságban elhangzott dolgozatok közlései, találkoztunk továbbá a Hunyadmegyei Régészeti Társulatban bemutatott felolvasásokkal, sőt a Budapesti Philologiai Társaságban felolvasott értekezés sem hiányzik, pedig ez utóbbinak volt saját közlönye, tehát az értekezés ott lett volna igazában a helyén.²⁸ Mindez lappangó elégedetlenséget váltott ki, s ezzel szemben a szerkesztő, Szádeczky Lajos, hiába hivatkozott a folyóirat magas színvonalára, változatos és érdekes tartalmára, eleven szerkesztésére.

A bölcsészeti szakosztály működésének első fele általában dicsőséges volt. Derék vezetősége, szorgalmas és buzgó tagjai jelentős tudományos munkát végeztek és általános elismerést szereztek az Egyletnek, amelynek kebelében működtek.

IV.

1906—1918.

Az a mozgalom, mely még az 1900-as évek elején indult meg, s melynek éle végeredményben a szakosztályok túlsúlya ellen irányult, 1906. január 1-én diadalt aratott: ezen a napon életbelépett az Erdélyi Múzeum-Egylet új alapszabálya, mely a szakosztályok eddigi szervezetét lényegesen módosította. A bölcsészeti szakosztály akkor készült ügyrendje ma is érvényben van csekély módosítással, melyről alább meg fogunk emlékezni.²⁹ Az új szabályzat mindenekelőtt kimondja, hogy a bölcsészeti szakosztály az Egyesületnek egyik tudományos szerve; feladata az, hogy az Egylet könyvtárának és régiségtárának körébe tartozó tudományos anyagot, de azonkívül a címében foglalt tudományokat is művelje és feldolgozza. Különös gondot kell fordítania a honismeret előmozdítására. A szakosztálynak nincsen külön vagyona, sem jövedelme, hanem anyagi szükségleteiről az Egylet gondoskodik. A szakosztály tudományos és népszerű felolvasásokat rendez és munkássága eredményét az Egylet kiadványaiban közli. Erre a célra rendelkezésére áll és körébe tartozik a folyóirat.

²⁸ Veress Ignác: *Magyar nyelvjárások*. Erd. Múzeum, 1896. évf.

²⁹ Az itt következő fejezet, mely a szakosztály történetét az uralom-változásig tárgyalja, lényegileg az Egylettől kiadott egyes évkönyvek anyagán alapul. Ezeknek teljes címe: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve a évre*. Mindenkor az Egylet főtítkára szerkesztette és 1906—1914 között minden évben megjelent. Használtam ezenkívül a bölcsészeti szakosztály irattárát, melyben — sajnos — az 1915/16-ról szóló titkári jelentés nem volt fellelhető. Gondos utánjárás után erről a két évről az a véleményem alakult ki, hogy ebben az időben a szakosztály nem fejtett ki feljegyezhető tevékenységet. Az adatok felkutatása alkalmával nagy segítségemre volt Kelemen Lajos, akinek e helyen is hálás köszönetet mondok.

A szakosztály tagjai egyben az Egyesületnek is tagjai. Ügyeinek intézésére a szakosztályi közgyűlés elnököt és titkárt választ, ezenkívül szerkesztőt, aki a folyóiratot gondozza. A választmány tizenöt tagból áll. A szabályzat részletesen intézkedik a felolvasó ülésekről is és azok idejét minden hónap utolsó szerdájára helyezi. Itt olvassuk azt a fölöttébb megszívlelendő utasítást, hogy egy előadásnak legfennebb negyvenöt percig szabad tartani. A szabályzat külön intézkedik azokról a bemutató előadásokról, melyeket a tárakban rendeznek. Kimondja azt is, hogy a vándorgyűlési előadások a szakosztály kereteibe tartoznak, ha szakosztályi tag a felolvasó.

Az új szabályzat bevezetésére 1906. január 28-án közgyűlést tartott a szakosztály; ezen alkalommal elnökké Szamosi Jánost választották, titkárrá pedig az új irányzat egyik vezető férfiát, Erdélyi Pált. Ugyanő vette át a folyóirat szerkesztését is.³⁰ Erdélyi Pált némileg meglepte titkárrá választása.³¹ Amint egy év múlva beszámolójában mondja, a választás nehéz helyzet elé állította. Nyílt ellensége volt a szakosztályi életnek és azt a gyűjtemények kedvéért hajlandó lett volna feláldozni; most pedig épen annak érdekében kellett — ha változott keretek között is — dolgoznia. De úgy érezte, hogy kötelességét, mellyel a közbizalom felruházta, teljesítenie kell és ezért hozzálátott célkilúzóseinek megvalósításához. Az alábbiakban részletes adatok alapján fogunk meggyőződni arról, hogy minden jó szándék és igyekezet ellenére sem változott valami sokat a szakosztály élete, legalábbis nem annyira, mint ahogyan azt a nagy nekikészülésből várni lehetett volna. Vannak körülmények, melyek önként adódnak bizonyos helyzetben. Ami hibája volt a múltban a szakosztálynak: az erdélyi tárgyak elhanyagolása és erdélyi szempontból teljesen érdektelen dolgozatok bemutatása, a folyóirat anyagának jórészt idegen — a szakosztályban be nem mutatott — tartalma, mindez olyan jelenség volt, mely a szemlélő gáncsolását joggal vonta magára, de amikor tetteleg akart rajta segíteni valaki, akkor látta, hogy nagyon sok bajnak a körülmények szerencsétlen és elháríthatatlan összejátszása a forrása, amin segíteni vajmi nehéz, sőt sokszor épen lehetetlen.

A szakosztály belső életében egészen az uralomváltóig, ameddig e fejezet keretein belül az eseményeket tárgyaljuk, alig mutatkozott valami feltűnő jelenség. A szakosztály régi elnöke, Szamosi János, akinek érdemeit már az előző fejezetben méltattuk, 1909. április 29-én meghalt.³² Erre egy hónap múlva, május 22-én, Schilling Lajost, az Egylet érdemekben gazdag főtitkárát, választották a szakosztály elnökévé. Ezt a tiszteletet 1917 május 26-ig viselte, amikor agg korára hivatkozva lemondott és utódává Gombocz Zoltánt, a kitűnő nyelvtudóst, ajánlotta. A közgyűlés magáévá tette az indítványt és Gombocz Zoltánt szakosztályi elnökké választotta. A titkári hivatal minden háromévi ciklusban változott. 1906-tól 1909-ig Erdélyi Pál látta el a titkári teendőket. Ekkor lemondott, de a folyóirat szerkesztését tovább is megtartotta. Ez az első eset a szakosztály megalakulása óta, hogy a titkár nem volt egyben a

³⁰ 1906-i Évkönyv, 34. l.

³¹ 1906-i Évkönyv, 95. l.

³² 1909-i Évkönyv, 6. l.

folyóirat szerkesztője is. 1909-től 1912-ig Seprődi János volt a szakosztály titkára; utóda Bartók György lett, aki az 1917-ben tartott és már említett közgyűlésen lemondott. Ekkor Varga Bélát választották titkárrá, aki a szakosztályt az uralomváltozás folytán keletkezett nagy nehézségeken átvezette.

A belső szervezet alig szenvedett változást. 1907-ben megalakult a jogi szakosztály³³ és ezzel kivált a bölcsészeti szakosztály köréből, ahol — a dolog természeténél fogva — amúgy sem érezte magát sohasem otthon. 1911-ben Pósta Béla indítványára³⁴ a választmányi tagok számát huszonegyre emelték. Ez volt az utolsó módosítás a szakosztály szabályzatán, mely azóta semmit sem változott. Az előadásokat eleinte époly vándormódra rendezték, mint régen, jórészt az egyetem termeiben. 1909-től azonban a szakosztály végleges otthont nyert — amint az egykori jelentés mondja³⁵ — az Egyetemi Könyvtár új épületében. Az időbeosztás egyelőre a régi maradt, csupán 1917/18-tól kezdve haladtak, mint ma is, iskolai évek szerint. A szakosztályi munka a háború kitörésekor, 1914. őszén teljesen megakadt. A szakosztály tagjai részben hadba vonultak, részben pedig más teendőikkel voltak elfoglalva. Bár egészen pontos adatok nem állanak e részben rendelkezésünkre, de minden jel arra mutat, hogy csak 1917. őszén indult meg új élet a szakosztályban, 1918-ban azonban a világjelentőségű történelmi fordulat után ez a megújulás is félbe szakadt.

A szakelőadások különösen a háború kitöréséig szorgalmasan folytak. 1906—1918 között 59 szakülést rendezett a szakosztály és itt összesen 79 tudományos előadás hangzott el. Az évi tíz szakülést ugyan nem sikerült elérni, de átlag 6—7 tudományos ülés is elég szép szám arra, hogy a szakosztály életrevalóságát bizonyítsa. A közönség általában örvendetes érdeklődést tanúsított.³⁶ A régi előadói gárda a nagy személyi fordulat és ellentét miatt részben elmaradt; helyettük fokozottabb mértékben működtek az Egylet tisztviselői. Az egyes tudományágakban újabb érdekes hullámozás figyelhető meg.

A bölcsészetet több előadó művelte. Ilyen az Ágai László dolgozata *A matematika ismeretelméleti alapjairól*. Bartók György háromszor is tartott felolvasást: *A szabadakarat problémája és a büntető jog, Kölcsey kritikája és a kritikai művészet*, és *A „mintha” filozófiája* címen. Filozófiai előadás a Kristóf Györgyé: *Megjegyzések az esztétika módszeréhez és főbb problémáihoz*, továbbá a Makkai Ernőé: *Böhm Károly történetfilozófiájának alapelve*. Ide sorolhatjuk azt a két jogi előadást is, mely még a jogi szakosztály megalakulása előtt hangzott el a bölcsészeti szakosztály tudományos ülésein, mind a kettőt Deák Albert tartotta: *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? Gazdasági elemek a parlamentarizmusban* címen. A neveléstudomány a mult nagy lendülete mellett egészen elsorvadt. Mindössze Borbély István *Stilisztikai problémák* című dolgozatát sorolhatjuk ide és Hangay Oktáv felolvasását *Az ausztriai négyéves kereskedelmi akadémiákról*.

³³ 1907. Évkönyv, 85. l.

³⁴ 1911. Évkönyv, 93. l.

³⁵ 1909. Évkönyv, 80. l.

³⁶ 1908. Évkönyv, 78. l.

Aránylag csekély jelentőségűvé vált a classica-philologia is. Ez már az idők jele! Lassanként elfordul az érdeklődés az ókor műveltségéről, a latin-görög tudományok kevés hívőre találnak. Bedőházy János felolvasása Alkaiosról, Csengeri Jánosé Euripides Hekabéjáról idevágó dolgozatok. Olvasott még Incze Béni: *Irodalmi élet a római császárság I. századában* és Némethy Géza: *Ovidius számkivetésének oka* címen.

A nyelvészet az előző korszak hasontárgyú műveinek nagy részével szemben jóval szakszerűbb. Kár, hogy mindössze négy dolgozat képviseli: Csűry Bálint *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata* című felolvasása és Gombocz Zoltán két előadása: *Finnugorok és árják, Krónikáink Scythiája*, továbbá Varga Zsigmond munkája: *Az elő-ázsiai történet fontossága az uralmtai philológiára nézve, nyelvtörténeti alapon kimutatva*.

A hagyományokat folytatva, gazdag munkásságot fejtett ki a szakosztály a magyar irodalomtörténet terén. Ilyen a Berze Nagy János értekezése: *Arany János mint folklorista*. Erdélyi Pál a szakosztályban mutatta be *Barakonyi Ferenc költeményeit*, másik értekezése pedig: *A Rákóczi-nóta*. Gálos Rezső Lukáts István költeményeiről, Gyalui Farkas Ujfalvi Sándorról és Kelemen Lajos Bod Péter leveleiről tartott egy-egy előadást. Kiss Ernő *Vörösmarty képzeletéről* és *Szemere Bertalanról* értekezett, Kristóf György pedig *Arany Lászlóról*. Perényi József *Aranka és Kazinczy* címen olvasott fel, Révész Imre pedig *Dévai Bíró Mátyás forrásairól*. A szakosztály legszorgalmasabb tagja, Seprődi János, három irodalomtörténeti dolgozatot is olvasott fel: *A Rákóczi-nóta dallama és változatai*, *A magyar népballadákról*, *A Viktorisz és Kájoni kódexek hangjegyzírásáról*. Említsük még meg Székely Ödön: *Id. Szász Károly*, Thury Zsigmond: *Bogáthy Fazekas Miklós élete és zsoldárfordítása*, Torkos László: *A magyar verstan elmélete* és Vértesy Jenő *Bartók Lajos történelmi színművei* c. előadásait.

Az új irányzat egyik célkitűzése a könyvtár és könyvtártani munkálatok behatóbb művelése volt. Ennek megfelelően a szakosztály keretein belül mutatja be Erdélyi Pál *Az új Egyetemi Könyvtárt*. Könyvészeti dolgozatokat írt Lukinich Imre *Bethlen Kata könyvtáráról*, Szentiványi Róbert *A Breviarium Grimani és a Batthyány könyvtár flamand kódexéről* és Thury Zsigmond *Szombatos kódexek az Erdélyi Múzeum kéziratárában* címen.

Az irodalomtörténethez hasonlóan a régi jeles hagyományok nyomdokain haladt a magyar történelem művelése is. Buday Árpád *A Collegium Fratrum Arvalium történetéhez* közölt adatokat, Erdélyi László két felolvasásában — *Az Árpád-kori társadalom rendszere*, és *A legrégebb magyar nemzetségek* — az Árpád-kor történetével foglalkozott. Ismételten szerepelt Krenner Miklós is a *II. Rákóczi Ferenc, Árpád emlékezete*, valamint Márki Sándor a *Rákóczi a legendában és a történetében*, és Horváth Mihály *száműzetése első esztendejében* c. dolgozataival. Ide tartoznak Persián Kálmán: *Kemény János útja a fejedelemségre*, Révész Imre: *A keresztény egyháztörténetírás történetéből*, Sándor Imre: *Az erdélyi 1809-iki nemesi felkelés*, Szádeczky Béla: *Br. Jósika Sámuel*

emlékezete és Varga Zsigmond: *Dolgozat a sumir-kérdés köréből*, c. értekezései. A magyar történelemnek egyik legbuzgóbb művelője volt a szakosztályban Veress Endre, amint *A kolozsvári Báthory-egyetem alapítása és első évtizede*, *A kolozsvári Báthory-egyetem története*, és a *Nagyenyedi diákélet a XVIII. században* c. dolgozatai tanúsítják.

Meg kell ismételnem az előző fejezetben hangoztatott panaszomat: egyetlen egy dolgozat foglalkozott csupán erdélyi műtörténettel, Veress Endre: *Czélkúti-Züllich Rudolf erdélyi szobrász élete és munkái*. A szakszerű műtörténet hiánya a régebbi erdélyi tudományosság egyik legszomorúbb jelensége. Csak most, napjainkban, kezd ebből a szempontból javulás mutatkozni.³⁷

A régészet a Múzeum-Egylet megalapítása óta a leghálásabb tudományág volt. Az átalakított alapszabályok értelmében most még fokozottabb tevékenység indult meg ezen a téren. A régiségtudomány három jeles munkása buzgólkodott a szakosztályban. Buday Árpád három régészeti dolgozatot olvasott fel: *Limes-képek Németországból*, *Volt-e limes a Meszes-hegységben? A bácskai római sáncok*. Nagy szorgalommal művelte a régészetet Roska Márton, akinek öt dolgozatával találkozunk: *Újabb kőkori temetkezéseink*, *A perjámosi ásatásokból*, *Az emberi művelődés kezdetei*, *Ásatás a pécskaszemplaki határban levő Nagy-Sáncon*, *A csoklovinai Cholnoky-barlang negyedkori emlékei*. Posta Béla a régiségtárt a helyszínen mutatta be és az ott található *Rákóczi-ereklyékről* is értekezett.

Az etnografiát művelte Berze Nagy János (*A palócság ethnológiájához*), Roska Márton (*Kedd asszonya*) és Seprődi János, aki a népzenenek híres gyűjtője volt (*Székely táncokról*, *A hazai kisoroszok zenéje*, *Házasító dalok a székelység között*.)

Új tudományággal is találkozunk ebben az időben; ez a földrajz, melyet szakosztályunk keretein belül művelt annak két jeles tudósa. Cholnoky Jenő a szakosztály egyik legszorgalmasabb munkása volt, mint *A kínaiak művészete*; *Miről lehet megismerni, ha valahol az éghajlat változik?*; *Magyarország városainak fekvése*; *Amerikai utamból* c. előadásaiból látjuk. Hasonlóképen földrajzi dolgozatokkal szerepelt Schilling Gábor: *A Bodzáspatak rejtélyes megfordulása*, *Utazásom a Dauphinében*.

Az új szervezkedés egyik kimondott céljául az iskolán kívüli ismeretterjesztést hangoztatta.³⁸ Ennek elérésére 1907-től egészen a háború kitöréséig népszerűsítő előadásokat rendezett a szakosztály, illetőleg ismeretterjesztő előadásciklusokon vettek részt a szakosztály tagjai. Ezek az előadások 1907. november 9-én kezdődtek Cholnoky Jenő szereplésével. Az előadásokat az egyetem Aulájában tartották.³⁹ Az első előadások teljesen díjtalanok voltak, 1908-tól kezdve azonban nem tagoktól némi belépődíjat szedtek az anyagi költségek fedezésére.⁴⁰ Az első

³⁷ A műtörténetnek nemcsak tudományos jelentősége van, hanem az idegenforgalomnak is egyik leghathatósabb közvetítője. Amelyik területről nem publikáltak műtörténeti dolgozatokat, az a nyugati nemzetek előtt „terra incognita”.

³⁸ 1907. Évkönyv 82. l.

³⁹ 1907. Évkönyv 7. l.

⁴⁰ 1908. Évkönyv 8. l.

években az Egyesület választmánya rendezte a népszerűsítő előadásokat az összes szakosztályok bevonásával, 1912-től kezdve azonban a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály szervezte meg az előadásokat és ennek kereteiben működtek a bölcsészeti szakosztály tagjai is. 1907—1913 között a bölcsészeti szakosztály tagjai összesen 18 népszerűsítő előadást tartottak. Ezeknek az előadásoknak egyik kedvence Cholnoky Jenő volt, aki gazdag ismereteiből és tapasztalataiból hat előadás keretén belül számolt be (*Erdély őstermelése; Kína; Az Alpok: Az északi sarkról; Skandináviáról; Tripolisz.*) Erdélyi Pál (*Könyvtárakról — könyvtárakból*) és Gyalui Farkas (*A könyv történetéből*) könyvészeti kérdéseket ismertettek. Márki Sándor, a Rákóczi-kor híres kutatója, ebből a körből merítette felolvasásai tárgyát (*Rákóczi XIV. Lajos udvarában; Rákóczi követségei.*) Moldován Gergely egy néprajzi (*A tündérek a román néphitben*) és Pósta Béla két régészeti értekezéssel szerepelt (*Régi ötvösség Magyarországon; Az ékszer*). Egy-egy előadást tartott Schilling Lajos (*A hieroglyphék megfejtése és rendszere*), Schneller István (*A nevelés céljáról*) és Varju János (*A sajtó és a társadalom*). Seprődi János, a magyar zene híres bűvára, tanulmányai köréből vette előadásai tárgyát (*A magyar népdalról [két ízben]; Liszt Ferenc; A zenéről*)

A népszerűsítő előadásokkal kapcsolatban említhetjük meg, hogy a szakosztály a Régiségtárban három képkiallítást is rendezett. Első alkalommal, 1911 decemberében Merész Gyula képeit mutatták be, 1912-ben Veress Zoltán festő és Szeszák Ferenc szobrász művei alkották a kiállítás anyagát, míg 1913-ban Ács Ferenc, Benjámín Herman, L. Hegedüs Céza, Kőrösfői-Kriesch Aladár és Ferenczy Károly munkáit tárták a közönség elé. Minden alkalommal a szakosztály elnöke, Schilling Lajos, nyitotta meg a kiállítást.

Az 1906. jan. 1-én életbelépett új alapszabály intézkedése szerint az Egylet céljainak minél szélesebb körben való terjesztésére vándorgyűléseket rendezett. Az első vándorgyűlést Marosvásárhelyen tartották 1906. június 4-én és 5-én.⁴¹ A vándorgyűléseken a szakosztály tagjai sűrűn szerepeltek és a nyolc vándorgyűlésen összesen 45 előadást tartottak. A vándorgyűlések előadásai legtöbbször szerves kapcsolatban állottak a várossal, ahol a gyűlést tartották. Így tehát célszerű, ha az előadásokat a hellyel kapcsolatban ismerteljük.

Az 1906. jún. 4-5. napjain Marosvásárhelyt rendezett vándorgyűlést Schilling Lajosnak *Az Erdélyi Nemzeti Múzeumról* szóló előadása vezette be. A szakosztály tárgyköréből vették előadásuk anyagát: Erdélyi Pál (*Vásárhelyi Péter*), Cholnoky Jenő (*A kínaiakról*), Kelemen Lajos (*Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi krónikás ifjúkora*), Lővy Ferenc (*Egy vallásalapító erdélyi főúr*), Seprődi János (*A maroszéki énekmondók*), Dékányi Kálmán (*Küküllei János műve Nagy Lajosról*), Polgár József (*Bocskay és a bécsi béke*), Pósta Béla (*A maroszentannai sírmező*)

Ugyanazon év december 8—9. napjain tartotta a Múzeum-Egyesület második vándorgyűlését Nagyenyeden; ez alkalommal a szakosztály

⁴¹ Az első hét vándorgyűlésről külön *Emlékkönyv* jelent meg, a nyolcadikat részletesen leírta Kelemen Lajos az Erdélyi Múzeum 1916/17. évfolyamának 195-204. lapjain.

köréből szerepelt: Kenessey Béla (*Gróf Pethleni Bethlen Kata*), Fogarasi Albert (*Erdély Athénéje*), Bodrogi János (*Biró Miklós életrajza és naplója*), Veress Endre (*A miriszlói csata*), Szilády Zoltán (*Miriszló néprajzából*), Buday Árpád (*Római provinciális archeologia Erdélyben*), Cholnoky Jenő (*A deliblati homokpuszta*.)

A két első vándorgyűlés anyagának jelentékeny részét a bölcsészeti szakosztály szolgáltatta. Ehhez viszonyítva jóval kevesebb előadással szerepelt a szakosztály Zilahon az 1907. június 1—2. napjain tartott harmadik vándorgyűlésen, ahol mindössze két előadást számíthatunk ide. Az egyik Imre Sándor felolvasása: *Wesselényi szózata és a köznevelés*, a másik Cholnoky Jenőé: *A Balaton télen*.

A negyedik vándorgyűlés Brassóban ülésezett 1908. június 7—9. napjain. A szakosztály köréből szerepelt Gyárfás J. Tihamér (*A brassai ötvösség történetéből*), Pósta Béla (*Kolozsvári Márton és György Szent-György szobra*), Cholnoky Jenő (*Mit beszélnek a Déli-Kárpátok az emberi művelődés hajnaláról?*), és Teutsch Gyula (*A barcasági őskori telepekről*.)

Az 1909. jubileumi esztendőben az Egylet Kolozsvárt rendezett ünnepségeket és e miatt a vándorgyűlés elmaradt. Az ötödik vándorgyűlés így 1910. okt. 9—10. napjain jött össze Désen. Itt szakosztályunk köréből Buday Árpád *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége* címen adott elő, Ferenczi Miklós pedig: *Egy erdélyi főúri temetés a XVIII. században* címen értekezett. Szerepelt még Sárkány Lóránd: *Katonavilág Désen a XVIII. század elején*, és Cholnoky Jenő: *A Spitzbergák* című előadásaikkal.

A vajdahunyadi vándorgyűlés 1911. október 7—9. napjain a híres várban tartotta összejeveteleit. Ennek minket érdeklő szereplője volt Kristóf György (*A piski emlék előtt*), Csánki Dezső (*A Hunyadiak történelmi jelentősége*), Márki Sándor (*A történelem magyar szelleme*), Balázs Béla (*A tanítóképzők és tanítók szerepe a rendszeres régészeti gyűjtés terén*), Roska Márton (*A tűz*) és Cholnoky Jenő (*A csoklovinai barlang*.)

Még megjelent az 1912. október 12—14. napjain Gyulafehérvárt rendezett hetedik vándorgyűlés emlékkönyve. Ennek tanusága szerint szakosztályunk következő előadói vették ki részüket a munkából: Bodrogi János (*Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek*), Csutak Vilmos (*Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés*), Cserni Béla (*Római ásatások Gyulafehérvár területén*), Szádeczky Béla (*I. Apafi Mihály fejedelem udvartartásából*), Szentiványi Róbert (*A Batthyány Intézet*), Zlamál Ágost (*Dr. Ötvös Ágoston*), Seprődi János (*A Batthyány kódex jelentősége*), Rass Károly (*A keresztény középkor vallási felfogása*) és Buday Árpád (*Ampe-lumi vonatkozások*.)

1913. okt. 11—13. napjain rendezte az Egylet utolsó vándorgyűlését a háboru előtt Tordán. Ez alkalommal Erdélyi Pál *Br. Jósika Miklósról*, Torda szülöttéről, adott elő, Sándor Imre pedig *A magyar nemzetségek Erdélyben* címen, míg Cholnoky Jenő előadása: *Amerikai tapasztalatok. Tordát és környékét* Pap Domokos és Péter Antal ismertették, *Toroczkó történetét* pedig az egyesületi kirándulás alkalmával Borbély István.

Vessünk még egy pillantást a szakosztály most vázolt tizenhárom-esztendejének munkásságára. A tizenhárom év ugyan csak fizikailag igaz, mert a háború miatt erre az időszakra mindössze tíz évet lehet számítani; annál dicsőségesebb a gazdag aratás, mert ezen idő alatt a szakosztály összesen 142 előadást tartott. Némileg lehangoló, hogy különösen a tudományos előadások körében 79 dolgozat közül mindössze 28 volt erdélyi tárgyú, a népszerű előadások körében pedig 18-ból csak 2. Jóval kedvezőbb az arány a vándorgyűléseknél; itt a 45 előadás közül 36 erdélyi tárgyat ölelt fel, tehát valóban megfelelt a honismertetés követelményének. Így a 142 előadás közül 66 foglalkozott erdélyi tárggyal, míg 86 Erdélyen kívül álló, vagy általános kérdést tárgyalt.

A szakosztály köréhez tartozó folyóiratot 1906-tól kezdve Erdélyi Pál szerkesztette. Célja az volt, hogy az Egylet gyűjteményeinek és könyvtárának szolgálatába rendlje az *Erdélyi Múzeumot*. Ezért eddigi alakját is megváltoztatta, hogy a tervbe vett nagyobb méretű kliséket is elhelyezhesse. Arra törekedett ezenkívül, hogy a folyóirat lehetőleg a felolvasó ülésekből vegye tárgyát, bár kénytelen megvallani, hogy ezt az elvet nem lehet következetesen keresztül vinni.⁴² A folyóirat az évek folyamán mind jobban eltávolodott a szakosztálytól. Erdélyi Pál 1909-ben megvált a szakosztályi titkárságtól, de a szerkesztést tovább is megtartotta; minthogy közben 1911-től az Egylet főtitkára lett, lassanként az a vélemény alakult ki, hogy a folyóiratot az Egylet mindenkori főtitkára szerkeszti. A szakosztályi jelentésekből ettől kezdve elmaradnak a folyóiratra vonatkozó részletezések, csupán néhány általános mondattal emlékeznek meg arról, hogy ez a folyóirat voltaképpen a szakosztályhoz tartozik. A dolog természetéből következik, hogy az *Erdélyi Múzeum* mind kevésbé tudott megfelelni 1906-ban kitűzött céljának: könyvtári szaklap nem lehetett, mivel ilyen már volt; a Régiségtár kivált köréből és külön folyóiratot adott ki; így néhány éven belül épen oda jutott, ahol 1906. előtt volt. Az itt ismertett tizenhárom év alatt tizenegy kötetben 236 önálló értekezést közölt, míg a szakosztály előadásainak száma a vándorgyűlések leszámításával a népszerűekkel együtt a százat sem éri el.

Kétségtelen, hogy az 1906-ban megindított reform-munka különösen az első években jótékony hatással volt a bölcsészeti szakosztály életére is. A munka köre kiszélesedett, a lehetőségek a népszerű előadások és vándorgyűlések bevonásával megsokasodtak és újabb feladatok megoldására ösztönözték a szakosztály tagjait. Az elveszített jogtudomány helyett a szakosztály körébe lép a földrajz, de világos jeleit láthatjuk annak is, hogy e tudomány újabb kialakult geológiai irányával aligha maradhat meg a bölcsészeti szakosztály kebelében. Egyelőre idesorolta a kolozsvári egyetem belső beosztása, mely e tudományt a bölcsészeti karhoz utalta.

A bölcsészeti szakosztály eddig ismertett két nagy korszaka teljesen kialakította azt a képet, mely a háború után a munkásság irányát megszabta. Az első korszak a tudományos munkát, a második a tudományok mellett a népszerűsítés gondolatát segítette diadalra.

⁴² 1906. Évkönyv, 96 - 97. l.

V.

1918—1934.

Az 1918. telén bekövetkezett uralomváltás mélyen belenyúlt az Erdélyi Múzeum-Egyesület életébe is. Az Egyesület az utolsó évtizedekben egyre szorosabb szálakkal kapcsolódott az egyetemhez, melynek eddigi magyar jellege egy csapásra megszűnt, magyar tanárai pedig elvándoroltak, vagy pedig elnémultak. Ennek az egyetemnek a tanárai vezérszerepet vittek a szakosztályi életben is, így a változás mélyen érintette a szakosztályokat is, melyeknek tevékenysége rövid időre megbénult.⁴³ A szakosztály elnöke, Gombocz Zoltán egyetemi tanár, 1919. őszén elhagyta Kolozsvárt és a szakosztály egyedüli tisztviselője Varga Béla titkár maradt. 1920. október 23-án összegyűltek a szakosztály meggyerült tagjai, hogy a munka újravételéről határozzanak. Egyelőre ideiglenesen Márki Sándort kérték fel az elnöki tisztség ellátására, Ravasz László vezetésével pedig bizottságot küldtek ki a munkaterv elkészítésére. Alig egy hónap múlva megkezdtek az előadásokat, de hatósági nehézségek miatt csak néhányat sikerült tartaniok. Minthogy közben Márki Sándor is eltávozott Kolozsvárról, mulhatalanul gondoskodni kellett az elnöki tisztség betöltéséről. Az 1922. október 11-én tartott közgyűlés Buday Árpádot választotta elnökké; a titkár Varga Béla maradt. Buday Árpád nagy buzgalommal fogott a munka megszervezéséhez: alig másfél éves elnöksége alatt huszonnégy előadás hangzott el a szakosztályban. Ehhez fogható tevékenységet sem azelőtt, sem azután nem tud a szakosztály felmutatni. Sajnos, e lelkes és ügybuzgó férfiúnak is távoznia kellett. 1924. július 7-én kelt az a megindító hangú búcsulevele, melyben az elnökségről lemondott.

Közben az Egyesület központi választmányában és elnökségében is nagy nehézségek keletkeztek. Ennek következtében újra megakadt minden munka; csaknem egy év múlva, 1925. május 19-én ült össze a szakosztály közgyűlése, hogy a függő kérdéseket rendezze. Ekkor sikerült végre oly állandó jellegű tisztikart és választmányt szervezni, mely immár tíz éve viszi — némi változásokkal — az ügyeket. Ezen alkalommal Varga Béla, a szakosztálynak immár nyolc éve titkára, aki a legsúlyosabb időkben csaknem egyedül segítette át a szakosztályt a nehézségeken, tisztéről lemondott és így a titkári állást is be kellett tölteni. Az új tisztikar így alakult meg: Elnök Kristóf György, titkár Rajka László, választmányi tagok: Bíró Vencel, Bitay Árpád, Borbély István, Boros György, Csűry Bálint, Gál Kelemen, Gyalui Farkas, Gyárfás Elemér, György Lajos, Jánossy Béla, Jékeli Lajos, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kovács István, Makkai Sándor, Patay József, Petres Kálmán, Roska Márton, Szopos Sándor, Tavaszy Sándor, Varga Béla.

⁴³ Az itt következő fejezet az 1918—1934. közötti eseményeket tárgyalja. A történeli fejtegetés végpontja 1934. november. Ennek a résznek egyik főforrása Buday Árpád *Az Erdélyi Múzeumegyesület utolsó öt éve* című értekezése (Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 151—156. l.). továbbá Kántor Lajos cikke: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1924-től napjainkig* (Erdélyi Múzeum, 1930. 1—17. l.). Felhasználtam természetesen a rendelkezésemre álló iratokat, személyes tapasztalataimat és az évről évre az Erdélyi Múzeumban megjelent titkári jelentéseket is.

Bár szüntelen tartottak a súlyos nehézségek, melyek az állammal folytatott eredménytelen tárgyalások miatt keletkeztek, Kristóf György mégis módját ejtette annak, hogy a Buday Árpádtól már sikerrel megindított, de közben újra megakadt munkát tovább folytassa. Közben azonban olyan mozzanatok merültek fel, melyek miatt Kristóf György szükségét látta annak, hogy a szakosztály vezetésétől visszavonuljon. 1917. október 2-án kelt széphanagú búcsulevelében lemondását bejelenti, de közli egyben, hogy a szakosztály tudományos munkájában tovább is részt kér. Elnök híján a titkár hívta össze a választmányt 1927. november 21-én és ismertette az új helyzetet. A választmány alapos megfontolás után Tavasz Sándort kérte fel az ügyek vitelére és az 1929. október 8-án tartott közgyűlés ugyanőt elnökké is választotta. Azóta az itt jelzett tisztikar az időről-időre kiegészített választmánnyal egyetértőleg intézi a szakosztály ügyeit.

A háború utáni első számbavétel alkalmával is felmerült az a természetes kérdés, hogy hány tagja van a szakosztálynak. Minthogy az 1906. óta bevezetett újítás külön szakosztályi tagokat nem ismer, csupán egyleti tagokat, akik valamilyen szakosztályba jelentkeznek, a tagok névsorának összeállítása nem csekély nehézséget okozott. Az 1907-i titkári jelentés 392 bölcsészeti szakosztályi tagról tudott, az 1930-ban kelt utolsó teljes összeállítás pedig 325 tagot sorol fel.

A szakosztály munkássága a vázolt külső és belső akadályok ellenére is meglepően gazdag volt az uralomváltás óta eltelt tizenhat évben. A munka eloszlása azonban a gátló körülmények miatt feltűnően egyenetlen. 1918-tól 1920. őszéig, valamint az 1924-25. évben a szakosztályban egyetlen felolvasás sem hangzott el, 1922-23-ban 14 népszerűsítő előadás hangzott el, 1933-34-ben pedig csupán kettő. Az utóbbi csekély számnak nem a szakosztály volt az oka. Már 1918. őszén felbukkannak olyan külső akadályok, melyek miatt a hirdetett előadást nem lehetett megtartani Szabó László 1918 őszén Budapestről nem tudott leutazni, hogy előadását megtartsa.⁴⁴ Dékáni Kálmán vonatkozás miatt nem tarthatta meg előadását, mással pedig nem lehetett helyettesíteni, mert az előadás engedélye névre szólott. A hatósági engedélyt mindig a központi választmány kérte és nem a szakosztály. A felolvasásokon, melyeknek a szövegét is gyakran be kellett mutatni, az állami hatóságoktól kiküldött detektív rendszeren megjelent és az előadás megkezdése előtt, vagy gyakrabban annak végén a hivatalos írásbeli engedély felmutatását kívánta. 1933. január 1. óta csak szórványosan sikerült engedélyt kapni az előadások megtartására. Így elmaradt Boga Alajos (*Báthory István*), Herepei János (*Szenczi Molnár Albert*), Báthori János (*Arany János egyéniségének és költészetének nevelő értéke*), Bíró Sándor (*Körösi Csoma Sándor*) és Járosi Andor (*Ifjúsági mozgalmak és az irodalom*) előadása. Az utóbbit engedélyezték, de a közönség annyira elszokott a hónapszámra elmaradt felolvasásoktól, hogy erre alig néhány ember jelent meg. Az 1933-34-re hirdetett szakelőadások közül hasonló ok miatt nem olvasható fel Herepei János (*XVII. századbeli ismeretlen magyar verses*

⁴⁴ Buday Árpád idézett cikkében a 153. lapon.

emlékek), Járosi Andor (*Schweitzer Albert*), Pogány Albert (*A XIX. század magyar irodalmától*), Tavaszy Sándor (*Az Én existenciája*), Jancsó Elemér (*A kolozsvári színészet hőskora*) és Herepei János (*Új adatok régi íróink életrajzához*).⁴⁵

A bölcsészeti szakosztályban 1918—1924. között összesen 34 előadás hangzott el; nem különböztették meg kifejezetten a szakelőadásokat a népszerűsítő előadásoktól, de a felvett tárgyakból úgy látjuk, hogy Varga Béla *Gondolatok a neveléstan értékelméleti megalapozásához* című előadásán kívül a többiek mind a népszerűsítőkhöz sorolhatók. Ebben az időben jutott először rendszeresen érvényre az a gondolat, hogy a népszerűsítő előadások egy cikluson belül szerves összefüggést alkossanak. 1920—21. telén Erdélyi László két előadást tartott *Új megállapítások az Árpádkori művelődéstörténelemben* címen, hasonlóképpen kettőt Bartók György: *Sokrates és Platon*, és egyet Budai Árpád: *Az északi Balkán művelődéstörténeti jelentősége az ókorban* címen. 1922. tavaszán Wildt József *Az Einstein-féle relativitási elméletről* adott elő, és Roska Márton két, Buday Árpád pedig egy előadás keretében régiségtári bemutatót rendezett.

1922. őszén hat előadás tárgya a művészetek története volt. Ezen a sorozaton Roska Márton *az őskor*, Budai Árpád *az ó- és középkor művészetéről* három előadásban, Tóth István és Szopos Sándor pedig *az újkori művészetéről* beszélt.

1923. tavaszán az előadások Erdély művelődését tárták fel. Bevezető és befejező előadást Kristóf György tartott, míg az egyes részeket Roska Márton (*Erdély őstörténete*), Buday Árpád (*Erdély a római korban*), Bíró Vencel (*Erdély és a porta*), Kelemen Lajos (*Erdélyi memoire-irodalmunk*), Gyalui Farkas (*Becsés könyvek és ritka könyvek*) és György Lajos (*Az erdélyi színészet története az első állandó színház alapításáig*) adta elő.

1923. őszén hasonló terv szerint Erdély középkora került ismertetésre. Ezen a következő előadók szerepeltek: Patay József (*Általános áttekintés, jellemzés*), Roska Márton (*Települési viszonyok, népek*), Kelemen Lajos (*Társadalom, vidéki élet*), Bíró Vencel (*Városi élet, ipar, kereskedelem*), Hirschler József (*Egyházi élet*), Buday Árpád (*Közműveltség, erkölcsök és divat*), György Lajos (*Irodalom*), Rass Károly (*Iskolák, tudomány*), Buday Árpád (*Képzőművészetek*). Ezenkívül Bitay Árpád egy előadásban ismertette azokat a magyar férfiakat, akik a múlt században a román fejedelemségekben jelentős szerepet töltöttek be.⁴⁶

1925—26-tól a népszerűsítő előadások rendszeresen folytak. 1926. januárjától a magyar kritika volt az előadások tárgya, az egyes előadók pedig: Kristóf György (*A magyar kritika története a szabadságharcig*), Gál Kelemen (*Brassai Sámuel*), Bíró Vencel (*Salamon Ferenc; megemlékezés születésének századik évfordulóján*), Császár Károly (*Gyulai Pál*), Bitay Árpád (*A román irodalmi kritika története*) és Tavaszy

⁴⁵ Személyi akadályozottság miatt nem adhatott elő: György Lajos (*Kemény Zsigmond*), Torday József (*A szocializmus*) és Bitay Árpád (*Gyulafehérvár művelődéstörténete*).

⁴⁶ Az itt ismertetett előadásokról tájékoztat Buday Árpád idézett cikke (153—154. l.)

Sándor (*A kritika jogosultsága és feladatai a romániai magyarság szellemi életében*).⁴⁷

Hasonlóképpen érdekes művelődéstörténeti gondolatot vetett fel a következő, 1926–27-i előadássorozat is. Ennek tárgya ugyanis az volt, hogy milyen szerepet vittek a vallások Erdély művelődésében. Előadók voltak Bíró Vencel (*A római katolicizmus Erdély kultúrájában*), Borbély István (*Az unitarizmus Erdély kultúrájában*), Járosi Andor (*A lutheránizmus Erdély kultúrájában*), Kiss Elek (*Az erdélyi kultúra feladatai*). Motogna Victor (*A két görög egyház Erdély kultúrájában*), Tavasz Sándor (*A kálvinizmus Erdély kultúrájában*).

Az 1927–28-i előadássorozat az erdélyi közszellem különböző vonatkozásait tárgyalta. A hét előadásból álló sorozat szereplői voltak: Bíró Vencel (*A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélőszéke előtt*), Császár Károly (*A jelenkori nyelvújítás*), Csúry Bálint (*A társadalmi közszellem hatása nyelvünkre*), Gál Kelemen (*A társadalmi közszellem hatása az iskolai nevelésre*), Imre Lajos (*A jelenkori nevelési rendszerek kritikája*), Kristóf György (*Az esztétikai becslés a mai közszellem befolyása alatt*) és Tavasz Sándor (*Az erdélyi magyar világnézet eszménye*.)

1928–29-ben a következő előadásokkal találkozunk. Csúry Bálint: *A magyar nyelv sérthetetlen alaptörvényei*; Kántor Lajos: *A magyar és román népköltészet találkozási pontjai*; Kelemen Lajos: *Erdélyi magyar népművészet*; Nagy Géza: *Az erdélyi magyar intézmények történelmi kezdete*; Tavasz Sándor: *Erdélyi magyar bölcsészek*.

A történelem nagy művelődési mozgalmait tárgyalta az 1929–30-i előadássorozat, amelyen Tavasz Sándor (*A renaissance*), Pálfi Márton (*A humanizmus*), Gál Kelemen (*A felvilágosodás*), Jancsó Elemér (*A romantizmus*), Tavasz Sándor (*Az idealizmus*), Balogh Arthur (*A liberálizmus*) és Sulyok István (*A demokratizmus*) szerepelt.⁴⁸

Az 1930–31. évben azt szemlélte a szakosztály előadássorozata, hogy Erdély földjén a múltban sem volt ismeretlen a nyomorúság, a társadalmi és anyagi válság. Ezek az előadások a következők voltak: Gönczy László: *Erdély földje a tatárjárás után*; Herepei János: *Mohács*; Görög Ferenc: *Básta szekere*; Nagy Géza: *A tatárpusztítás a II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata után*; Bíró Vencel: *Erdély társadalmi nyomorúságai a fejedelmi kor után*; Szentmártoni Kálmán: *Nagy nyomorúságok a napoleoni háborúk után*; Csutak Vilmos: *Bach-korszak*.

A következő évben (1931–3.) jeles erdélyi férfiak életrajzát és működését ismertette a szakosztály. Ezek a következők voltak: *Bölöni Farkas Sándor* (Gál Kelemen), *Apáczai Csere János* (Tavasz Sándor), *Misztótfalusi Kis Miklós* (Gyalui Farkas), *Bod Péter* (Imre Lajos), *Pápai Páriz Ferenc* (Csúry Bálint), *Husztai András* (Bíró Vencel), *gróf Batthyány Ignác* (Bitay Árpád), *gróf Kemény József* (Puskás Lajos.)

⁴⁷ Rajka László: *Pótlás az Erdélyi Múzeum-Egyesület történeléhez*. Erdélyi Múzeum, 1930. 198. l.

⁴⁸ Az itt közöltek forrása Kántor Lajos idézett cikke. (Erdélyi Múzeum, 1930. 12. l.)

Az 1932—33. év előadásai részben bizonyos évfordulóknak szó-
laltak. Így három előadás foglalkozott Arany Jánossal (Kristóf György:
Arany János költészete; Pálffi Márton: *Arany János versformái*; Császár
Károly: *Arany János életszemlélete*.) Hasonlóképen jubiláris megemlé-
kezést tartott Boros György *Carlyler*ről. Két előadó nevelési kérdéseket
tárgyalt (Gál Kelemen: *A nevelés lehetősége*; Imre Lajos: *A falu-nevelés
helyes irányelvei*.), Bíró Vencel pedig *A magyar történeftírás új útjairól*
értekezett.

Az 1933—34. évre hirdetett nyolc előadásból a már ismertett nehéz-
ségek miatt csupán kettőt sikerült megtartani. Ezek voltak: Pálffi Márton:
Hol és miféle veszedelem fenyegeti nyelvünket? és Tavaszy Sándor:
A lelki-élet és lélekelemzés.

Visszatekintve a népszerűsítő előadásokra, bátran elmondhatjuk,
hogy a szakosztály jelentős közművelő munkát végzett, amikor tizenhat
év alatt sokszor súlyos külső és belső akadályok ellenére is 88 előadásban
terjesztette és népszerűsítette az ismereteket. Ezeket az előadásokat a
szakosztály mindenkor az unitárius kollégium dísztermében tartotta és
általában kielégítő látogatottságnak örvendettek.

Említettük már, hogy az 1918—1924. évek között a szakosztály olyan
természetű előadásokra törekedett, melyek inkább az érdeklődő művelt
közönség igényeit óhajtották kielégíteni. Tudományos szempontból szak-
szerűnek csupán Varga Béla 1922. október 11-én felolvasott értekezése
(*Gondolatok a neveléstan értékelméleti megalapozásához*) látszik. Közben
egyre szélesebb körben nyilvánult meg az óhaj, hogy a szakosztály
tagjai a régi szokásnak megfelelően szaküléseken ismerlethessék tudomá-
nyos célra szánt dolgozataikat. Ennek megfelelően az 1929—30. évtől
kezdve a szakosztály elnöksége újra bevezette a szakelőadásokat, amelyek
1929. december 19-e óta rendszeresen folynak. A jelzett időponttól 1934.
őszéig összesen 28 szakdolgozatot olvastak fel a tagok. A szám talán
szerényebb, mint az előző korokban, de a dolgozatok figyelemreméltó
tudományos színvonala aligha marad el a mult dicső hagyományai mögött.
A szakosztályi üléseket mindenkor Tavaszy Sándor elnök magvas meg-
nyitója vezeti be, s ezekben az erdélyi tudományosság égető kérdéseire,
vagy a világ tudományosságának egy-egy jelentős mozzanatára szokta a
figyelmet felhívni. Ezt követi a felolvasás, minden szakülésen egy, utána
pedig, különösen az első időkben, tartalmas vita és megbeszélés folyt.
A szaküléseket a szakosztály csütörtök este tartja a Lyceum-könyvtár
olvasótermében.

A bölcsészetet a szakosztály két tagja műveli: Tavaszy
Sándor (*Kierkegard esztétikai felfogása*; *Az existenciális gondolkodás*;
Lét és valóság) és Varga Béla (*Az individualitás kérdése*; *Spinoza*.)
Nevelési kérdéseket tárgyalt Gál Kelemen (*A nemzeti nevelés román
fogalmazásban*; *Modern nevelési rendszerek*; *A kolozsvári unitárius
kollégium multjából*) és Reischel Arthur (*A kolozsvári róm. kat. főgim-
názium multjából*).

A régi jeles hagyományok leggazdagabban a magyar irodal-
om történet körében maradtak meg. Ezt a csoportot művelték a leg-
többen. Így Gyalui Farkas három idevágó dolgozatot olvasott fel (*Heltai*

Gáspár „Részegségről és tobzódásról“ szóló dialógusának forrása; A Bánk-bán pályázat, Kisszántói Pethe Ferenc). Hasonlóképen három előadással szerepelt György Lajos is (A francia hellénizmus hullámai Erdély szellemi életében; Eulenspiegel magyar nyomai; Mutatványok készülő kritikái magyar anekdóta-gyűjteményemből). Jancsó Elemér Az irodalomtörténet mai módszereiről értekezett, Kántor Lajos pedig román irodalmi kérdéseket tárgyalt (Erdély a világháborút tükröző román irodalomban; Magyarok a román népköltészetben.) Kristóf György Erdéllyel kapcsolatos irodalomtörténeti dolgozatokat olvasott fel (Az erdélyi hírlapirodalom 1867-től; Báró Eötvös József és Erdély; Szabolcska Mihály Erdélyben.) Pálffi Márton műfordításait mutatta be Janus Pannonius költeményeiből, Rajka László Jókai „Törökvilág Magyarországon“ című regényéről értekezett, Szabó T. Attila Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexét ismertette, és Vita Zsigmond Eszménykeresés az erdélyi irodalomban címen tartott előadást.

Az irodalomtörténet gazdag anyagával szemben a szakosztály történelmi tevékenysége nagyon szerény volt; mindössze három dolgozatot sorolhatunk ide, Biró Vencel két értekezését (Egy részletkérdés a kolozsvári jezsuita-rend történetéből; Apor István és Erdély elnyugatiasodásának kezdete) és Nagy Géza felolvasását (A protestáns egyháztörténetírás válsága).

1930-ban újítotha fel az Egyesület a vándorgyűlések szép szokását. Ettől kezdve évről-évre kivette a szakosztály is a maga részét a munkából és öt vándorgyűlésen összesen 37 olyan előadás hangzott el, melyeket szakosztályunk köréhez lehet számítani. A bölcsészeti szakosztály kezdeményezésére szokta czenkívuil a vándorgyűlés a magyar tudományosság abban a városban nyugvó elhunytjainak sírját is megkoszoruzni.

1930-ban Marosvásárhelyt rendezte az Egyesület vándorgyűlését. Itt a bölcsészeti szakosztály kereteibe vágó dolgozatokkal szerepelt Csúry Bálint (Aggodalmak nyelvünk épsége körül), Tavaszy Sándor (Magyar tudományos törekvések Erdélyben), Teleki Domokos gróf (A marosvásárhelyi gr. Teleki-théka), Biró Vencel (Erdély pénzügyei a gubernium első éveiben), Gál Kelemen (A demokratikus nevelés) és Gyallay-Pap Domokos (Az iskolánkívuili népnevelés)

1931-ben Nagyenyeden rendezte meg az Egyesület vándorgyűlését. Itt szakosztályunk köréből a következő előadások hangzottak el. Bitay Árpád: Gróf Batthyány Ignác és Nagyenyed 1600 körül; Császár Károly: A helyes magyarság; Elekes Viktor: Gáspár Jánosról, az enyedi tanítóképző első igazgatójáról, a magyar népoktatás történetében nevezetes szerepet játszott férfiúróil; Horváth József: India és az angolok; Járai István: Körösi Csoma Sándor; Kristóf György: Kazinczy Ferenc és erdélyi útja; Szabó T. Attila: Adalékok a magyar diákéneklés történetéhez; Tavaszy Sándor: Mit mond a filozófia ma a mai embernek?

Az 1932. évi vándorgyűlést Nagybányán tartottuk, ahol a bölcsészeti szakosztálynak négy előadója szerepelt. Ezek: Gyalui Farkas (Gróf Teleki Sándor), Imre Lajos (A családi nevelés problémája), Kántor Lajos

(*Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben*) és Tavaszy Sándor (*Beszélhetünk-e a nyugateurópai kultúra alkonyáról?*)

A következő évben Sepsiszentgyörgyön a vándorgyűlés alkalmával tizenegy előadással szerepelt a szakosztály. Előadók voltak: Biró Vencel (*Báthory István*), Csutak Vilmos (*A Székely Nemzeti Múzeum története és kulturális jelentősége*), György Lajos (*Magyarosan*), Ikafalvi Dienes Jenő (*Ezeréves magyar-lengyel láncszemek*), Kristóf György (*Kisfaludy Sándor a Székelyföldön*), Tavaszy Sándor (*A nemzeti élet és művelődés kérdése*), Török Andor (*Szenelvények Kézdivásárhely történetéből*), Barabás Samu (*Hamis székely oklevelek*), Bogáts Dénes (*A régi Háromszék topografiája helynévkutatások alapján*), Debreczeni Sándor (*Újabb adatok Körösi Csoma Sándor gyermekkorához*), Felszeghi István (*Adatok Sepsiszentgyörgy történetéhez*), Konsza Samu (*Háromszéki népdalköltészet*).

Végül 1934-ben a Brassóban tartott vándorgyűlésen Maksay Albert *Körösi Csoma Sándorról* emlékezett meg születésének 150. évfordulója alkalmából; majd felolvasással szerepelt: Tavaszy Sándor (*A világnézet új kérdései*), gróf Teleki Domokos (*A Fekete Templom*), Csutak Vilmos (*Brassó és a Székelyföld viszonya a Rákóczi-szabadságharc alatt*), Járosi Andor (*Az ifjúság irodalmi nevelése*), Gál Kelemen (*A közéletre való nevelés*), Biró Vencel (*Az erdélyi magyar történetírás feladatai*) és Márkos Albert (*A nyelvtisztaságra való nevelés*).

Az uralomváltozás óta az Erdélyt érdeklő tudományos kérdések fejtegetése nagyobb lendületet vett. Ez az irányzat jótékony hatással volt a szakosztály dolgozatainak tárgykörére is; az utóbbi tizenhat év alatt értünk el végre oda, ahova a szakosztály állandóan törekedett: az erdélyi tudományos kérdések beható tárgyalásához. A jelzett idő alatt 154 előadás hangzott el a szakosztályban és ebből 89 tárgyalt erdélyi kérdést, míg általános tudományos problémát 65 felolvasó fejtegetett.

A bölcsészeti szakosztálynak az 1906-ban végrehajtott átalakítása óta voltaképpen alig van pénzkezelése. Az utolsó évtizedben a központi választmány évi 5000 lejt bocsátott a szakosztály rendelkezésére. Ebből fedeztük a jelentéktelen ügyvezetési költségeken kívül a vidéki előadók utazási költségeit, a szükséges dologi kiadásokat, sőt 1930-tól kezdve rendszeresen tiszteletdíjban részesítjük a népszerűsítő előadókat is. Erre az a megfontolás vezette a szakosztály elnökségét, hogy a népszerűsítő előadók, akik a ciklikus előadásokon gyakran kénytelenek olyan feladatot vállalni, mely tudományos kutatásaik körén kívül esik, fáradságos munkájukat az előadás elhangzása után a legritkább esetben tudják értékesíteni, minthogy népszerűsítő tudományos cikkek a mai viszonyaink mellett sehohsem helyezhetők el.

A szakosztály folyóirata, az *Erdélyi Múzeum*, az 1917. évben megszűnt. Közben ugyan ismételten tárgyalások folytak megindításáról, de a nehéz anyagi körülmények között ennek a tervnek végrehajtásával több mint egy évtizedig kellett várni. Végre sikerült 1930-ban újra megindítani az Erdélyi Múzeumot, mely azóta György Lajos szerkesztésében megszokott nélkül megjelenik és magas színvonalával sok dicsőséget szerzett az Egyesületnek. A folyóirat azonban manapság nem tartozik többet

szorosan a bölcsészeti szakosztályhoz, hanem az Egyesület összes szakosztályainak egyesített közlönye.⁴⁹

* * *

A világ megöregszik, majd újra megifjul. Így szakosztályunk is! 1883 október 18-ától, megalakulásának időpontjától kezdve 51 év telt el és ezen idő alatt 361 tudományos szakelőadás, 106 népszerűsítő és 85 vándorgyűlési előadás hangzott el ülésein, tehát összesen 552 előadás. Működésének nagy részét egy nagyértékű tudományos folyóirat számos kötete őrzi és tanusítja a jövő nemzedék előtt. Közben-közben mutatkoztak némelykor az ernyedés jelei, de mindig akadtak újabb lelkes vállalkozók, akik kezükbe ragadták a tudományosságának már-már hanyatló lobogóját és újra a magasba emelve törtettek előre azon az ismeretlen úton, mely a tökéletesedés felé vezet. Törhetetlen hittel bízunk abban, hogy ez a dicső, gazdag múlt példa lesz a jelen felnövekvő nemzedéke számára; hogy bele fog illeszkedni az eredményes múlt tisztes kereteibe és tovább fog haladni azon az úton, melyet gróf Mikó Imre jelölt ki. Ennek az útnak mutatófáján pedig ez áll: *A tudományért és Erdélyért!*

Dr. Rajka László.

⁴⁹ Az orvostudományi rész 1934-ben különvált.

II.

A Természettudományi Szakosztály története.

1860—1934.

A háromnegyed évszázadot felölelő idő távlatából élesen rajzolódik ki az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek nemcsak Erdély művelődésére tett felbecsülhetetlen hatása, hanem az a másik nagy szolgálat is, mellyel általában a tudományos működésnek nemzetközi viszonylatban is számottevő tényezője lett.

Nem volt tehát hiábavaló az a szívós küzdelem, melyből az Egyesület annyi félbemaradt kezdeményezés után végre megszületett; nem volt hiábavaló az a kimondhatatlan lelkesedés, mely Erdély fellobogózott és örömmámorban úszó fővárosában 1859. nov. 23-án zúgó fergetegként tört ki, amikor „Erdély Széchenyi“-jének, gróf Mikó Imrének, ama emlékezetes első közgyűlést megnyitó gyönyörű beszédével az E. M. E. megalakult, és nem volt hiábavaló az a példátlan áldozatkészség, mely a Múzeum anyagát — részben már a hivatalos megalakulás előtt — összeadta és pénzbeli hozzájárulásokkal az Egyesület jövőjét megalapozta.

I.

1860—1878.

E korra vonatkozólag a következő forrásokat használtam: Az E. M. E. közgyűléseinek és választmányi gyűléseinek jegyzőkönyvei. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei*. Szerk. Brassai Sámuel, Kolozsvár, 1860—1873. Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története*. VIII—XI. rész.

A csirájában már évszázadosnál is idősebb nagy eszme az E. M. E. megalakulásával tehát testet öltött. Amint azonban előre látható volt, s amivel már Mikó is számolt megnyitó beszédében, az Egyesület eleinte a kezdet nehézségeivel küszködött. A cél világos volt: könyvtárt, fűvészkertet, régiség- és éremtárt, továbbá természetrajzi gyűjteményeket létesíteni, ezek által a honismeretet előmozdítani, a tudománykedvelőknek tért nyitni, a tanulni akaróknak segédeszközöket nyújtani.¹ Röviden tehát gyűjtő és tudományos munka volt a kitűzött cél. Azonban idő kellett,

¹ Alapszabály, 3. és 4. §.

míg ennek a szép eszmének és célnak hatalmas gépezete kívánt mozgásba jöhetett.

A gyűjtési tevékenység ellen nem lehetett panasz, sőt az első időkben a Múzeum részére ajándékként beküldött tárgyaknak akkora tömege gyűlt össze, hogy az arra hivatottak az óriási anyaghalmoz osztályozásával, rendezésével megbirkózni is alig tudtak. A tudományos munka megindítása azonban már nagyobb gondot okozott. A tudományos működésről az Alapszabályok 44. és 46. §-a mellett legrészletesebben a 6. §. szól, mely szerint a Múzeum anyagi és igazgatási ügyeit tárgyaló választmányi gyűléseken kívül tartandók külön olyan választmányi gyűlések is, „melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretekre vonatkozó tudományokból értekezletek és felolvasások”.

Az alapszabályok e rendelkezésének gyakorlati megvalósítására már az alakuló gyűlést követő első választmányi ülés megtette a lépést (1859. nov. 30), amikor bizottságot küldött ki javaslattételre, hogy „mi módon lehetne a tudományos üléseket legcélszerűbben folyamatba tenni, s kik volnának azok a tudományos szakférfiak, kiket a választmány az alapszabályok 47. §-a értelmében kinevezhetne, hogy tudományos felolvasásokat tartsanak”. E bizottság előterjesztésére az 1859. dec. 31-i választmányi ülés kimondotta, hogy tudományos gyűléseket mindannyiszor összehívhat az elnök, valahányszor azt a bejelentett előadások szükségessé teszik. Az elhangzott felolvasásoknak az *Évkönyv*-ben való megjelenéséről a szerkesztők döntenek. Az előadásokat megbeszélés, vita követheti. Ugyanekkor még a következő határozatot hozták: „Ha az értekezések száma annyira nő, hogy előadásukat egy ülésen el nem végezhetni, az egymeműek egy gyűlésre sorozandók; jelesen egyszer a természeti, máskor a történeti s vele rokon tudományok ülései tartatnak.”

Az E. M. E. tudományos munkásságában a szakosztályi szétkülönítés felé tehát az első lépések már az 1859. év utolsó napján megtörténtek, amikor a tudományos munka még meg sem indult. Igaz ugyan, hogy ezek a lépések a tennivalók mikéntjében való tájékozatlanság miatt bizonytalanok és csak tapogatózóak voltak.

Az 1860. évi febr. 1-én tartott választmányi ülés már határozottan felállítja a történeti és természettudományi szakosztályt, sőt mindkettőben megállapítja a hozzájuk tartozó tudományágakat is. E szerint a természet-tudományi szakosztályba tartoznak: „a) Természettan (physica); b) Lég-tüneménytan (meteorologia); c) Vegytan (chemia); d) Földtan (geologia); e) Ásványtan (mineralogia); f) Fűvészet (botanica); g) Állattan (zoologia); h) Csillagászat (astronomia).”²

Ugyanezen az ülésen bizottsági előterjesztésre az Egyesület tagjai közül kineveznek a term.-tud. szakosztályba 41 tagot³ s e szakosztályból is 7 tagot⁴ az *Évkönyv* szerkesztő-bizottságába.

² Feltűnő, hogy hiányzik közülök az orvostudomány és a matematika. A földrajzot a történelmi szakosztályba sorozza.

³ Ez a 41 tag a következő: Bod Péter, Berde Áron, Berényi Manó, Bielz Albert, Czecz Antal, Fridwalszky Imre, Franzenau János, Gönczy Pál, Herepei Károly, Hegedüs

Még élesebb lett a szakosztályi elkülönödés az 1861. február 6-i választmányi ülés határozatával. Ekkor ugyanis kimondották, hogy a tudományos előadások közül a történetiek a hónap harmadik s a term.-tudományiak a negyedik szerdáján tartandók. Kezdődnek ezek az előadások novemberben és tartanak bezárólag májusig. Külön elnöke van a történeti és külön a term.-tud. szaküléseknek. Ez utóbbiaké a helyettes igazgató és múzeumőr. A szakosztályok jegyzőkönyvet nem vezetnek. Megváltoztatták továbbá azt a régebbi egészségtelen rendszert is, hogy a szakosztályok tagjait a választmány nevezi ki; e helyett a tagok szabad választására bízták, hogy ki melyik szakosztályhoz akar csatlakozni. A választmánynak ilyen értelmű hírlapi felhívására az 1861. február 13-án tartott tudományos ülésen a szakosztályba már jelentkezett is 7 tag.⁵

Az elmondottakban tulajdonképpen benne van a szakosztály első szervezete, mely 1879-ig nem is változott. Ez a szervezet annyira egyszerű volt, hogy a szakosztálynak a nevéen kívül szinte nem is volt egyebe, tulajdonképpen még elnöke sem. Az ide vonatkozó rendelkezés ugyanis nem szakosztályi, hanem csak szakülési elnökről szól.⁶ Sőt a gyakorlat még ezt a megszorított értelmű elnökséget is kétségessé tette, amennyiben az üléseken rendszeresen maga Mikó Imre vagy más valaki elnökölt, és amennyire meg lehet állapítani, csak egyetlen egyszer szerepelt Brassai Sámuel, a szakülés hivatalos elnöke (1861. okt. 9).

A szakosztály tehát csak egyik, minden függetlenség nélküli szerve, illetőleg szakbizottsága volt a választmánynak. A választmány a felmerülő szakkérdéseket hozzá adta ki véleményadásra, a belőle kinevezett szerkesztők döntöttek az értekezéseknek az *Évkönyv*-ben való közzétételéről. A szakosztálynak a tudományos ülésekre csak bizonyos indítványozó joga volt, magukat az üléseket a választmány rendezte.

A szakosztály tehát szinte semmi szabad mozgással nem rendelkezett. Indokolt a gyanú, hogy a szakosztályi működésnek már a 60-as évek végétől észlelhető sorvadása is ezért következett be, hiszen a szűk határok közé szorított szervezet és hatáskör a szakosztály részére bénító, így természetesen elkedvetlenítő és ellaposító is volt. A minden ügyrend és tisztikar nélküli szakosztálynak nem volt felelős tényezője, irányítója, munkára serkentője; a túlságos központosítás miatt mindez a választmányra hárult, annak pedig épen elég gondot okozott az egész Egyesület

János, Hauchard József, Jancsó József, Jenei Albert, Jenei Károly, Kasza Dániel, Kócsi Károly, Kovács Gyula, Keserü Mózes, Kenyeres Károly, Kubinyi Ágoston, gr. Lázár Kálmán, Lengyel Dániel, Mikó Sámuel, Nemes János, Nágel Emil, Nagy Ferenc, Maizner János, Oroszhegyi József, Pólya József, Pávai V. Elek, Pataki Dániel, Pataki Pál, Róth Pál, Szabó György, Szőnyi Pál, Tomori Anasztáz, Turman Antal, Turi Gergely, Vida Károly, Wolff Gábor, Wolff Antal.

⁴ A term.-tud. szakosztályból a szerkesztő-bizottság tagjai lettek: Berde Áron, Ferencz József, Kócsi Károly, Maizner János, Nágel Emil, Takács János és Vida Károly.

⁵ Gr. Esterházy Kálmán, Indali Péter, Kócsi Károly, gr. Lázár Kálmán, dr. Szabó József, Szabó Sámuel és Takács János.

⁶ 1861. febr. 6-i vál. ülés.

igazgatása. Hogy ennek ellenére a szakosztályi élet az első években mégis nagyon élénknek mutatkozott, ennek magyarázata az a jelenség, hogy általában minden új alakulatot erős alkotó tevékenység jellemez; természetesen azonban, hogy a további lendület csak megfelelő szervezet mellett maradhat fenn. Ez a kellő szervezet akkor még hiányzott a szakosztályból.

A szakosztály első előadása 1861. január 9-én hangzott el, amikor Brassai Sámuel Hauchard József parajdi „bányanagy” beküldött értekezését olvasta fel, mely a sóbányában elhányódó sóhulladékoknak szíksógyártás útján való hasznosításáról szólt. Ezt követte a többi, ebben az évben átlag minden hónapban egy, ami az akkori viszonyok között mindenestre nagyon szép eredménynek tekinthető. A szakosztálynak ebben az első korban nem is volt termékenyebb éve.

Az előadások anyaga rendkívül változatos. A szóban forgó egész korszakot tekintve, előtérben állanak az állattani és geológiai tárgykörbe tartozó előadások. Az állattani terén Herman Ottó volt a legtermékenyebb, aki kimutathatólag 7 előadást tartott, de bizonyosan többet is. Előadásainak címei voltak: *Állattani közlések* (legalább 3 előadás); *Falco subteo*, *A Múzeum állattani osztályának rendeltetése és állapota*, *A kártékony rovarokról*, *Erdély pókfaunája*. Ez utóbbi alapos munkája, mely a többivel együtt az Évkönyvnek III. és IV. kötetében meg is jelent (1866 és 1867), magva annak a hatalmas nagy műnek, melyet később a Kir. Magy. Term.-tud. Társulat felkérésére *Magyarország pókfaunája* címen írt. Büszkeséggel gondolhat a szakosztály arra, hogy benne kezdte meg nagyívű pályáját ez a nagyok közül is kimagasló s ritka adottságú tudós, de magának az E. M. E.-nek is hálával kell emlékeznie rá, mint az állattár igazi megalapítójára.

Állattani tárgykörből adott továbbá elő gr. Lázár Kálmán *Az Aquila pennata és Aquila minutaról* címen. Ide sorozható továbbá Brassai Sámuel előadása az *Éledés és életkezdetről*.

A geológiából és vele rokon tárgyakból a következő előadások voltak: Brassai Sámuel *A természet képző erejéről*, Kócsi Károly *Kolozsvártól Batrináig és vissza*, gr. Teleki Domokos *Az erdélyi kőszén-telepek kutatásáról*, Nagy Lajos *A szkerisorai jégbarlang*. Heibich Ferenc két előadása: *A Kolozsvárra javasolt Ártézi kút* és *Az eruptív kőzetek béosztásáról Erdélyben*.

A csillagászat körébe tartozott Brassainak három előadása: kettő a naptárról s egy a napsoltokról. Voltak kémiai tárgyú előadások is: Brassai az ózonról beszélt kísérleti bemutatások között, Szabó Samu a vegytan újabb elméleti nézeteit ismertette, dr. Hintz György pedig a növényi mérgeket. Fizikai előadást tartott Tanács József a fény sugarakról és Finály Henrik a fénytörés mérésére saját módszerét ismertette. A technológia köréből kettőt Nemes János tartott: *A pisé, azaz a döngölt földből való építkezésről*, és egyet Finály *A zárakról* címen. A meteorológiának is akadt előadója, Berde Áron, aki meteorológiai megfigyelések alapján *Erdély csapadékvizszoenyait* ismertette. Tisztán növénytani előadás csak egy volt, a Brassaié: *Orobus canescens L. és egyéb, ami hozzájárul* címen.

A fentiekén kívül voltak olyan előadások, melyek általánosabb kérdést fejtegettek, illetőleg több tudományágba nyúltak. Ilyen volt Brassai előadása a *természetráji múzeumok rendezéséről és rendeltetéséről*, Pávai V. Eleké, melyet *tudományos utazásainak természetrajzi eredményeiről* tartott, továbbá Csató Jánosé, ki a *Retyezátot* ismertette *helyviszonyi és természetrajzi szempontból*.

Az előadások között két megemlékezés is elhangzott, mindkettő Herman Ottótól: az egyik *Czecz Antalról*, a másik *Franzenau Józsefről*.

Íme, olyan tarka ez a műsor, mintha csak gondosan vigyáztak volna, hogy az előadásokból egyetlen olyan tudományág se maradjon ki, melyet a választmány a szakosztály részére előírt; sőt azok közé még be is toldottak egyet, a technológiát. A választmány kívánságát abban is követték, hogy az előadások után rendszerint élénk eszmecserét, vitát tartottak. A term.-tud. szakosztály ebben különösen kitünhetett, mert az 1864. február 9-én tartott közgyűlésen Finály Henrik titkári jelentésében érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy „annyi szép és érdekes adatok közlésével léptek fel és ez adatok közlése annyi érdekes tárgyalásra adott alkalmat...” stb. Dicsérettel szól a szakosztályról az 1866. február 8-i közgyűlés titkári jelentése is: „A szakülések, különösen a természettudományiak, mindig népesek és érdekesek voltak.”

Bár a szakosztályi szervezet határozottan kimondotta, hogy a történeti és természettudományi szakosztályok külön rendezik előadásaikat, ezt nem mindig vitték keresztül; volt ugyanis több olyan szakülés, amelyen mindkét szakosztály előadója szerepelt. A szakosztályi elkülönülés tehát korántsem volt olyan merev, mint amilyenné később lett. Kezdetben még az előadókban is volt kapcsolat a két szakosztály között. Eltekintve Brassaitól, a nagy polihisztortól, akitől egészen természetesnek vehető, hogy hol ennek, hol annak a szakosztálynak a keretébe tartozó tudományokból adott elő, Finály is, mint filológus (bár eredetileg mérnöknek készült), nyelvészeti és régészeti munkáival a történeti szakosztálynak volt egyik legkiválóbb munkása, de e mellett előadott a *Zárakról*, sőt egy alkalommal egy részben tőle felfedezett új módszert ismertetett a fénytörés megméréseire.

Minthogy az E. M. E. egyik célkitűzése a Múzeum anyagának feldolgozása volt, az lett volna kívánatos, ha az előadások tartalma legalább túlsúlyban ilyen vonatkozásokra törekszik. Azonban az első időkben a múzeumi tudományos munkának nagy akadálya volt, hogy a gyűjteményekben egyelőre csak rendező munka folyhatott. Az előadások között így is volt több, mely megfelelt ennek a kívánalomnak. Különösen kiemelendő itt Herman Ottó, aki előadásaiban többnyire múzeumi tárgyakról szólt, sőt rendszerint olyanokról, melyeket ő maga gyűjtött és ajánlkozott a Múzeumnak. Kívüle ilyen előadásokat tartott még Kócsi Károly és Herbich Ferenc.

Ha a fenti adatokat a maguk számszerű ridegségében vesszük, a mindössze 14 szerző 32 előadásával a szóban forgó 19 év mérlege elég kedvezőtlen. Több körülmény azonban arra jogosít fel, hogy a szakosztály működését kedvezőbb színben lássuk. Tekintetbe kell venni ugyanis, hogy a fenti előadásokra vonatkozó adatokat szinte kizárólag csak azok a

jegyzőkönyvi kivonatok szolgáltatják, melyeket az *Évkönyv* hozott (I—III. köt.), de csak az 1860. nov. 23-tól az 1865. nov. 8-ig terjedő időközben tartott előadásokról. Megállapítható azonban, hogy az *Évkönyv* ide vonatkozó adatai hiányosak.⁷ 1865. nov. 8-tól kezdődőleg további előadásokról sem jegyzőkönyvi kivonat nincs közölve, sem az egykorú közgyűlési és választmányi üléseken nincs róluk említés, látszat szerint ezzel az idővel az előadások megszűntek, de valójában tovább folytak. Így Herman Ottónak az *Évkönyv* IV. kötetében (48—53. l.) megjelent *Allattani közlések* c. cikkénél ez a megjegyzés áll: „Az 1866 augusztus 24-én tartott term.-tud. szakülésen olvasta”. Hasonló módon kitűnik, hogy még 1872. február 12-én is volt előadás.⁸ Ennél későbbi időből csakugyan nincs többé semmi nyoma annak, hogy tartottak volna még előadásokat.

Nyilvánvaló ezekből, hogy a pozitív adatok hiánya nem jelent egyet a szakosztály működésének megszűnésével, mint ahogy az sem valószínű, hogy Herman Ottó ne adta volna elő, legalább kivonatban az *Évkönyv*-ben megjelent, két különösen értékes munkáját,⁹ mikor abban az időben kimutathatólag még voltak előadások. Ez már azért sem tételezhető fel róla, mert éppen ő volt a legbuzgóbb előadó. Ha mégsem szerepelt több előadással, bár arra bőségesen volt anyaga, abban nem ő lehetett a hibás, hanem a szakosztály szervezete, illetőleg szervezetlensége.

Míthogy 1872-től kezdődőleg a szóban forgó korszak végéig az E. M. E. folyóirataiban és egyéb okmányaiban a szakosztályra vonatkozólag semmi adat nincs többé, még csak nevének említése sem fordul elő, úgy látszik, hogy a szakosztálynak amúgyis csak gyengén összefércelt keretei lassanként csakugyan teljesen széthullottak. Finály az 1878. márc. 21-i közgyűlésen tartott titkári jelentésében meg is mondja, hogy „a szakosztályok gyűléseket tartottak, nyilvános előadásokat rendeztek. Így folyt ez 1872-ig, ekkor megszűntek működni és gyűlésezni.”

Pedig a tudományt művelők tábora az 1872-ben megnyílt egyetem tudományos személyzetével még tetemesen szaporodott is. Az E. M. E. székhelyén a tudományos munkában nem is állott be hanyatlás, sőt annak kétségtelen fellendülése tapasztalható. Mutatja az E. M. E. két folyóiratában, az *Évkönyv*-ben és az *Erdélyi Múzeumban*, ezentúl is megjelent sok becses cikk¹⁰, melyek közül nagyon sok múzeumi tárgyakra, illetőleg honismeretre vonatkozik. Ezek egyszersmint azt is igazolják, hogy folyóirataiban való közléssel az E. M. E. teljes erejével támogatta továbbra is a tudományos törekvéseket, csak hogy ez a munkásság ekkor már nem kapcsolódott a szakosztályhoz.

⁷ Pl. Herman Ottónak *Allattani közlések* címen az *Évkönyv* III. köt. 87—91. lapján közölt cikkénél, bár jelezve van, hogy „Mart. 22-én 1865. Kivonatban a term.-tud. szakülésén eléadta”, a jelzett jegyzőkönyvi kivonatok között ez mégsem szerepel, sőt egyáltalában ilyen keltezésű jegyzőkönyvről sincs szó.

⁸ Herbich Ferenc: *A Kolozsvárra javasolt Artézi kútról*. *Évkönyv*, VI. 68—72. l.

⁹ *Erdély Bőr- és Egyenesröptűi*. V. 105—112. l. *A Mezőség*. V. 8—29. l. és VI. 42—67. l.

¹⁰ Különösen dr. Koch Antal, dr. Herbich Ferenc, Süssner Gyula, Daday Jenő, Knöpfler Gyula, Csató János, Dezső Béla stb. cikkei.

II.

1879—1883.

E korra vonatkozó forrásaim voltak: Az E. M. E. közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei; *Orvos-természettudományi Értesítő, a kolozsvári orvos-term.-tud. társulat és az E. M. E. term.-tud. szakosztályának szaküléseiről és népszerű term.-tud. estélyeiről*. Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története*. XII. fejezet. Erdélyi Múzeum. Szerk. Finály Henrik.

A szakosztály lassú, de teljes lesorvadásából, mondhatni halálából az 1878—79. év hozta meg a feltámadást. Ez már nem lassú volt, hanem munkásságának bámulatos fellendülésével szinte robbanásszerű.

Az új élet csírája az 1872-ben megnyílt egyetem volt. Bár az E. M. E. és az egyetem között az E. M. E. múzeumaira vonatkozó kölcsönös szerződés szoros kapcsolatot létesített, az E. M. E.-nek és az egyetemenek tudományművelői idegenül és hidegen állottak egymás mellett. A helyzetet könnyű elképzelni. Az egyetem tudományos személyzete különböző helyekről, többnyire nagyon távoli vidékekről került össze s legnagyobb részük az E. M. E.-ről nevével többet talán nem is tudott. Minthogy az egyetem megnyitása idején s az azt követő években a szakosztályi élet teljes hiánya miatt itt sem tapasztalhatta róla az idegen, hogy benne tudományos élet folyik, sőt látszólag a tudományos élet lehetőségét nyújtó szervezet is hiányzik belőle, méltán gondolhatta, hogy az E. M. E. nem más, mint — nevéből is erre következtethetett, — egyszerűen csak múzeumot fenntartó egyesület. Mert az, hogy folyóirataiban tudományos cikkek közlésére helyet ad, a tudománynak még nem művelése, csak pártolása.

Úgy látszik, hogy az E. M. E. ebben az irányban nem is tett felvilágosító lépéseket. Erre mutat az 1878. márc. 21-i közgyűlés jegyzőkönyve, melynek titkári jelentésében ez időre vonatkozólag a következő olvasható: „...De számolnunk kell a ténnyel, hogy a múzeumi szakosztályok mintegy várakozó álláspontra helyezkedvén, megszűntek működni, gyűlésezni.“ Kétségtelen, hogy ez a „várakozó álláspont“ lényeges hiba volt, mert ez az E. M. E.-vel kapcsolatos tudományos működés lehetőségében még azoknál is megrendítette a hitet, akik az E. M. E. korábbi ilyen tevékenységéről tudtak. A közeledés útjában bizonyos személyi, talán hiúsági okok is állhattak. Feltehető ugyanis, hogy az egyetem céhbéli tudósai az E. M. E. tudományos munkásainak törzstagjait csak afféle műkedvelőknek tartották, viszont az E. M. E. a maga ideális hivatásának fölényében olyan erkölcsi erőt érzett, melynek alapján jogosnak tartotta a jövevények közeledését várni.

Bármi volt is azonban az ok, melynek igazi bevallása elől később

maga az E. M. E. is sokatmondó homályossággal tért ki,¹¹ tény, hogy az a hatalmas terület, melyet az egyetem tudományos személyzete képviselt, hiányát látta egy neki megfelelő és alkalmas tudományos szervezetnek. Minthogy pedig szüksége volt rá, tehát csinált magának. Így alakult meg 1876. első napjaiban az egyetem orvoskari tanárainak kezdeményezésére 120 orvos, tanár és gyógyszerész taggal a *Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat*, amely orvosi és külön természettudományi szakosztályával rögtön meg is kezdte működését. A társulat célja volt az orvos- és természettudományok művelése, s a szakférfiak között a kapcsolat megteremtése és erősítése. Nemcsak szaküléseket tartott, hanem népszerű természettudományi felolvasásokat is. Elnököt és titkárt minden két évben választott, a két szakosztály pedig évenként választotta a maga elnökét, titkárát és 3-3 választmányi tagját.

Érthető, hogy az új egyesület, mely az E. M. E.-t csak annyiban vette tekintetbe, hogy annak a tagjait is felszólította a csatlakozásra (!), kellemetlen érzéseket okozott. A semmibe se vevés lekicsinylő tényén kívül jogosan látott benne az E. M. E. hálátlanságot is. Hiszen 1874-ben éppen azért változtatta meg kiadványai alakját és emelte azok terjedelmét, hogy ezzel az egyetem tudományos működésének közzétételére is tért nyisson s ezzel az előnnyel — a szerzőknek biztosított tiszteletdíjjal együtt — az egyetem tudományos személyzete élt is.¹²

A történeken változtatni azonban már nem lehetett. A tények fölött csak a keserűség hangja szólal meg az *Erdélyi Múzeum*-ban,¹³ hol az általában éles hangon írt cikk a többek között keserű gúnnyal jegyzi meg: „Az orvosoknak csakugyan szükségük van egy orvosi társulatra, de minthogy a mi helyzetünkben egy tisztán orvosi társulat aránylag csak kevés tagból állhatna, másfelől ami egy orvosi társulat tudományos működését illeti, az orvos tudománya nem lehet más, mint természet-tudomány, az orvos urak igen kényelmesnek találják barátságukba fogadni a nem orvos természetbúvárokat, hogy teljesedjék bé rajtok: úgy tetszik, én csak azért vagyok barátod, mivel nincs inasod.” A mozgalom és a megalakulás minden mozzanatát szétboncolva, a valóságos tudományra nézve károsnak tartja a szerző a „separatismust”, s ezért felveti az eszmét: „mért ne csináljunk egy nagy fusiót?”

E cikk csípős hangjából is látszik, hogy a két egyesület között a viszony féltékenykedő, sőt meglehetősen barátságtalan volt; e mellett az is világos, hogy épen ez a cikk legkevésbé volt alkalmas talaja a felvetett „fusió“-nak. Ennek ellenére az egyesülés szükségességét gyorsan érlelte a kényszerűség. Az Orv.-term.-tud. társulat élénken működött

¹¹ Az 1878 márc. 21-i közgyűlés jegyzőkönyvének titkári jelentéséből (VII. pont): 1872-ben megnyílt egyetem sok tudóst hozott. Remélni lehetett, hogy ezekkel az E. M. E.-ben pezsgő tudományos élet indul. Nem így lett. „Ki, mi volt az oka, hogy nem így történt? Mindnyájan és senki, ezer körülmény, tehát egy se.”

¹² Erdélyi Múzeum, 1874. I. 5. I. Finály Henrik: *A szerkesztőség bemutatja magát a közönségnek.*

¹³ *Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat.* (Valószínűleg Finály a szerzője). III. 1876. 1-4. I.

ugyan, de megfelelő folyóirata nem volt. Adott ki ugyan tagjai részére „Értesítő“-t, azonban ez a Magyar Polgár című Kolozsvárt megjelenő hírlapnak csak különlenyomata volt; így sem formája nem volt megfelelő, sem elegendő tér nem nyújtott a szakülések és a népszerű tudományos estélyek közlésére s az irodalmi szemle megjelentetésére. Mindezeket magában foglaló, önálló folyóírra lett volna szükség; erre pedig a társulatnak nem volt elegendő anyagi ereje.

Így merült fel az az eszme, hogy az E. M. E. hozzájárulását kellene kérni a terv megvalósításához. Már maga a gondolat is a mellett szól, hogy az E. M. E.-ről a köztudat azt tartotta, hogy hozzá, mint hivatásának igazán a magaslatán álló testülethez a vele még félig-meddig ellenséges viszonyban álló idegen társulat is bizalommal fordulhat kulturális működésének gyámolítására.

A terv módozatainak megbeszélésére az orv. term.-tud. társulat egy bizottságot küldött ki. Amikor ez munkálataival elkészült, az E. M. E. válaszmánya 1877. június 23-án foglalkozott a felterjesztéssel s azt szintén egy bizottságnak adta ki véleményezés végett. A bizottság előterjesztését az 1878. március 21-én tartott közgyűlés elfogadta, miután már előbb, az 1878. február 22-i válaszmányi ülésen, az orv. term.-tud. társulat is magáévá tette. E megállapodás szerint¹⁴ az E. M. E. ismét életbe lépteti korábbi két szakosztályát. Mindkettőnek az E. M. E. pénzerejéhez képest évi átalányt ad, melyet az teljesen függetlenül használhat fel tudományos működése eredményeinek közzétételére, csak az a kötelessége, hogy folyóirataiból megfelelő számú példányt juttasson az E. M. E.-nek az egyleti tagok és a csereviszony részére. „Az E. M. E. felhatalmazza a maga természettudományi szakosztályát, hogyha jónak látja, a kolozsvári orvos-természettudományi társulattal egy közös kiadvány közzétételére szövetkezzenek, csak azt kötvén ki, hogy e közös kiadvány címében — bármi lesz is ez a cím — az Erdélyi Múzeum-Egylet természettudományi szakosztálya, mint egyik kiadó világosan és kifejezőleg meg legyen nevezve.“

A megállapodás első pontja a szakosztályok újonnan való megalakulását kívánta. Ennek megfelelően az E. M. E.-nek már a legközelebbi (1878. ápr. 6.) válaszmányi ülésének határozatából felszólították a helyi tagokat, hogy az alakuló gyűlés megtarthatása céljából közöljék egyik vagy másik szakosztályhoz való csatlakozásukat. Világos ebből is, hogy a korábban alakított szakosztályok csakugyan teljesen felbomlottak.

A természettudományi szakosztály alakuló közgyűlését 1878. június 22-én tartották. Ezen az elnöklő gr. Esterházy Kálmánon kívül jelen volt: Genersich Antal, Entz Géza, Hőgyes Endre, Hintz György, Kulisseky János, Bartha János, Cseh Lajos, Kánitz Ágost és Finály Henrik. A gyűlésen maga Esterházy tette meg az indítványt, hogy a szakosztály elnöknek és jegyzőnek a kolozsvári orv. term.-tud. társulat elnökét és jegyzőjét, vagyis Abt Antalt és Hőgyes Endrét válassza meg, hogy az ezután közös úton haladó két testület vezetése egységes legyen. Ez a választás azonban csak ideiglenes volt, mert félév múlva, az orv. term.-tud. társulat 1879.

¹⁴ Az E. M. E. 1878. febr. 16-i válaszmányi ülésének 30. pontja.

január 16-i közgyűlésén, az orvosi szakosztállyal együtt a természettudományi is új tisztkart választott. A természettudományi szakosztályban a beadott 18 szavazattal alapján ekkor elnök lett Entz Géza, jegyző Parádi Kálmán, választmányi tagok pedig gr. Esterházy Kálmán, Gamauf Vilmos és Koch Antal.¹⁵

Az E. M. E.-nek így újonnan megalakult term.-tud. szakosztálya az orv.-term.-tud.-társulat szakosztályi szervezetét vette fel. E szervezet szerint a szakosztálynak olyanok is lehettek tagjai, akik az E. M. E.-től távol állottak.¹⁶ A megállapodás szerint a szakosztály az E. M. E.-től az orv. term.-tud.-társulattal közösen kiadott folyóiratára évi átalányt kapott, melyből az 1879. évre megszavazott 950 forintot¹⁷ az E. M. E. 1878. dec. 6.-án tartott választmányi gyűlésen már folyósította is az orv. term.-tud.-társulat term.-tud. szakosztálya akkori elnökének, Abt Antalnak. Az E. M. E.-be beszolgáltatandó folyóirat példányszáma az első évben 150 volt. E folyóiratra a szakosztályi tagokon kívül minden E. M. E. tag igényt tarthatott tagdíjilletménye fejében, ha erre vonatkozó kérését az E. M. E. titkárával közölte.¹⁸

Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a term.-tud. szakosztály folyóiratának fenti illetményszerű beszolgáltatásán kívül semmi elszámolással nem tartozott az E. M. E.-nek, előadásait az E. M. E.-től teljesen függetlenül, de az orv. term.-tud.-társulattal karöltve rendezte, azzal együtt adta ki folyóiratát, annak közgyűlésén választotta tisztkarát, nyilvánvaló, hogy a szakosztály inkább tartozott az orvos-term.-tud.-társulathoz, mint az E. M. E.-hez. Inkább úgy volt tekinthető, mint az E. M. E.-vel valami szerződéses viszonyban levő fél és szinte csak neve, az „E. M. E. természettudományi szakosztálya”, mutatta, hogy az E. M. E.-vel valami közelebbi kapcsolatban is áll.

Érthető tehát, hogy a term.-tud. szakosztálynak ez a — mondhatni — kiszakadása az E. M. E.-ből többekre lehangolólag hatott. A jövő féltő aggodalma meg is szólal abban a bizonyosan Finálytól származó „Közgyűlés után” c. cikkben, melynek a term.-tud. szakosztályra vonatkozó részlete¹⁹ világosan jellemzi a helyzetet. . . . „Miután a közgyűlési határozat nemcsak azt adta meg a szakosztálynak, — olvassuk ebben a cikkben, — hogy tudományos működésében semmi se korlátozza egyéb, mint tagjainak saját belátása, hanem még azt is lehetővé tette, hogy a múzeum-egylet szakosztályához tartozást összeférhetővé tette a tőlük vagy legalább hozzájárultokkal alapított új társulat iránt elvállalt köteleiségek teljesítésével; azt hisszük, nem követünk el méltánytalanságot, ha a múzeum-egylet nevében kérjük őket, ne felejtsek el, hogy a múzeum-egylet tagjai, hogy mint ilyeneknek, vannak nekik köteleiségeik a múzeum-egylet iránt, amelyek teljesítése legkevésbé sem ellenkezhetik

¹⁵ Orv. term.-tud. Értesítő. I. orvosi szak. I. köt. 59. l.

¹⁶ A szakosztályi tagdíj helybelieknek évi 3 frt., vidékieknek 2 frt. volt.

¹⁷ Hogy milyen sok pénz volt az akkor, mutatja az, hogy az orv. term.-tud. Értesítő 1. ívének (8° r.) nyomdai költsége papírral együtt 400 példányban 22 frt.-ot tett ki.

¹⁸ Erdélyi Múzeum, VI. 1879. 29. l.

¹⁹ Erdélyi Múzeum, V. 1878. 52. l.

tudományos lelkiismeretökkel, és hogy a végén mégis csak a múzeum-egylet az, aki utolsó közgyűlése határozatával oly helyzetbe tette őket, hogy nagyobb erővel dolgozhassanak és tágasabb térre terjeszkedhessenek.“ Az *Olvasóinkhoz* c. cikk írója — bizonyosan szintén Finály — az Erdélyi Múzeum V. 1878. évfolyamának decemberi számában szintén a búcsú lemondó hangján szól, a term.-tud. szakosztálynak idegenbe való szakadására célozva: „Öt évi pályafutás után eljutottunk egy állomásra, amelyen, útitársaink egy része más társasághoz szegődvén, további útunkat megfogyatkozott számmal leszünk kénytelenek folytatni.“

Érdekes összehasonlítani a szakosztályt a régi és mostani új szervezetében. A kettő két véglet. A régi szakosztályt az E. M. E. túlszigorú központi szervezete valóságban béklyóban tartotta s végre is agyonnyomta. Csak nevet adott egy szinte nem is létező valaminek. Most pedig busásan ellátva évi járadékkal, — mondhatni — teljesen idegen gazdához szabadjára csapta, csak bizonyos, az E. M. E.-re inkább csak emlékeztető külsőségekre kötelezve. Azonban a nagy függetlenség ellenére sem kételkedett senki a szakosztály életrealitásában, s abban, hogy hivatását okosan és eredményesen fogja betölteni. Hiszen a szakosztály főként azokból a férfiakból alakult, akik, mint orv. term.-tud. társulat term.-tud. szakosztályának volt tagjai, már előbb is nagyon figyelemreméltó tevékenységet fejtettek ki. A következő év valóban igazolta még a legtúlzottabb reményeket is. Rögtön kitűnt, hogy az egyesüléssel az E. M. E. is, az Orvos-term.-tud. társulat is rendkívül sokat nyert. Amaz hozzájutott egy igazán életerős term.-tud. szakosztályhoz, emez pedig — ugyanezen szakosztály szervezetileg tulajdonképpen hozzátartozván — az így még jobban fellendült szakosztályi működést szinte teljesen saját erkölcsi előnyére könyvelhette el.²⁰

Megállapítható, hogy az E. M. E. term.-tud. szakosztályának alig volt még egymás után következő 5 éve olyan termékeny, mint ez az 1879—1883. évek közötti időköz, melynek összeredménye 33 szakülés; ezeken 35 szerzőtől 130 szakelőadás hangzott el és 8 előadó 24 népszerű előadást tartott. Összes előadások száma tehát 154.²¹

A szakelőadások tartalmilag nagy változatosságot mutatnak. A szakosztály keretébe tartozó tudományszakok közül csak a növénytan, a matematika és a csillagászat hiányzik. A két utóbbi hiánya még nem annyira feltűnő, mint a növénytané, melynek múzeumában, az E. M. E. növénytárában, ez időben — úgy látszik — még semmi olyan működés nem folyt, hogy annak eredményei szakülés elé kívánkoztak volna. Tudományszakok szerint első helyen az ásványtan-geológia áll 54 előadással, jóval utána következnek az állattan körébe tartozók 40, a fizika

²⁰ Az orv. term.-tud. társulat term.-tud. szakosztálya 1878-ban 6 szakülésen 11 előadást tartott, az egyesüléssel megerősödött új szakosztály pedig már a következő 1879. évben 8 szakülésen 26 előadást.

²¹ Valószínű, hogy az E. M. E. összes szakosztályaira vonatkozólag is a legelső helyen álló eredmény ez. Az orvosi szakosztály hasonló időből esetleg többet is mutathat fel, de náluk egészen más a helyzet. Az orvosokat ugyanis minden külön bűvárkodás nélkül, pusztán kenyérkereseti gyakorlatuk is könnyen hozzásegíti olyan adatokhoz, amelyek szakosztályi előadások tárgyai lehetnek.

és a kémia körébe tartozók 21, illetve 9 előadással, míg a meteorológia köréből 3, a gazdaságból 2 és a gyógyszerészből 1 előadás volt. Az ásványtan-geológia igen szép eredménye részben annak tudható be, hogy a többi tudományszakok között ennek a mezeje a legtágasabb, de nagy része van annak is, hogy ez a tudományszak Koch Antalban páratlan szorgalmú művelőt talált.

Alljunk meg kissé ennél a névnel, mert ő igazán megérdemli, hogyha már az 1977-ben bekövetkezett halálakor folyóiratának szünetelése miatt az E. M. E. nem emlékezhetett meg róla, legalább e helyen jusson egy pár sor emlékének.

Koch Antal mindjárt 1872-ben került az új egyetemre, mint az ásvány-földtan tanára, s ezzel az E. M. E. ásványtárának igazgatója, illetve főőre is lett. Azonnal megkezdett tudományos működésének ott vannak bizonyítékai, az *Erdélyi Múzeum* és az E. M. E. *Évkönyvei* őrzik, hol gyakran találkozunk kisebb-nagyobb cikkeivel még a kolozsvári orvosi term.-tud. társulat megalakulása előtti időkből. Több jel mutat arra, hogy a Társulat és az E. M. E. közötti ismeretes együttműködés létrehozásában lényeges szerepet vitt. Ennek megtörténte után természetesen ő is belépett az E. M. E. term.-tud. szakosztályába, melynek szinte állandóan vagy elnöke, vagy választmányi tagja volt, az Orv. term.-tud. *Értesítő* természet-tudományi részének pedig, megindulásától kezdve, szerkesztője volt, amíg csak Budapestre nem távozott. Minthogy az állam Erdély több vidékének első geológiai felvételével bízta meg, az E. M. E. ásványtára számára pedig ásvány- és kőzetgyűjtést végzett, Erdély legkülönbözőbb helyeit fáradhatatlanul járta, s a helyszíni kutatásokkal s a gyűjtött anyagok laboratóriumi vizsgálataival rengeteg tudományos adathoz jutott. Ezek a kutatásai, melyek közül több a nemzetközi tudományos világban is fel-tűnést keltett, az E. M. E. szempontjából különösen értékesek, mert szinte kivétel nélkül mindenik az E. M. E. egyik főcéljának megfelelően a hon- ismeretre vonatkozik. De a másik főcélnak, a múzeális irányú tevékenységnek is, Koch Antal érdemekben szintén egyik leggazdagabb munkása volt. Az E. M. E. ásványtárát a kor kívánalmainak megfelelően átalakította s minden eszközzel fáradhatatlanul gyarapította. Sokezer számra kerültek az ő gyűjtéséből származó tárgyak — százszámra originális példányok — készen, tudományosan feldolgozva a Múzeum szekrényeinek polcaira. Szakosztályi működése számszerű adatokkal is világot vet csodálatos gazdagságú munkásságára. A szakosztálynak 1879-től 1896-ig, a budapesti egyetemre való távoztáig, volt munkás tagja, s eme 17 év alatt a szakosztályban 67 tudományos és 6 népszerű, vagyis összesen 73 előadást tartott. Erre a teljesítményre nemcsak a term.-tudományi, hanem bizonyosan az E. M. E. többi szakosztályának életében sincs példa.

Rátérve a szakosztálynak a vázolt időben kifejtett munkássága részletezésére, az ásvány-geológiai szakcsoporton csak egyedül Koch Antal 21 előadással szerepel. Három előadásban ismertette részletes geológiai felvételeinek eredményeit, bemutatva a felvételek alapján készített térképet is; három előadással beszámolt az E. M. E. ásványtárának részére gyűjtött ásványokról és kőzetekről; ugyancsak 3 előadásban terjesztette elő azokat a tüzetes tanulmányokat, melyeket az

1880. okt. 3-i Közép-Erdély földrengésére vonatkozólag tett. Előadásaiból ásványtani tárgyúak: *Ásvány- és földtani közlemények Erdélyből*; *A szabóitnak két új lelőhelye*; *A Pseudobrookit ásvány harmadik lelőhelye*; *Vivianit jegecek új lelőhelye*; *A rudabányai aranytartalmu telérközvet ásványtani vizsgálata*; *A tordai kaolin*. Kőzettani tárgyúak: *A kissebesi dacit*; *A bácsi, szucsági és vistai mészkövek*. Geológiai vonatkozású: *Kolozsvár vidéke forrásviszonyainak egy érdekes példája*. Őslénytaniak: *A Bardócson talált Mastodon arvernensis zápfoga*; *A köpeczi lignitben talált fossil őz alsó állkapocsa*. Az 1882. febr. 3-án történt mócsi meteor-esést már ugyanezen hónap 17-i szakülésen ismertette, az E. M. E. számára már addig nagy buzgalommal gyűjtött gazdag anyagon.

Koch után a szakosztálynak legtevékenyebb munkása, Primics György, leginkább a kőzettant művelte. Erre vonatkozó 8 előadása az Erdélyi Érchegységre, a Biharhegységre, a Kiszamos vidékére, a Déli Kárpátok több részére, a Csalhóhegyre (Moldova) vonatkozik. Két ízben előadott kőzet- és ásványgyűjtő kirándulásainak eredményeiről. Tartott még előadást a következő címeken: *Pseudomorfolk augit után*; *Ásványtani közlemények*; *A Fogarasi havasok geológiai szerkezete*; végül ismertette Lehmann Pál munkáját *A Fogarasi havasokról*, kritikai megjegyzésekkel kísérve.

Hét ízben értekezett Mártonfy Lajos. Háromszor Erdély különböző részeiben tett földtani kutatásainak és ásványgyűjtő kirándulásainak eredményeiről számolt be, ismertette és bírálta továbbá Tóth Mike *Magyarország ásványai* c. munkáját; a többi három előadása volt: *Kolozsvár harmadkori rétegeinek foraminiferái*; *Adatok a szilágysomlyói neogen képletek ismeretéhez*; *Új adatok Rodna ásványainak jegyzékéhez*.

Herbich Ferenc *A hargitai vasfényről* és *A székelyföldi petróleumról* értekezett, másik két előadásában Boszniát és Hercegovinát ismertette földrajzi, földtani és ásványtani tekintetben. Daday Jenőnek két idetartozó előadása volt: *A pesterei barlangban tett kutatásaim eredményeiről* és *Néhány fiatal barlangi medve koponyájáról*. Egy-egy előadással szerepelt Medgyesi Béla: *Az erdélyi porphyrokról*; Roediger Lajos: *A pesterei barlang helyszíni rajza*; Tóth Mihály: *Nagykőrös vidékének földrajzi viszonyai*; Kürthy Sándor: *Az Erdélyi Érchegység trachytos kőzeteiről*; Tömösváry Ödön: *A Piatra alba mészköve*; Vutskits György: *Erdély Nummulitjei*. Végül Schmidt Sándor, a nagyhírű budapesti krisztallografus, szintén a szakosztály ülésén mutatta be *A bibarcfalvi hematitok kristálytana* c. munkáját, melyhez a vizsgálati anyagot az E. M. E. ásványtárából kapta. Koch Antal az E. M. E. ásványtárának főre ugyanis a Múzeum anyagának értékét azzal is igyekezett növelni, hogy annak tárgyait tüzetesebb vizsgálatra szívesen engedte át akár külföldi tudósoknak is. Természetes, hogy ezek a tárgyak tudományos feldolgozásuk után visszakerültek az ásványtárba.

A szakosztályi életben nagyon figyelemreméltó tevékenységet fejtettek ki az állattan köréből is. Egyik legszorgalmasabb munkás és kutató volt ezen a téren Daday Jenő, aki gyűjtéseivel és gyűjtött anyagának feldolgozásával nagy szolgálatot tett az állattárnak is. A fenn már emlí-

tett két őslénytani előadásán kívül kilencet tartott az állattan köréből; ezek a következők: *Crustaceológiai gyűjtésem eredményei*; *Adatok Kolozsvár környéke Crustacea faunájának ismeretéhez*; *A dévai sós vizek faunája*; *A Gryllotalpa két élősdifonalférgéről*; *Az álskorpiók bonctana*; *A hazai álskorpiók*; *A Szent Anna-tó faunája*; *Rana esculenta L. var. ridibuna Pallas*; *Polithamia vázak*.

Sokat dolgozott Entz Géza, az állattár főőre is. Kétszer beszélt *Állattani közlemények* címen, ismertette Stein legújabb munkáját az ostoros ázalagokról, R. Latzelét (*Die Myriapoden*) és E. Haaseét (*Schlesiens Chilopoden*). Egyéb előadásai voltak: *Peloxmya palustris*; *A Kolozsvárt fogott Scorpio italicus*; *A nápolyi öböl csillószőrös ázalék-állatai*; *A faji visszaesésnek egy érdekes esete*.

Munkásság tekintetében Tömösváry Ödön következik ezekkel az előadásokkal: *A kommensalizmus egy érdekes esete*; *A Heterostomák stigmája*; *Hazánk erdélyi részében talált Glomeris fajokról*; *A Vipera Ammodites előfordulása hazánkban*; *A Déva mellett talált nagymennyiségű Vipera Ammoditesről*; *Adatok a Scolopendrellák ismeretéhez*. Parádi Kálmán, a szakosztály jegyzője, szintén nagy tevékenységet fejtett ki. Egy könyvismertetésen kívül (*Monographie der Turbellarien*) a következő előadásokat tartotta: *Intracellularis emésztés*; *A Rhodeus amarus*; *A Kolozsvár környékén talált örvényférgék*; *A Pelias berus*.

Részben gazdasági vonatkozású volt Szaniszló Róbertnek *A Tylenchus tritici*; *A Phylloxera apró ellenségei és a Trylogriphus és Hoplophora* című előadása. Székely Bendegúz *A Diaptomus és a Cyclops petebarázdálódásáról és A pete termékenyítési folyamatáról* értekezett. Br. Bánffy Ádám két előadásban a kóborló, vándorló madarokról és a Macropodus életmódjáról szólt. Dezső Béla a Thetia sarjfejlődését és spongiológiai tanulmányát adta elő. Scharsmidt Gyula szövettani észleleteit ismertette, Mártonfi Lajos pedig a földikutya egyik új lelőhelyéről szólt egy-egy előadás keretében.

A fizikai szakkör két legjelentősebb művelője közül Abt Antal inkább a kísérleti, Réthy Mór pedig az elméleti fizika terén munkálkodott. Az előbbinek az előadásai: *A különböző fémek hővillamos állapotának meghatározása*; *Villamos ábrák*; *A radiometerekről*; *Villanyszikrák hatása a radiometerre*; *Különböző vas- és acélnemek tágulási viszonyai*; *Interferencsikok a színekben*. Réthy Mór négy előadásban a Doppler-féle elvről, a rezgési és a polarizációs síkról, a hidrodinamikai nyomás képletéről, s végül a diszperzió és abszorpció elméletéről szólt. Három előadása volt Veress Vilmosnak: *A víz tágulásáról*; *Néhány test fénytöréséről és dispersiójáról és a Fényhullámmérés a diffractio és interferenz tünetények alapján*. Két előadást tartott Fodor Ferenc: *A villamos szél kimutatásáról hang által* és *Néhány adat a sugárzó hőről* címen. Ugyancsak kettővel szerepel Szathmári Ákos: *Spectrálanalisis és A villamszikra sikamlásáról folyadékokban*. Egy-egy előadást tartott Süss Nándor, aki saját villámhárítóját mutatta be; Egyed Mózes az elektromos áramok kiegyenlítéséről beszélt; Pfeiffer Péter a légköri elektromosságot mérő műszert ismertette és mutatta be; bemutattatott végül gr. Csáky József és Jáhn Károly közös dolgozata *Az elektrolitek vezetési ellenállása* címen.

Több művelője volt a vegytannak is. Közülök elsősorban Fabinyi Rudolf említendő, aki 1880-tól kezdve a közhatalom változásáig a szakosztály egyik legtevékenyebb tagja és hosszú időn át vezetője is volt. Nagy tudása és szaktudományát több eredeti vizsgálati eljárással és gondolattal („perturbatio“ elmélete) gazdagító bűvárkodása nemcsak a szakosztálynak tette díszévé, hanem tudományos eredményeivel neve messze külföldön is híressé lett.²² Mint a vegytan tanárát az E. M. E.-hez múzeum nem kapcsolta, de közvetve így is tudta szolgálni az E. M. E.-t azzal, hogy hathatós segítségére volt a tárakban folyó tudományos vizsgálatoknak, különösen az ásványtárnak az általa vagy intézetének személyzetével készített vegyi elemzésekkel. Első szakosztályi előadását 1880. október 15-én tartotta *A rudabányai telérközetnek és olvasztott aranygömböknek vegytani vizsgálata* címen. (Ugyanezen anyagok ásványtani vizsgálatának eredményeiről ugyanakkor Koch Antal értekezett.) Más alkalommal egy általa szerkesztett olyan készüléket mutatott be, amellyel a fémek befolyása észlelhető az elektromos indító tekercsre. Tartott még előadást a *Kolozsvári világító gáz vegyi vizsgálata és fényerejének meghatározása* és *A jegenyei forrás vizének vegyelemzési eredményei* címen. Ossikovszky József az *Oxáluramidnak egy állítólagos szintéziséről*, továbbá *Tellurkéntrioxidról* értekezett. Még ide tartozik Komjátszegi Lajosnak *A dithioaethylszénsav és káliumsójának élenyítése légenysav által* című előadása.

A meteorológia körébe tartoznak Abt Antalnak (*Középlegnyomás és hőmérséklet Kolozsvárt 1873—1878 között*), Egyed Mózesnek (*Dévai földdelejjességi adatok*) és Gamauf Vilmosnak (*Meteorológiai észleletek Kolozsvárt*) előadásai. Gazdasági vonatkozású Szaniszló Albertnek *A kolozsmonostori gazd. int. phylloxera tanulmányra vonatkozó készülékei* és Parádi Kálmánnak *A Phylloxera kolozsvári fellépésének története* c. előadása. Gyógyszerészi tárgyú volt Lőte Józsefnek egy értekezése *A Nerium oleander hatásáról*.

A szakosztály nagyon élénk kapcsolatot tartott a kívülálló közönséggel is népszerű előadásai által. Az orv.-term.-tud. társulat orvosi szakosztályával együtt rendezett ú. n. „természettudományi estélyek“-en, melyeket a városháza nagytermében tartottak, a következő 24 előadással szerepelt. Koch Antal 5 előadást tartott: *Erdély földalakulási történetének vázlatja*; *A földrengésről*; *Erdély ásványokban való gazdagsága*; *A meteoritekről*; *Kolozsvár és környéke hely- és forrásviszonyairól*. Entz Géza előadásai voltak: *Az ember megjelenése ó/a kihalt s napjainkban kihalásnak indult emlősökről*; *Támadás, vélelem és dac az állatországban*; *A láthatatlan világ*; és *A durványos szervekről*. Fabinyi Rudolf három előadást tartott *A levegőről, a talajról és a vízről* s egyet *Az új vegytani intézetről*. Gamauf Vilmos előadásai voltak: *Utazás Párizs alatt*; *A Phylloxeráról*; *Az időjósítás hajdan és most* és *A piaci tej és vizsgálata*. Nagyon érdekesek voltak Abt Antal kísérletekkel élénkített előadásai: *A fluorescentia és a phosphorescentia elnevezések*

²² 1920. márc. 7-én hunyt el Budapesten. Az *Erdélyi Orvosi Lap*-ban Ruzitska Béla írt róla megemlékezést. (1923. ápr. 15-i sz.)

alatt ismert fénytűneményekről; A hővillamosság és annak alkalmazásáról; A dinamó-elektromos gépekről. Szaniszló Albert A rovarok és a virágokról és A haltenyésztésről adott elő, továbbá Berde Áron A természet a nemzetgazdaságban, Daday Jenő pedig Házi állataink eredete címen.

Végigfutva a neveken, feltűnő, hogy a szakosztály előbbi korában működött tagok közül egyedül csak Herbach Ferenc maradt meg. Különösen nagy veszteséget jelentett a szakosztályra Herman Ottó, aki még 1872-ben Budapestre távozott a Nemzeti Múzeumhoz. Nagy különbség van a szakosztályi élet legjellegzetesebb megnyilvánulásában, a szakülések lefolyásában is. Míg az előbbi időszakban ezt többnyire nagyon hosszúra nyújtott értekezések végigolvasása jellemezte, addig a mostani ülések könnyedek, tartalmukban változatosak voltak. A hosszabb értekezéseknek inkább csak a velejét adták elő szabadon. Csak így lehetett, hogy némelyik ülés tárgysorozatán néha 6—7 előadás is szerepelt. Természetes, hogy most is vita, hozzászólás követte az előadásokat.

Ha beküldött dolgozatot olvasott fel, vagy ismertetett valaki, mindjárt az ülésen véleményezte is, hogy alkalmas-e az a közlésre. Az előadott, illetőleg elfogadott értekezések a folyóiratban rendszerint rögtön megjelentek, elő nem adott dolgozatot azonban nem hozott a folyóirat. A kolozsvári orv.-term.-tud. társulattal közösen kiadott folyóirat ezt a nehézkesen hosszú címet viselte: *Orvos-Természettudományi Értesítő a kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatnak és az Erdélyi Múzeum-Egylet Természettudományi Szakosztályának szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről*. A folyóirat három, egymástól különálló részből állott: I. orvosi szak; II. természettudományi szak; III. népszerű szak. Valamennyi 8° formában jelent meg, az első kettő 3—3, az utóbbi 2 füzetben évenként. Az orvosi és term.-tud. rész terjedelme 15 ívnyi volt évfolyamonként, a népszerű szaké pedig, amelyet Entz Géza szerkesztett és amelynek tartalma legalább felerészben a term.-tud. szakhoz tartozott, 8 ívnyi.

A Koch Antal szerkesztésében megjelenő természettudományi rész a szakértekezéseken kívül a természetrajzi múzeumokról az E. M. E. közgyűlésén elhangzott tári beszámolót közölte, továbbá a tári látogatásra vonatkozó értesítéseket, a múzeumok anyagának gyarapítását kérő felhívásokat hozta; itt számolt be azután Koch Antal a más egyesületek kiadványaival általa megindított és szép sikerrel folytatott csereviszony állásáról. A folyóirat ezekkel a közleményekkel kapcsolódott szorosabban az E. M. E.-hez. Hozzájárultak továbbá a folyóirat tartalmához a magyar term.-tudományi szakirodalom ismertetése és a szakülések rövid beszámolóit.

A term.-tudományi szakosztály az 1883. év végén 176 tagot számlált; majdnem kétszer annyit, mint az orvosi szakosztály (95). A szakosztály első elnöke Abt Antal volt, utána Koch Antal, jegyzője Parádi Kálmán, a háromtagú választmánynak pedig a vázolt idő alatt gr. Esterházy Kálmán, Koch Antal, Fabinyi Rudolf, Gamauf Vilmos és Szaniszló Albert voltak a tagjai.

III.

1884—1905.

E korra vonatkozólag a következő forrásokat használtam: Az E. M. E. közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei; *Orvos-term.-tud. Értesítő: a kolozsvári Orv.-term.-tud. társulat és az E. M. E. term.-tud. szakosztályának szaküléseiről és népszerű term.-tud. estélyeiről*; *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet orvos-term.-tud. szakosztályának szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről*; Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története*, XIII.—XIV. fejezet; *Erdélyi Múzeum*; *Az Erdélyi Múzeum Emlékkönyve, a magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsvárt 1903 szept. 6—10-ig tartott XXXII. vándor-gyűlése alkalmára.*

A szakosztálynak az a minden dicséretet megérdemlő munkássága, melyet 1877—1883. között nem lankadó tevékenységével kifejtett, föltétlen igazolta életrevalóságát, valamint azt, hogy működésének megvannak a kívánt föltételei. Ügyrendje, szervezete tehát megfelelő volt, tagjai szorgalmasak és dolgozók, önálló folyóirattal rendelkezett, s ha dúsán nem is volt ellátva, de anyagiakban gátló hiányt nem érzett.

Valami azonban mégis sánlított, nem ugyan a szakosztályban, hanem a szakosztály különös helyzete miatt magában az orvos-természettudományi társulatban. A szakosztály ugyanis, mint már volt róla szó, valami egészen sajátos kétlaki szervezet volt, mely egymástól független két egyesületnek, az E. M. E.-nek és a kolozsvári orv. term.-tud. társulatnak, tagjaiból tevődött össze. Ez a két felemás darabból álló egész az orv. term.-tud. társulatban, ahova szervezeténél fogva tartozott, az ügymenetet érthetően bonyolulttá tette s ennek a nehézségei már az egyesülés után való évben érezhetőkké váltak. Az e fölött folytatott eszmecserékből az a vélemény alakult ki, hogy legegyszerűbb és leggyökeresebb megoldás az lenne, ha az orv. term.-tud. társulat az E. M. E.-be beolvadna.

A gondolat nem volt új, hiszen ez már az 1879. évi részleges egyesülés előtt is szóba került, akkor azonban az orv. term.-tud. társulat még ellenezte a teljes összeolvadást. Most azonban ettől a gondolattól, melyet a term.-tud. szakosztály vetett fel, elvben maga az orv. term.-tud. társulat sem idegenkedett, hiszen az E. M. E.-nek gyámolító kezét a szakosztálynak adott évi általányon át közvetve már eddig is érezte, teljes beolvadás esetén pedig nemcsak erre a támogatásra számíthatott, hanem arra is, hogy így a társulat, az ügykezelés minden terhétől megszabadulva, teljes erejét tudományos hivatásának szentelheti. Erthető azonban, hogy féltette jövőjét. Ennek érdekében a szakosztályból és az orv. term.-tud. társulattól kiküldött vegyes bizottság az egyesülésnek első feltételét abban látta, hogy az orv. term.-tud. társulat két szakosztálya, t. i. az orvosi és a természettudományi, az E. M. E. kebelében változatlanul továbbra is megtarthatja régi működési irányát, ügyrendjét, vagyis egész szervezetét. Ennek alapján a term.-tud. szakosztály 1881. nov. 4-én tartott rendkívüli gyűléséből beadványt intézett az E. M. E.-hez s abban azt indítványozta, hogy az esetleges egyesülés módozatainak megvitatására a két egyesülettől kiküldendő vegyes bizottság üljön össze.

Nyilvánvaló, hogy a tervbe vett egyesülés az alapszabályok megfelelő módosítását kívánta. Az E. M. E.-től és a kolozsvári orv. term.-tud. társulattól kiküldött héltagú vegyes bizottság munkájának eredménye tehát egyszersmind tervezet is volt az E. M. E. alapszabályainak módosítására. Ezt a tervezetet először az orv. term.-tud. társulat választmánya fogadta el,²³ majd 1883. ápr. 1-én ugyanezen társulat közgyűlése s rögtön azután ápr. 5-én az E. M. E. közgyűlése is.

A kolozsvári orv.-term.-tud. társulatnak 1884. ápr. 27-én tartott közgyűlésén olvasták fel az E. M. E.-nek azt az átiratát, mely szerint az új alapszabályokat a miniszter jóváhagyta s így többé semmi sem áll útjában a két társulat egyesülésének. A közgyűlés ezután egyhangulag elfogadta Genersich Antal elnök indítványát, amely úgy szólt, hogy a kolozsvári orv. term.-tud. társulat megszűnik és összes tagjaival belép az E. M. E.-nek az új alapszabályok szerint alapított „Orvos-természettudományi szakosztályá”-ba.

Az E. M. E. új alapszabályai a szakosztályokra vonatkozólag a következőleg rendelkeztek.²⁴ A 34. §. szerint az E. M. E. kebelében két szakosztály van: az orvos-természettudományi és a bölcsészet-, nyelv- és történeti. A 35. §. mindenik szakosztálynak megadja azt a jogot, hogy a maga tudományos működésére vonatkozó szabályzatot és ügyrendet az alapszabályok keretén belül maga állapítsa meg. A 36. §. szerint az E. M. E. mindenik szakosztály tudományos működésének céljaira évi átalányt ad. A 10. §. szerint szakosztályi tagok nemcsak E. M. E. tagok lehetnek, hanem az E. M. E.-vel semmi kapcsolatban nem levő, ú. n. „szakosztályi tagok” is, akik, ha helybeliek, évi 3 forint, ha vidékiek, 2 frt. tagsági díjat fizetnek. Ezek a szakosztályi tagok azonban csak a maguk szakosztályának a gyűlésein bírnak szavazati joggal. A mi szakosztályunkra vonatkozólag a 37. §. még külön is intézkedik. E szerint az orvos-természettudományi szakosztály a volt orv. term.-tud. társulat alapszervezetét tartja meg. Saját ügyrendje által meghatározandó időben, saját szakosztálya számára egy elnököt és egy szakosztályi titkárt választ, akik az E. M. E. igazgató-választmányának hivatalból tagjai. Választ továbbá két alelnököt, egyet az orvosi, egyet a term.-tud. alszaktól, s mindkét alszaktól egy-egy szakjegyzőt és három-három választmányi tagot.

Az alapszabály rendelkezései szerint tehát ez az új szakosztály tulajdonképpen egy központi igazgatás alá tartozó, két egymás mellé rendelt ú. n. „alszak”-ból állott: egy természettudományiból és egy orvosi-ból. Ez a két tudományszak annyira eltérő egymástól, hogy jogosult lett volna egymástól teljesen független két szakosztályra szakadni, amint ez 1906-ban be is következett, azonban úgy látszik, hogy e két tudomány-

²³ A kolozsvári orv.-term.-tud. társulat választmánya ezt azzal az óhajával fogadta el, hogy kívánatos lenne, ha az egyesülés után az E. M. E. az „Erdélyi Múzeum- és Tudomány-Egylet” nevet venné fel. (*Orv. term.-tud. Értesítő* I. 1883. 59. l.) A névváltoztatástól azonban később eltekintettek. Az E. M. E. akadémikus jellegének a kidomborítása tehát, aminek már eddig is voltak hívei (l. gr. Esterházy Kálmán elnöki megnyitója az 1878. márc. 21-i közgyűlésen. *Finály Közgyűlés után c. cikke az Erdélyi Múzeum* 1878. évf. 50—51. lapján), és ami később szenvedélyesebb viták tárgya is lett, erről az oldalról is kapott hangot.

²⁴ *Orv.-term.-tud. Értesítő*, 1884. I. 179. l.

szak az „orv. term.-tud. társulat“ korában a közös működésben annyira összeszokott s ezzel annyira meg volt elégedve, hogy maga sem akarta a különválást. Kiadványainak továbbra is megmaradt a régi alakja és beosztása: I. orvosi, II. term.-tudományi és III. népszerű szak. Mind a három résznek a választmánytól évről-évre megbízott külön szerkesztője volt. Csak a folyóirat főcíme változott meg valamennyire az új helyzetnek megfelelőleg: *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet orvos-természettudományi szakosztályának szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről*. E nehézkes címet 1890-től valamennyire egyszerűbbre változtatták: *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet orvos-természettudományi szakosztályából*.

Működési körében és lehetőségeiben tehát az új orv.-term.-tud. szakosztály voltaképpen ugyanaz maradt, mint volt régi „Kolozsvári orv.-term.-tud. társulat“ korában, mert az, hogy most az E. M. E.-hez tartozott, azelőtti önkormányzati függetlenségét tudományos működésének kifejtésében nem érintette. Előnye volt az egyesülésnek, hogy ezzel a term.-tud. szakosztály hovatartozósági kérdése világosan tisztázódott; kétségtelenül nyereség volt az E. M. E. súlyának, tekintélyének növekedése szempontjából továbbá az, hogy a term.-tud. szakosztályon, mint hídon, egy új tudomány szak vonult be az E. M. E.-be: a már szervezett, sőt szép multra tekintő orvosi szak.

Az új *Orvos-természettudományi szakosztály* 1884. máj. 11-én tartotta alakuló közgyűlését 33 tag jelenlétében. A szakosztály elnöke Entz Géza lett, titkára pedig Klug Nándor. Megválasztották továbbá az orvosi és a természettudományi alszakok tisztikarát; ez utóbbiban elnöknek Koch Antalt, jegyzőnek Parádi Kálmánt, választmányi tagoknak pedig Abt Antalt, Gamauf Vilmost és Daday Jenőt

Nyilvánvaló, hogy az E. M. E.-be való teljes beolvadás a régi cégtáblának csak egyszerű átfestése volt; ettől a szakosztály addigi élete minden zökkenő nélkül folyhatott és folyt is tovább. Megmaradt ezután is a szakosztályi működésnek előbbi rendkívül nagy lendülete, csak a vázolt 22 évi időszak második felében állott be lényeges hanyatlás. Szembetűnő képet ad erről a hanyatlásról az évenként tartott szakosztályi előadásoknak a számából összeállított statisztika. Míg az 1884—1895. évek közé eső szakelőadások száma csak három esetben maradt valamivel a 20 alatt, addig az 1896—1905. években ez már csak átlag 10 körül mozgott. Még nagyobb a visszaesés a népszerű előadásokban: ilyen előadás a szóban forgó idő első felében még 20 volt, a második felében azonban már csak egy. A kor két fele között a szakosztály működésében mutatkozó különbséget állandóságánál fogva sem lehet csupán véletlen igadozásnak tekinteni. A forrásokul szolgáló különböző kiadványoknak és jegyzőkönyveknek ide vonatkozó adatai arra mutatnak, hogy a hanyatlást több kedvezőtlen körülmény összejárása okozta.

Farkas Gyula elnök a szakosztály 1893. febr. 26-i közgyűlésén már panaszkodik, hogy a szakosztályi gyűlések látogató közönsége újabban feltűnő módon kezd apadni.²⁵ Itt tehát már jelentkezik a hanyatlás egyik oka, az érdeklődés megcsappanása, amely mindenesetre károsan hat a

²⁵ *Értesítő*, 1893. I. 121. l.

működő tagok munkakedvére. De más téren is mutatkozott az érdeklődés hiánya. Lechner Károly, az orv. term.-tud. szakosztály elnöke, 1900-ban nyomatékosan figyelmeztet a tagok számának feltűnő csökkenésében rejlő veszedelemre. A taglétszám-csökkenés ugyanis az 1892—1900. évek között 50-et tett ki.²⁶ Jelentkeztek anyagi bajok is. Az orv.-term.-tud. szakosztály, melynek keretén belül az orvosi és term.-tudományi alszak közös gazdasági egységet alkotott, azt kéri 1903-ban az E. M. E.-től, hogy addigi 2000 frt átalányát 2500 frt-ra emelje fel.²⁷ Az E. M. E. azonban maga is pénzügyi nehézségekkel küzdött; nem hogy emelni tudta volna az átalányt, hanem ellenkezőleg arról volt szó, hogy még a meglevőt is kénytelen lesz csökkenteni. Minthogy a központ hathatósabb támogatására egyáltalában nem lehetett számítani, a szakosztály a szakosztályi tagsági díj felemelésével szándékozott pénzügyi bajain segíteni. E célból az 1896. évi febr. 18-i közgyűlésről egy alapszabály-módosító indítványt terjesztett az E. M. E. igazgató-választmánya elé, amelynek egyik pontja a vidéki szakosztályi tagok évi tagsági díjának felemelését kívánja 2 frt-ról 3-ra, mint amennyit a helyi tagok is fizetnek²⁸. A tagdíj-felemelés azonban csak jelentéktelen jövedelemtöbbletet hozott. Lechner Károly a szakosztály 1899. évi közgyűlésén bejelenti hogy az E. M. E.-től újból kérték az átalány felemelését. Ezt a központ indokoltnak is látja, de a maga erejéből nem képes rá; szó van azonban arról, hogy a kormánytól kérjenek segítyt. A bajokon valahogy mindenesetre segíteni kell, mert „anyagiak híján a kínálkozó szellemi erők nincsenek kellőképpen kihasználva”²⁹ Lechner idézett szavai világosan utalnak a szakosztályi működés hanyatlásának pénzügyi oldalról is származó okaira. Ez azzal sem szűnt meg, hogy az évi átalányt a központ 1902-ben 2200 frt-ra mégis felemelte, s hogy a szakosztály a folyóirat szerzői és szerkesztői tiszteletdíját 1900-tól kezdve leszállította. A szakosztály így

²⁶ *Értesítő*, 1900. I. 135. l. E veszteségnek körülbelül a fele a term.-tud. szakosztályra esik. Megjegyzendő, hogy a tagok névsorát az *Értesítő* I. része minden évben közölte. 1897-ig azt is, hogy a tagok közül ki tartozik a term.-tud. alszakhoz és ki az orvoshoz. Ezt a megkülönböztetést azonban 1898-tól már nem teszi. A term.-tud. alszak taglétszáma 1884-ben volt 162 (az orvosiban 95, összesen a két alszakban 257) 1893-ban 155 (az orvosiban 150, összesen 305), 1896-ban 146 (az orvosiban 136, összesen 282), 1900-ban a két alszakban együtt 254, 1905-ben a két alszakban 369-re emelkedett a tagok száma.

²⁷ *Értesítő*, 1893. I. 131. l. A szakosztálynak ugyanitt közölt számadása szerint az előbbi évben 330 frt túlkiadása volt, s nyilvánvaló, hogy a folyó év végén még nagyobb lesz a hiány.

²⁸ *Értesítő*, 1896. I. 66. l. Az alapszabály-módosító indítvány többi pontjai a következők voltak. Az orv.-term.-tud. szakosztály két alszaka ezentúl négy-négy választmányi tagot választ. A szakosztályi elnök egyúttal elnöke annak az alszagnak is, amelyhez szaktudományánál fogva tartozik. A másik szakból választandó alelnök a másik alszak elnöke s mindketten tagjai az E. M. E. igazgató választmányának. Az így módosított alapszabály, amely a szakosztályi életben lényegesebb változást nem jelentett, miniszteri jóváhagyás után 1898-ban lépett életbe.

²⁹ *Értesítő*, 1899. I. 145. l. Hogy ez időtájt maga az E. M. E. is milyen súlyos pénzügyi helyzetben volt, s milyen lépéseket tett a bajok orvoslására, erre vonatkozólag bővebb tájékoztatást nyújt Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története* XIII. fejezete, továbbá Szádeczky Lajos tükári jelentése az E. M. E. 1903. május 21-én tartott közgyűlésén. (Az E. M. E. emlékkönyve a magyar orvosok és term.-vizsgálók XXXII. vándorgyűlése alkalmára. 18—21. l.)

sem tudott megszabadulni a költségvetési hiánytól a szóban forgó időszak végéig sem.

A felsorolt okokon kívül a szakosztályt érzékeny szellemi veszteségek is érték: legtevékenyebb tagja, Koch Antal, 1895-ben Budapestre távozott, más lelkes hívei, — mint Primics György, Martin Lajos, Abt Antal — meghaltak, két szorgalmas munkása, — Fabinyi Rudolf és Farkas Gyula — intézetük tudományos személyzetével együtt az alább ismertetésre kerülő körülmények miatt elkedvelenedve, félreállott. Megfelelő utánpótlás pedig nem volt. Szádeczky Gyula, aki 1896-ban lett a szakosztály tagja s 1935-ig annak legerősebb oszlopa maradt, egymagában nem pótolhatta a veszteségeket.

Igen nagy baj volt továbbá a folyóirat körül keletkezett, de később innen a szakosztály belső nyugalma is átharapódzó kavarodás. Koch Antalnak 1895-ben történt távozásával az *Értesítő* II., vagyis term.-tud. részét előbb Apáthy István és Farkas Gyula, 1898-tól kezdődőleg pedig Apáthy egyedül szerkesztette. Az ő szerkesztése alatt azonban a folyóirat megjelenése már az első évben is késétt. Ez a késés évről évre nagyobb lett, úgyhogy 1900-ban már egy teljes évet tett ki, bár az 1900. május 1-én tartott szakosztályi választmányi ülés nyomatékosan figyelmeztette a szerkesztőt, hogy az *Értesítő* megjelenését polgári évhez köti.³⁰ Minthogy a folyóirat hátramaradása később még jobban fokozódott (az 1901-es évfolyam csak 1903-ban jelent meg), a szakosztály 1902-ben Fabinyi Rudolfnak adta át a szerkesztést. Ugyanekkor határozatilag kimondotta, hogy a szerkesztők kötelesek a folyóiratnak évenként esedékes füzeteit a megfelelő naptári éven belül megjelentetni a rendelkezésre álló pénzfedezet keretein belül. A szerkesztő felelős a revízió idejekorán való eszközléséért. Az *Értesítő*be csak tag munkája vehető be, melyet a szerző a szakosztályi ülésen előadott, vagy bemutattatott. A választmány dönt a közlendő cikkek terjedelméről, nyelvezetéről és egyéb körülményekről; a közleményekhez a szerkesztő csak a választmány beleegyezésével fűzhet megjegyzést.³¹

A folyóiratnak ez az öt éven át tartó rendszeres és utóbb egy évet is meghaladó késése természetesen nagyon lelohasztotta a szakosztályban a munkakedvet és némelyeket idegen kapcsolatok felé terelt. De hatással volt ez a szakosztály belső békéjére is, mert az orvosi szak, melynek folyóirata (az *Értesítő* I. része) ez idő alatt pontosan jelent meg, állandó szemrehányással illette a természettudományi szakot, hogy miatta a közös folyóirat évfolyamai állandóan és feltűnően csonkán maradnak. A folyóirathoz kapcsolódó eme kellemetlenséget még jobban elmergesítette annak a nyelvezete. Apáthy a tudományos műszókra vonatkozó ismeretes nyelvújítását, amely később szélesebb körű vitákat is táplált,³² ebben a folyóiratban kezdte meg és annak a hasábjain akarta a magyar tudományos irodalomba beleerőszakolni. Új műszavait az *Értesítő* 1899. évfolyamában (megjelent 1900-ban) használta először, de még csak szórványosan. A

³⁰ *Értesítő*, I. 1901. 57. l.

³¹ *Értesítő*, 1903. I. 175. l.

³² Apáthy István és Szily Kálmán vitája a Természettudományi Közlemben. XLII. 1910. 139. l.; XLIII. 1911. 289. l., 350 l.

következő 1900-as évfolyamban (megjelent 1901-ben) azonban már minden cikknek minden tudományos műszavát a maga műszavaival helyettesítette, több szerző határozott tiltakozása ellenére is. Ugyanitt nyelvújításának elveit is részletesen kifejtette.³³ Minthogy Apáthy törhetetlenül ragaszkodott műszavaihoz, a szakosztályi tagok legnagyobb része pedig — legalább is ilyen túlhajtott formában — élesen ellenezte, a műszavak ügye új súrlódási felületet teremtett a szakosztályban és a működéstől több tagot határozottan elidegenített. Nagyrészt ez az oka annak, hogy pl. a kémiai tudomány szak művelői ebben az időben teljesen félreállottak.³⁴

Valamit enyhült a folyóirattal kapcsolatos feszült helyzet, amikor a szerkesztést 1902-ben Fabinyi Rudolf vette át, aki a folyóirat régi nyelvvezetét ismét visszaállította s hamarosan rendesen jelent meg az *Értesítő* is; ekkor meg az anyaegyesületben fellángoló reformtörekvések kerékkötő hullámai csaptak át a szakosztályra. Két elv küzdött itt egymással. Az egyik az akadémiai irány: ez az E. M. E. gyűjteményeit mellékéseknek tartotta, s legfeljebb csak annyiban látott bennük értéket, hogy segéd-eszközei a tudományos munkának; ez irány hívei azt hangoztatták, hogy eredetileg Mikó elgondolása is tulajdonképpen tudományos egyesület alapítására irányult, de az akkori viszonyok mellett ez nyíltan keresztülvihetetlen volt. A másik, a múzeumi irány azt állította, hogy Mikó az 1864-i közgyűlésen világosan megjelölte az egyesület feladatát: ez pedig a gyűjtés, a gyűjtött anyagok rendezése, feldolgozása és a tudományos eredmények közzététele.³⁵ A súlypont tehát a gyűjteményeken van. Az akadémiai irány e szerint a szakosztályokban folyó s a múzeumokhoz okvetlen nem is kapcsolódó tudományos munkát tekintette az Egyesület fő céljának, a múzeumi irány pedig a gyűjtemények gyarapítását és a szorosan hozzátartozó tudományos munkát. Természetes, hogy az előbbi iránynak a szakosztályok, az utóbbinak pedig a tár igazgatók voltak a hívei.

Az akadémiai irány felvetése a múzeumival szemben tulajdonképpen már régi keletű,³⁶ de sokáig erősebb visszhangot nem keltett. Az ellentéteknek élesebb harcokban való kirobbanását alapjában véve az Egyesület anyagi gyengesége idézte föl. A szakosztályok ugyanis állandóan sürgették munkásságuk eredményesebbé tétele végett évi átalányuk fel-emelését; ugyanakkor a tár igazgatók is mind nagyobb igényekkel léptek fel, hogy a múzeumok fejlesztésében a kor színvonalán alul ne maradjanak. Minthogy a központ egyiket sem tudta kellőképpen kielégíteni, mindkét irány a maga előnyét nézve, azt tartotta kölcsönösen egymásról, hogy a másik az E. M. E.-től jogtalan, őt meg nem illető támogatásban részesül.

³³ *Értesítő*, II. term.-tud. szak. 1900. 101—123. lap. Szerkesztői megjegyzések dr. Ruzitska Béla úr cikkének: „A sütődataki Vilmaforrás vizének kémiai elemzése” műszavaira vonatkozólag”. (Ez megjelent a *Revue*-ben németül is ugyanitt 34—35. l.) Ez az alapja annak a szerkesztőkre hozott fenti határozatnak, hogy a folyóirat nyelvvezetéről a választmány dönt, és csak ennek a beleegyezésével fűzhet megjegyzést a szerkesztő a cikkekhez.

³⁴ A vázolt időszaknak ez az 1900—1902. közé eső része mutat fel a szakosztályi működésben legszegényebb eredményt. E három év alatt mindössze 22 előadás volt.

³⁵ 1864-i közgyűlés jegyzőkönyve.

³⁶ Lásd a 23. jegyzetet.

A múzeális iránynak Apáthy István volt legélesebb szószólója, aki az E. M. E. 1896. dec. 2-i közgyűlésén nyíltan is fellépett a szakosztályok ellen. Folytatta támadását az 1897. jún. 2-i közgyűlésen, hangoztatva, hogy bár az orv. term.-tud. szakosztály munkája nagyon értékes és folyóiratával is még a legtöbb fényt sugározza az E. M. E.-re, de a tárák igényei mégis előbbre valók, mint az orv. term.-tud. szakosztály igényei; az E. M. E. a maga érdekeit nem áldozhatja fel olyan érdekekért, melyek az E. M. E. eredeti céljaitól már messze eltávolodtak.³⁷ Már az *Értesítő* körül okozott zavarok is eléggé megingatták Apáthy iránt az addigi rokonszenvet, most pedig a szakosztályi rendszer ellen folytatott nyílt harcai annyira ártottak népszerűségének, hogy az orv.-term.-tudományi szakosztály 1902. május 22-én éppen az ő elnöklete alatt tartott tisztújító közgyűlésén, még a választmányba sem jutott be.³⁸ Ő azonban tovább haladt a maga útján. Az E. M. E. 1903. febr. 4-i választmányi ülésére beadott egy alapszabály-módosító indítványt, majd egy másikat egy évvel később, 1904. márc. 6-án. A beadott tervezet sarkpontja a szakosztályok teljes megszüntetése volt. A tervezetnek ezt a pontját azonban az E. M. E. 1904. márc. 12-i választmányi ülése (52. pont) 15 szavazattal 9 ellenében elvetette, s a többi pontot is csak heves viták után, többnyire bizonyos javításokkal fogadta el hat egymást követő ülésen. (1904. okt. 5.-től dec. 7.-ig.).

Nem lesz érdektelen ismerni e legkritikusabb időkben a szakosztálynak a magatartását. Erre vonatkozólag álljon itt egy részlet Fabinyi Rudolfnak az orv. term.-tud. szakosztály 1904. márc. 17-i közgyűlését megnyitó beszédéből: „Már évek óta megújul a panasz az anyaegyesületben a tárák igazgatóinak a jelentéseiben, hogy az amúgyis jelentékenyen megapadt jövedelemből, a szakosztályok segítése miatt, nem jut elég a tárák gyarapítására és a szerzett anyag feldolgozására. A szakosztályok terhétől való szabadulás vágya végre egy alapszabály-tervezetben testesült meg, mely új szervezetet kíván adni az egyesületnek, természetesen szakosztályok nélkül. Egyelőre ugyan elmúlt a veszedelem, legalább az új szakosztályi évet nem fenyegeti. De mindenesetre bizonytalan a szakosztály sorsa, amennyiben a dolog az anyaegyesülettel való kapcsolatot illeti. Készüljünk tehát új szervezkedésre abban a tudatban, hogy az anyaegyesület kötelékéből kiváltan kell majd megélnünk.”³⁹

E beszédből két szép vonás domborodik ki. Egyik a minden legkisebb szemrehányást is mellőző méltóságteljes hang, a másik a szakosztály életerejének tudatából fakadó az a bizakodó és nemes elszántság, mely a szakosztály hivatottságának és szép múltban gyökeredző jövőjének szolgálatát idegen támasz nélkül sem adja fel. Pedig az utolsó évtized a szakosztályt egyre csak tépte.

A szakosztály működésében a különböző szakcsoportok közül a most vázolt időben is az *ásvány-földtani* szakcsoport vezet 109 előadással, az élen ismét Koch Antallal, aki egymagában 46 tudományos előadást tartott. Aránylag leggazdagabb az őslénytani munkássága. Ide

³⁷ *Értesítő*, 1897. I. 66—68. l.

³⁸ *Értesítő*, 1902. I. 225. l.

³⁹ *Értesítő*, 1904. I. 48. l.

tartoznak következő előadásai: *A kőmál diluviális kavicsában legújabbban talált ősemlős maradványok*; *Két új emlős Kolozsvár diluviumából*; *Erdélyi havasi kecske maradványok*; *Ősemlős maradvány az egeresi barnaszénből*; *Érdekes ősemlős maradványok előfordulása a hidegszamosi aranybánya mellett*; *Újabb ősemlős és ősemlős-eszközök előfordulása*; *Ősemlős maradványok Kolozsvárról*; *Újabb erdélyi ősemlős leletek*; *A felső durva mészből talált gerinces maradványok*; *Erdély felső tertierjére vonatkozó új paleontológiai adatok*; *A lajtamészke kövületei*; *Erdély alsó tertier echinid faunája*; *Erdély felső tertier rétegeinek echinid faunája*; *A Sabal maior*; részben ide tartozik az *Óslénytani, ásványtani és földrengéstani adatok Erdélyből* c. előadása is.

Ásványtan körébe tartozik az a hét előadás, melyet *Ásványtani közlemények Erdélyből* és *Jelentés ásványgyűjtő utamról* címen tartott. Sok ásványtani megfigyelésének összesítője *Erdély ásványainak kritikai átnézete* című értekezése. Közeltani előadásai: *Az Oltmenti bazaltok s A málnási hypersthen andesit*. E csoportba sorozható *Az E. M. E. legújabb meteorit szerzeményei* című előadása is.

Nagyon gazdag a szorosabb értelemben vett geológiai munkássága is. Kilenc előadásban számolt be azokról a geológiai eredményekről, melyekhez különböző vidékeken tett kutatásai alkalmával jutott. Más értekezései még e körből: *A Kolozsvár vidéki felső durvamész taglalása*, *A gyalui havasok geológiai szelvénye és A Maros és Nagyküküllő közének földtani alkotása*. Négy esetben mutat be geológiai térképet megfelelő magyarázatok kíséretében (a Vlegyászának, Magyarországnak, Erdélynek és Franciaországnak az akkori legújabb térképét); ismerteti Bittner bécsi geológusnak az erdélyi tertier rákokra vonatkozó dolgozatát, továbbá Uhlig Victornak *Ueber Fr. Herbich-s Neocomfauna in Ruménien* című közleményét. Egy előadása felhívás és útmutatás a földrengések megfigyelésére.

Az ásvány-földtani szakcsoportban Koch után a legbuzgóbb munkása volt a szakosztálynak Szádeczky Gyula, aki 1896-ban lépett Koch örökébe mind a szakosztálynál, mind az E. M. E. ásv.-földtani gyűjteményénél. Kerek negyven évig szolgálta a szakosztályt és az E. M. E.-t, páratlan szorgalommal, szívós kitartással és a legnehezebb időkben is törhetetlen hittel. Mély és széleskörű tudásán alapuló és soha nem ernyedő hosszú, hűséges munkássága nemcsak a szakosztálynak, hanem az E. M. E.-nek is történeti nagyságává avatja.⁴⁰ Szádeczky Gyula a szóban forgó időszaknak csak a második felében kapcsolódott be a szakosztályi életbe. Első előadását *Chloritoides phillitek a Szurdukból* címen 1897. ápr. 2-án tartotta. Többi előadásai voltak: *A Sztolna környékén levő andesites telérekéről*; *Adatok Erdély ásványtanához*; *A danki földcsúszás*; *Az E. M. E. ásványtárának kiállítása Párisban*; *A Vlegyásza félreismert kőzetei*; *A nagybáródi rhyolith*; *A rézbányai Szárazvölgy geológiai viszonyai* és Koch Antal *Erdély mezozoos képződményei* c. munkájának ismertetése.

⁴⁰ 1935. nov. 7-én bekövetkezett halála alkalmából az Erdélyi Múzeum 1936-i évfolyamában (1–16. l.) az E. M. E. hosszabb megemlékezésben is leróta iránta háláját. V. ö. dr. Balogh Ernő: *Dr. Szádeczky Kardoss Gyula*.

Primics György három ízben számolt be ásványgyűjtő kirándulásáról; egyéb értekezései voltak: *A vádvolgyi Gyalu urszului aranybánya terület bányageológiai viszonyai*; *Az erdélyi határhegység geológiai térképe*. A szakosztálynak ez a nagyon tevékeny és értékes tagja 1892. április 8-án tartotta utolsó előadását *Erdély tőzeglápjai* címen. Mártonfi Lajos a következő hat értekezéssel szerepelt: *A bujturi mediterrán homok Foraminiferái*; *Az adularnak egy új előfordulása a szilágymegyei Magurán*; *Anthracotarium magnum Kis Krisztolcztól*; *Adatok Bujtur fosszil faunájához*; *Jelentés mezőségi geológiai útjáról és Az Erdélyben tett ásvány- és földtani kirándulás eredményeiről*. Benkő Gábor háromszor tett jelentést ásványgyűjtő útjáról, értekezett továbbá *A kovásznai Pokolsár kitöréséről*, *Új cölesztin- és baritelőfordulásról s Erdély kristályosodott calcitjai-ról*.

Lőrenthey Imre egyszer földtani kirándulásainak eredményeiről számolt be; a következő öt értekezése is geológiai irányú volt: *Adatok a szilágymegyei és az erdélyi részek pontusi lerakódásainak ismeretéhez*; *Gált és Hidegkút nagyküüllőmegyei helységek pontusi faunájáról*; *Adatok az erdélyi tőzegttelepek faunájához*; *A székelyföldi szénképződmény földtani viszonyai és Újabb adatok a Székelytöld lignitképződményeinek geológiai viszonyairól*. Herbich Ferenc szintén a geológia-öslénytan terén munkálkodott; négy ilyen irányú értekezése: *Paleontológiai adatok az erdélyi Kárpátokból*; *A Keleti-Kárpátok kréta-képződményei*; *Terebratula globata Sow. a bucsecsi oxfordienből*; *Néhány cephalopodról a keleti határhegység krétaképződményéből*. Ötödik előadása ásványtani volt: *Új ércelőfordulás a Gyalu-bradulujon*. Tisztán öslénytani tartalmu volt Héjjas Imre négy előadása: *Adatok Erdély tertier Bryozoa faunájához*; *Adatok Erdély fossil Bryozoa faunájához*; *Erdély harmadkori ostracodái és Új adatok Erdély fossil ostracoda faunájához*.

Medgyesy Béla *Erdély eklogitjai, Vizsgálatok zeolitheken és Vizsgálatok zeolitheken és más ásványokon* címen értekezett. Szentpétery Zsigmond két közettani dolgozatát adta elő: *A túr-torockói eruptív vonulat északi részének petrográfiai viszonyai és A túr-torockói eruptív vonulat déli részének közettani viszonyai*. Hangay Oktáv egyik előadása a *Boryslawi petróleum és földi viasz* volt, a másikon külföldi guánókat és egyéb foszfátokat ismertetett. Nemes Félix *Újabb adatok a bujturi mediterrán fauna ismeretéhez és Paleontológiai adatok Erdély területéről* címen tartott előadást. Budai József az erdővidéki paleontológiai gyűjtéséről számolt be, másik előadása *Ásványtani közlemények az erdélyi Érchegegyéből* volt. Pálffy Mór két előadást tartott: *A pyrrhotit előfordulása Borréven és A Hargita andesitje* címen. Szláncsek Zoltán a korniarevai diabázoknak és az Avashegység eruptív kőzeteinek vizsgálati eredményeit adta elő két előadáson. Téglás Gábor két öslénytani értekezéssel szerepelt, Orosz Endre szintén egy ilyennel. Széchy Ákos egy előadást tartott *Az erdélyi Érchegegyég trachitjai-ról*, Bálint Sándor szintén egyet: *Adatok Erdély ó-tertierekori faunájához* és ugyancsak egyet Balogh Ernő: *A phenylazo β Naphtylamin kristálytani vizsgálata* címen.

A természetrajzi tárgyak közül munkásság tekintetében az ásványföldtani szakcsoport után az állattan következik 62 előadással. Az

állattannak legbuzgóbb művelője Apáthy István volt, a sejtannak és szövettannak világhírű tudósa, a mikrotechnikában korának legnagyobb mestere; olyan kimagasló egyéniség, aki a szakosztálynak és az E. M. E.-nek is valóban a halhatatlanjai közé tartozik. Ideális elgondolások hevítték, melyeknek megvalósítását vasakarattal erőszakolta. Forradalmi lélek volt és türelmetlen, mert nem tudta hinni, hogy nagy terveihez szűkek az adott keretek. Végtelen kár, hogy ez a nagy elme sokfelé forgácsolta erejét, s később tudományától messze távolodva, olyan területekre pazarolta, melyek számára csak csalódást és keserőséget termeltek. 1922. szept. 22-én hunyt el Szegeden. A szakosztálynak 1922. nov. 24-én tartott közgyűlésén Szádeczky Gyula áldozott kegyeletes szavakkal emlékének.

Apáthy az orv.-term.-tud. szakosztály mindkét alszakjában nagy tevékenységet fejtett ki. A term.-tud. szakon 1890. márc. 28-án volt az első előadása *Pseudobranchellion Margói* címen. További előadásai: *Az izmok és idegek primitív fibrillumairól*; *Az egysejtű állatok a többsejtűek szempontjából*; *Az izomrostok és idegrostok elemeiről*; *Új adatok az izmok alkotásának ismeretéhez*; *A him parthenogenesis*; *Az idegek vezető elemeinek változásai az embryo-koron túl*; *Centrosomák és csekély számú chromosomák*. Tartott ezeken kívül még négy, a mikrotechnika körébe tartozó előadást: *Újfajta késtartó a mikrotomhoz*; *A mikroszkópi metszetek előállítására*; *Igen vékony metszetek előállításának új módja*; *A mikroszkópi látás határaitól*.

Apáthy után legtöbb értekezéssel szerepel Bálint Sándor. Két könyvismertetésen és bírálaton kívül (Cserni Béla: „Gyulafehérvár környékének faunája” és Szekeres Ödön: „Rovargyűjtő könyvecske”) tíz előadást tartott; kettőben bogárgyűjtő kirándulásainak eredményeiről számol be, a többinek címei: *A barlangi medve csontváza és a most élőé*; *Az Epeira diademata L. idegrendszere*; *Az Epeira diademata L. postembrionális fejlődése*; *A bogarak szemében a sejten belüli idegágazások kimutatása*; *Új adatok a méh bonyolult és szövettanához*; *Élősd-e a Braula coeca Nitsch?* *Blicca Björkna L. Erdélyre nézve új halfaj és Oryctes nasicornis bogár Erdélyben még nincs kimutatva.*

Entz Géza ebben az időszakban csak hat előadással szerepel, mert 1889-ben Budapestre távozott. Hűséges munkásságának hiányát később nagyon megérezte a szakosztály. Utolsó előadását 1889. febr. 22-én tartotta a madarak költözéséről Zeyk Miklós hátrahagyott iratai nyomán. Többi előadásain az *Echidna hystrix* és az *Ornithorhynchus paradoxus*-ról, az *Apus cancriformis* kopoltyuiban élősködő *Nyctotherus*okról, az *Amoebák* finomabb szervezetéről, *A sós tavainkban élő Artemiákról* beszélt és *Adalékok Erdély herpetológiájához* címen értekezett. A szintén szorgalmas kutató és régi munkás, Daday Jenő, két ülésen számolt be bogárgyűjtéseinek eredményeiről, máskor a tőle gyűjtött és feldolgozott crustacea gyűjteményt mutatta be. Értekezett továbbá *Újabb adatok Kolozsvár környékének crustacea faunájához*; *Az Evadne tergestina Claus barnás-zöld festéksejtjeiről* és *A nápolyi öböl Tintinnodeái* címen; ez is volt utolsó előadása a szakosztályban 1886. dec. 8 án.

Pachinger Alajos a következő hat előadást tartotta: *A Tenia nana*;

A *Distoma globiporum bonctana* és fejlődése; *Alolybdis Entzii* lóveséből; *Echinorinchus aruca bonctana*; A *Distoma cylindraceum bonctana* és Kolozsvár vidékének bogarai és lepkéi. Székely Bendeguz kétszer értekezett a Helyx ivartermékeiről, illetve azoknak keletkezéséről, kétszer a Pulmonatumok talpmirigyeiről, illetve idegvégződéseiről és egy ízben a rovarok női ivarszervéről. Méhely Lajos egy előadásán rovargyűjtő kirándulásának eredményeit mutatta be, azután ritka és új bogárfajainkról beszélt; másik két előadása volt: A *Carabus violaceus* L. var. *Wolfi* Dej. és a tudományos autokratia és Előfordul-e a keresztes béka Magyarországon? Schwab Frigyes rovargyűjtő kirándulásainak eredményeiről számolt be, másik előadásán az itt felfedezett *Cicindella elegans*-ról, harmadikon a *Carabus marginalis*-ről értekezett. Mártonfi Lajos két előadást tartott: A szamosújvári sétatéri tó faunája és Három érdekes kopolyúlábú rák Szamosújvárról címen.

Egy-egy előadást tartott ifj. Götz István: A folyami rák idegrendszerének szerkezete; Pungur Gyula: Adatok Szilágymegye Orthoptera faunájához; Vida Károly: Az elevenesülő Aphisok petefészkeinek és petéjének fejlődése; Mallasz József: Déva bogárvilága; és Téglás Gábor: Állattani apróságok címen.

A növénytan terén Demeter Károly fejtett ki legnagyobb munkásságot. Főképpen a mohokkal foglalkozott, melyekről öt ízben értekezett; tartott előadást továbbá a Napraforgó rozsdáról; A *Puccinia malvacearum*-ról, ezen kívül egy-egy előadásban ismertette S. Chalubinsky *Grimmieae Tatrenses* és *Enumeratio muscorum Tatrensis* c. műveit. Istvánffy Gyula előadásai voltak: A gombák eltartásáról és kikészítéséről; Magyar ehető és mérges gombák; Az *Ulothrix zonata* vizsgálata; ezen kívül bemutató ismertetést tartott a br. Bornemissza-féle novaya-zemlyai expedíció növénygyűjtéséről.

Győrffy István értekezései voltak: Nehány adat a növény teratológiából; Népies növénynevek, és A *Rhododendron ferrugineum* és *Rhododendron myrtifolium* anatómiája. Futó Mihály szintén három előadást tartott: A *Hepatica transilvanica* anatómiája; Nehány szó a *Filicales* fajainak bélyegeiről, és *Aspidium lobatum* Sw., *Asp. angulare* Kitaib. és *Asp. Braunii* egymáshoz való viszonya. Richter Aladárnak két előadása az európai botanikus kertekről szólott, a harmadiknak a címe: A légyökökerekre vonatkozó fiziológiai és anatómiai vizsgálatok. Borbás Vince két értekezését adta elő: A favastagodásról, és Biológiai közlemények címen.

A növénytan köréből még egy-egy előadással szerepelt Róth Róbert: A magyarországi *Erica*-félék összehasonlító levélanatómiája; Péterfi Márton: Déva lombos mohái; Dabóczy Ernő: A *Trapa natans* fejlődési, anatómiai és biológiai viszonyai; Gönczy Lajos: Udvarhely flórájának főbb vonásai; Anisits Dániel: A *Xanthium spinosum* előfordulása Paraguayban; Tóth Mihály: Adatok Nagykőrös és vidéke virányához, és Hangay Oktáv: Növényteni közlemények címen.

Nagyon szép eredményt mutatnak fel a fizikusok, akik 64 előadást tartottak ebben az időszakban. Közülök legtermékenyebb volt Abt Antal, aki már 1879-től kezdve, 1902. ápr. 2-án bekövetkezett haláláig,

soha nem lankadó munkásságot fejtett ki; ezen kívül a szakosztályban mint elnök, szerkesztő és választmányi tag is nagy szerepet töltött be. Szakosztályi működése alatt összesen 30 tudományos előadást tartott, melyek közül erre az időszakra 23 esik. Legtöbbet a különböző acélnemek és ásványok (magnetit, pirhotit, limonit, pirit, hematit) mágneses viselkedésével és meghatározásával foglalkozott. Ilyen irányú dolgot 12 ízben mutatott be szakosztályi gyűlésen. Háromszor fizikai műszereket ismertetett (önjelző aneroid, önjelző hőmérő, villamos ellenállást mérő műszer). Többi előadásai voltak: *Egy Janin-féle acélmágnes, összehasonlítva más mágnesekkel*; *A szabad mágnesség eloszlásának egyszerű vizsgálati módja*; *Egy elektromágnes mezejének intenzitása, ha magja lágy acélből és ha lágy vasból van*; *A villám által történt mágnesezés esete*; *Elektromos szikraáramok kiegyenlítődése*; *A hang visszaverődése lapszerű felületen*; *Az Auer-féle láng világító- és hőhatása*.

Abt után munkásságban Farkas Gyula következik, az egyetemen az elméleti fizika mély tudású tanára, a szakosztály egyik legsúlyosabb és legtekintélyesebb egyénisége, kinek a szakosztály igazgatási életében is nagy szerepe volt. Működése főleg a mechanikai hőelmélet s az egyes energiafajok közötti kapcsolatok matematikai vonatkozásai körül mozgott. Előadásai a következők voltak: *A matematika-fizika alapvető tanai*; *Az állapotott elektromos áram definíciójáról*; *A kémiai és elektromos energia vonatkozásai* (két előadás); *A thermodynamica II. főtételének alkalmazása*; *A matematikai hőelmélet II. főtételének általánossága*; *A Fourier-féle elv története és némely specifikus alkalmazása*; *Irányzatlan többszörös elektromosságról*; *Észrevételek az elektromos áramlás elméletére*; *A Lagrange-féle mozgási egyenletek thermodynamikai értelmezéséről*; *A Carnot-Clausius tétel új levezetése*.

Pfeiffer Péter a kísérleti fizika terén munkálkodott; ide vonatkozó értekezései: *Adatok a víz elektromos dispersiójának és absorptiójának ismeretéhez*; *Új módszer az elektromos absorptio és dispersio mérésére*. Ezekon kívül három esetben mutatott be fizikai kísérleti eszközöket, közöttük ő általa szerkesztetteket is. Sárkány Lóránt két előadást tartott a levegőben végbemenő hangtűneményekről; Réthy Mór szintén kettőt: egyiket a sarkított fény polározásáról, másikat az Ampère-féle elemi törvények aequivalenseinek meghatározásáról. Fuchs Károly egyik előadásán: *A növekvés rétege gömbhéjban*, a másikon az *Elemi pörgettyű elmélet* címen értekezett. Kacsóh Pongrácz előadásai voltak: *Az Antolik-féle új hangskála és Az egyenlőség és egyenlőtlenégi elvek viszonya a mechanikában*. Egy-egy előadást tartott Butorka Száva: *Lapszerű acéllemezekon a mágnesség eloszlása*; Habán Mihály: *A sarkítási sík elektromágneses elfordulása*; Éberhard Béla: *Egy ezer elemből összeállított Zamboni-oszlop villamos potentialisainak változása*, és Szabó Péter: *A hajlítható inga mennyiség-tani mozgása* címen.

Egészen különös irányú s abban az időben szélesebbkörű érdeklődéssel kísért munkásságot fejtett ki Martin Lajos: a repülés mechanikájának matematikai elveivel foglalkozott, s erre vonatkozólag nemcsak figyelemreméltó számításokat tett, hanem számításai alapján kísérleteket is végzett. Repülő kísérletei némi eredményt értek is el, s ú. n. lebegő

kerekére 1893-ban szabadalmat is nyert. A legrégebbi és legkomolyabb magyar tudósnek ő tekinthető, aki ezzel a problémával legalaposabban törődött. 1888-tól kezdődően 1897-ben bekövetkezett haláláig a szakosztály egyik legtevékenyebb tagja volt. Minden előadása a repülés elvével foglalkozott. Négy előadást tartott a madár-repülés általános elméletéről, többi előadásai a következők voltak: *A madárszárny általános elmélete*; *A Martin-féle lebegő-kerék összehasonlítása a Welner-félével*; *A lebegő-kerék alkalmazása*. Ismertette továbbá a repülésre vonatkozó kísérleteit, s a „Bemerkungen zu Lilienthals Fogelflug als Grundlage der Fliegekunst“ c. munkát. Ugyancsak ebben az irányban dolgozott Vörös Cyrill is *Egyszerű repülő-szerkezet és Egyszerű repülő-szerkezet legközöségebb mozgása* c. értekezésével.

A matematikai szakcsoport szintén számos és dolgos művelőt mutat fel. Közülök leggyakrabban Klug Lipóttal találkozunk, aki ennek a tudományszaknak geometriai ágával foglalkozott. Előadásai voltak: *A Paskal-féle hatszög*; *A Pascal-féle hatszög configurációjának két különböző esete*; *A köblös involutióról*; *Különös másodrendű kúpok*; *A kúpszelet mint geometriai hely*. Schlesinger Lajos a következő négy címen értekezett: *A projectiós substitúciók mint eltolások bizonyos felületen*; *A geodéziós görbülés*; *A közönséges differenciális egyenletek integrálásainak egynémely különös tulajdonságairól*; *Észrevételek a differenciális egyenletek elméletének módszertanához*. Bournáz Jánosnak három előadása volt: *A Tschirnaus-féle koeficiensnek egy érdekes tulajdonságáról*; *Negyedfoku algebrai egyenlet új megoldási módja*; *Egy pálca árnyékának a mozgása, tekintettel a nap látszólagos körmozgására*. Gerevich Emil kétszer a felfelé menő lánc törtekről, illetőleg azok alkalmazásáról beszélt, harmadik előadásában pedig König Gyula nagy matematikai munkáját ismertette. Szokol Pál ismertette König Gyula „Bevezetés a matematika rendszerébe“ c. művét, ezen kívül egy saját matematikai dolgozatát is bemutatta. E szakcsoportban egy-egy előadást tartott még Farkas Gyula: *Az egymásra leteríthető felületek problémája*; Fuchs Károly: *Algebrai egyenletek gyökeinek meghatározására szolgáló készülék*; Kaufmann György: *A kúpszelet-sereg gyújtópontjainak geometriai helye és tengelyeinek beburkolója*; Fodor László: *A körkonoid síkmetszetei*; Lóky Béla: *Steiner egy tételének megoldása*, és Guta József: *Ismertetés Gerevich Emil munkájáról* címen.

Nagyon gazdag a kémikusok munkássága. Első helyen itt természetesen Fabinyi Rudolf áll 17 előadással. Kétszer értekezett a molekulásúly mérésről; többi előadásának címei voltak: *Néhány új szerves vegyület*; *Új eljárás bizonyos szénvegyületek N tartalmának kvantitatív meghatározására*; *Az azaroból nyert új vegyület*; *Részletek a stereochemiából*; *Az oldópont depressziója a szénvegyületek kettős kombinációjánál*; *A perturbatio hypothesis*; *Syrigin, új szintetikus festőanyag*; *A víz synthesise közönséges hőmérsékletnél*; *Alkylének gyors és nagymérvű előállítása az etsavas aetherből*; *Szénvegyületek synthesise*; *Az elektromos áram befolyása a fémek oldhatóságára*; *Az alkimia egy érdekes jelenkori apparátusa*; *Beszterce-Naszódmegyei bitumenes palák szénhidrogénjei*; *A Beszterce-Naszódmegyei kolin* és *A bácstoroki mészkő vegyi összetétele*.

Nagy munkásságot fejtett ki Ruzitska Béla is, aki a következő vizsgálatáról számolt be: *A sacharin és mennyileges meghatározása; Az olajok és viaszok kémiai vizsgálatáról; A szászfenesi talajvíz kémiai vizsgálata; Tanulmányok a kolorimetria köréből; A sütőpataki Vilma-forrás vizének kémiai elemzése; A festőanyagok elnyelési színekéről; A mesterséges festőanyagok kimutatása a táp- és élvezeti szerekben; A szebenmegyei szerdahelyi sós víz elemzése.* Koch Ferenc négy ízben tartott előadást: *A zsírsorozati diazo-vegyületek; Egy új vegyületről; A phenylhydrazin és hidrazolbenzol új reakciói és Bír-e befolyással a glicerinnel jelenléte a fehérjék kiválasztására?* címen.

Jáhn Károly Brassó város vízvezetéki vizének elemzése címen két előadást tartott, két alkalommal pedig *A fa- és vascsövek hatása a vízvezetéki vízre* és *A hidrogén gazometrikus meghatározása palládiummal* címen számolt be vizsgálatáról. Orient Gyula új szerkezetű bürettartóját mutatta be, ezen kívül értekezett az alkimia történetéről Magyarországon és néhány gyógyszerül használt aromás amin oxidálhatóságáról. Széky Tibor előadásai voltak: *Brenzcatechin és ketonokból előállított új vegyület; A para-diphenol-dimethyl-methánból előállított nitro-vegyületek és Acetonnak és methylaethylketonnak pyrogallollal képzett új vegyületei.* Gáspár János kétszer adott elő az állati szervezetekben képződött húgykövek összetételéről és az ivóvíznek befolyásáról ilyen kövek képződésére, egyszer pedig vizsgálatait ismertette a terpenek köréből. Wolf Ottó *Contractio és dilatatio a vegyületek képződésénél* és *Izomer vegyületek égési hője* címen tartott előadást. Egy-egy dolgozatát mutatta be Förster Lajos: *A perturbációval létrejött chlor eltérő tulajdonságai; Kontesveller Károly: Az aromás aminek oxigénfelvevő képessége; Pacz Aladár: Újabb urán-vegyületek; Kirchner Sándor: A dialysis alkalmazása a boranalysisben; Friedmann József: Az azaryl-aldoxinek előállításának melléktermékei; Nyiredy Géza: Néhány ásvány kémiai összetétele; Ejuri Lajos: Tanulmányok a borok nitrogén-tartalmáról; Dworszky Béla: A nitrobenzol tulajdonságainak megváltozása perturbationál; Scheitz Pál: Az aethyliden és benzyliden néhány származéka, és Donáth Géza: A sublimatferri-chloridról, mint kondenzáló szerről.*

Csillagászati vonatkozásuk Schwab Frigyes következő előadásai: *Megfigyelések az Aquilae-csillag fényerejére vonatkozólag; A Mira o Ceti-csillag színére és fényerejére vonatkozó megfigyelések; Az Orion mellett levő új csillag színére és fényerejére vonatkozó adatok; A Gore-féle változó csillag fényváltozásaira vonatkozó mérések és A Geminorum-csillag fényváltozásai.* Ide tartozik Abtnak ismertető előadása Niessl brünni tanár munkájáról is, melyben a mócsi meteorkőhullás csillagászati viszonyait tárgyalja.

Érdekes, hogy szép számmal hangzottak el ősrégészeti előadások is, pedig ezek tulajdonképpen a bölcsészeti szakosztályhoz tartoztak volna. Téglás Gábornak négy ilyen előadása volt: *A rómaiak bányászati technikája az Erdélyi Érchegeység leletei szerint; Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medence területéről; A közép Marosvölgynek őstörténelmileg nevezetes barlangjai; Adatok az erdélyi medence őstörténelméhez.* Orosz Endre háromszor értekezett hasonló tárgyról:

A szamosújvári lunkai ősemeri telep; Ősemeri adatok Erdélyből és A valea holcserági őstelep Boncznyires határán. Ide tartozik végül Tóth Mihálynak az Ősemerre vonatkozó leletek Nagyváradról c. értekezése.

Meteorológiai tárgyú értekezés csak kettő volt: az egyiket Ávéd Jákó adta elő Gyulafehérvár éghajlati viszonyai c. dolgozatát, a másikon Pfeiffer Péter ismertette a légköri villamosságra vonatkozó megfigyeléseit.

Gazdasági vonatkozásúnak csak az az egy előadás tekinthető, melyet Anisits Dániel mutatott be A jerba (amerikai tea) nyeréséről. Hangay Oktávnak A xyloitról szóló előadása technológiai irányú.

Ezekon kívül még más olyan előadások is hangzottak el, melyek szorosán véve egyik tudomány szakba sem tartoznak, de általános természettudományi vonatkozásúak. Ilyenek Bálint Sándor: A múzeumokról; Hangay Oktáv: A lebergi Dziedusiczky-féle természettudományi múzeum; Farkas Gyula: Javítás a színházi látcsövön; Istvánffy Gyula: Az új apochromatikus objektívekről; Szabó Péter: Jelentés párisi tanulmányútról; Apáthy István: Nécsey István, mint tudományos illusztrátor. Ide tartoznak még ismertetések különböző iskolai műszerekről (Farkas Gyula és Parádi Kálmán), Istvánffy Gyula bemutatja az eredeti leideni Clusius codexnek általa kiadott reprodukcióját s Parádi Kálmán ismerteti a „Math. u. Nat.-wiss. Berichte aus Ungarn“ c. folyóiratot.

Összegezve a fentieket: a szóbanforgó 22 év alatt a szakosztályban 87 szerzőtől elhangzott 372 tudományos előadás; a tartott szakülések száma pedig 98.

A szakosztály ezenkívül népszerű előadásokat is rendezett, de ezek az előző időszakhoz képest már visszaesést mutatnak. Eleinte szépen folytak ezek is, később azonban elmaradoztak, s úgy látszik, hogy az 1898. évvel teljesen meg is szüntek. A népszerű előadások között a Fabinyi Rudolféi vezetnek nemcsak számban, de gondos felépítésükkel és lebilincselő érdekességükkel is, s azokat még élvezetesebbé tette az a gyönyörű nyelvezetű, szinte szónokias előadómodor, melyről Fabinyi különben is híres volt. Három előadásból álló sorozatban beszélt Vázlatok a chemiából címen, másik két előadása A bölcsek köve és Az elemek volt. Abt Antal négy előadással szerepelt: A hang interferentiája; A közönséges és sarkított fény interferentiája; A mágnességről és a Katód- és röntgensugarak. Apáthy István három előadásában A zoológus műhelyéről beszélt, egyen pedig, A jótékonyosság, mint természeti törvény címen olvasott fel. Pfeiffer Péter két előadásban ismertette az energia átalakulásait. Egy-egy előadást tartott Parádi Kálmán: A symbiosis növény- és állattani tekintetben; Daday Jenő: A Balaton titkai; Koch Antal: Erdély közetei; Martin Lajos: A repülésről; Farkas Gyula: A természet felfogásának újabb módjairól; Herman Ottó: Madárellet az éjfél nap táján és Végh Lajos: A telegrafiáról címen. Ez 11 előadótól összesen 22 előadás.

A szakosztályi működésnek tehát a tudományos és a népszerű előadásokban kifejtett együttes eredménye e 22 év alatt 88 szerzőtől 394 előadás.

Az orvos-természettudományi szakosztálynak elnökei voltak az 1884-1905. közötti időben: Entz Géza, Klug Nándor, Koch Antal, Belky János,

Farkas Gyula, Purjesz Zsigmond, Fabinyi Rudolf, Lechner Károly, Apáthy István és Lőte József. A természettudományi alszaknak elnökei voltak: Koch Antal, Abt Antal, Entz Géza, Fabinyi Rudolf, és Apáthy István; jegyzői: Parádi Kálmán, Primics György, Koch Ferenc, Nyiredy Géza, Ruzitska Béla és Orient Gyula; választmányi tagok pedig: Szaniszló Albert, Abt Antal, Gamauf Vilmos, Daday Jenő, Fabinyi Rudolf, Entz Géza, Parádi Kálmán, Farkas Gyula, Koch Ferenc, Apáthy István, Kánitz Ágost, Szádeczky Gyula, Klug Lipót, Richter Aladár, Lóky Béla, Pfeiffer Péter, Nyiredy Géza és Ruzitska Béla.

A szakosztályi működésnek kifelé a már fentebb ismertetett folyóirat volt a kifejezője. A folyóiratot, mint már említettük, az orvosi és a term.-tud. alszak közösen adta ki, de három külön részben. A folyóiratnak I. része az orvosi, a II. része a term.-tudományi volt, melyek külön-külön hozták az orvosi, illetőleg a természettudományi cikkeket. A III. rész, az ú. n. népszerű szak, a népszerű term.-tud. estélyeken elhangzott előadásokat tartalmazta, vegyesen mind a term.-tudományi, mind az orvosi tárgyúakat. A három rész együtt alkotott évfolyamonként egy kötetet. Bizonyos kisebb címváltoztatásokkal, de ugyanezen közös kiadásban és ugyanezen hármassal, 1879-től 1905-ig állott fent ez a folyóirat.⁴¹

Mínt hogy 1906-ban az orvosi és term.-tud. szak teljesen különvált egymástól, a folyóirati közös kapocs is megszűnt közöttük, a folyóiratnak fenti évfolyamai tehát bizonyos történeti egységet alkotnak, így nem lesz érdektelen róluk összefoglaló képet alkotni. A folyóiratnak II., azaz a term.-tud. szakot illető részében megjelent 99 szerző 463 értekezése összesen 378 és fél ív terjedelemben, 105 táblával és 85 szöveg közötti rajzzal. A folyóirat 1887-től kezdődőleg egyes cikkeknek német nyelvű kivonatát is hozta; ezt a külföldi csereviszony tette szükségessé. Ez a Revue 55 szerzőnek 193 értekezését tartalmazta 83 és háromnegyed ív terjedelemben. A III., vagyis a népszerű szak 15 természettudományi szerző 35 cikkét 17 tábla melléklettel adta, 67 és fél ív terjedelemben. A természettudományi szakosztály részéről tehát összesen 100 szerzőtől 498 cikk jelent meg, 446 íven 124 külön táblával és 85 szöveg közötti képpel.⁴²

Ezek a hatalmas számadatok feleslegessé teszik a szakosztály szép működésének közelebbi méltatását. Valamit azonban itt mégis meg kell jegyeznünk. Az előadások és cikkek színvonala ellen nem lehet panasz, hiszen azok közül sokat a nemzetközi tudományos irodalom is átvett, illetve forrásul használt; ha azonban főcélnak a múzeumokra és a honismeretre vonatkozó tudományos munkát tartjuk, úgy meg kell állapítanunk, hogy ettől a szakosztályi tevékenység mindinkább eltért. Elég e tekintetben rámutatni arra, hogy a 372 tudományos előadás közül csak 202 a természetrajzi tárgyú, de ezeknek is legnagyobb része olyan természetű, hogy sem múzeális, sem honismereti célt nem szolgált.

⁴¹ A népszerű szak kiadását 1896-ban megszüntették. Hiányzik már az 1886. és 1893. évfolyamokból is.

⁴² Ez összeállításban részben alapul szolgáltak Kelemen Lajos *Az E. M. E. története* 65. lapján található adatok. Összesen a 100 szerző úgy jön ki, hogy a népszerű szakon van egy olyan szerző is (Végh Lajos), aki a tudományos cikkek szerzői között nem szerepel.

IV.

1906—1918.

A természettudományi szakosztály történetének erre az időszakra vonatkozó adatait elsősorban az E. M. E. *Évkönyvei* szolgáltatják, továbbá a szakosztálynak előbb egységesen, majd táraak szerint szétkülönült folyóirata (*Múzeumi Füzetek* stb.) Átnéztem továbbá az E. M. E. okmánytárát s azokat a hírlap-példányokat, melyek az E. M. E.-re vonatkozó egykorú közleményeket tartalmaznak; ezeket Kelemen Lajos gyűjtötte gondosan össze. Hálás köszönetemet fejezem ki e helyen is Kelemen Lajos tanár úrnak sok fáradozásáért, mellyel már munkám kezdetétől fogva az E. M. E. irattárában való adatszerzéseim közben mindig készségesen segítségemre volt és más irányban is hathatósan támogatott tanácsaival. Végül e kornak magam is tanuja lévén, személyes tapasztalataim vannak életéből ettől az időtől kezdődőleg.

Az 1900-as évek első felében mindinkább fokozódó szenvedélyes viták, melyek az E. M. E.-ben lényegileg a szakosztályok léte vagy nem léte körül folytak, az 1906. évben életbe lépett új alapszabályokkal végre elültek. Az új alapszabály tulajdonképpen egyik harcos fél kívánságának sem tett eleget, hanem a két véglet között a középutat választva, meghagyta ugyan a szakosztályokat, de azoknak túlságos függetlenségét korlátozta. Ehhez idomult a szakosztálynak új ügyrendje is, mely szintén ebben az évben lépett életbe.

A természettudományi szakosztály szempontjából a leglényegesebb újítás az volt, hogy az addigi „Orvos-természettudományi” szakosztály megszűnt, illetőleg belőle két, egymástól független szakosztály lett: az orvosi és természettudományi. Az új átszervezés szerint minden E. M. E. tagnak választania kell, hogy melyik szakosztályhoz akar tartozni. Más tagja a szakosztálynak nem lehet, az új rend tehát az addigi ú. n. „szakosztályi” tagságot eltörölte. Az alapszabály 6. §-a kimondja, hogy az E. M. E. „céljának megvalósítására 1. szakosztályi üléseket tart; 2. a szakosztályok munkálatait folyóiratában kiadja; 3. táraiban időközönként magyarázó előadásokat tart; 4. a táraakat illető tudományszakokból népszerűsítő és szakelőadásokról gondoskodik; 5. a táraokban folyó tudományos munkásság eredményeit időhöz nem kötött kiadványokban közzéteszi; 6. vándorgyűléseket rendez”.

E pontokban először is az a központosító irányzat nyilatkozik meg, mely az előző időkben a központtól nagyon eltávolodott szakosztályokat magával az Egyesülettel egy szilárd egészé akarta összeforrasztani, más-

felől pedig a tárakat igyekeznek a szakosztályi tevékenység középpontjába helyezni. A szakosztályok kiadásairól, munkálataiknak közzétételéről a központ gondoskodik, de csak azon összegben belül, amennyit az E. M. E. közgyűlése erre a célra évről-évre megállapít. Egyébként a szakosztálynak annyira nincs önálló pénzkezelése, hogy az ügyrend 4. §-a szerint még azok a pénzek is a központi pénztárt illetik, amelyek a szakosztály folyóiratára előfizetés címén a nem E. M. E. tagoktól folynak be.

Az átszervezés után, 1906. jan. 20-án, alakult újra a szakosztály; ekkor elnöknek Fabinyi Rudolfot választották meg, titkárnak Szabó Imrét; az öt választmányi tag pedig Futó Mihály, Gyöngyössy Béla, Szentpétery Zsigmond, Szilády Zoltán és Vályi Gyula lett.

Az új alapokon meginduló szakosztályi élet eleinte sokat ígérőnek látszott, de csakhamar kitűnt, hogy egyéb bajoktól eltekintve, a szakosztály nem azt a szerepet tölti be és nem abban az irányban halad, mint ahogy azt az újjászervezéssel elgondolták. Az új szervezet a szakosztályi működést a tárakhoz szorosabban akarta kapcsolni ugyan, azonban semmiképpen nem lehetett célja, hogy a rokon természettudományi tárgyak onnan kimaradjanak. Pedig ez történt. Az egész időszak alatt ugyanis szinte csak véletlennek látszó módon csúszott be a szakelőadások közé egy egyetlen matematikai és egy kémiai tárgy, fizikai pedig egy sem, pedig ezek a tudományágak az elmúlt időszakban feltűnő szép munkásságot fejtettek ki. Annyira csupa állat-, növény- és geológia-ásványtani tárgyúak voltak a szakülések, hogy a természettudományi szakosztály tulajdonképpen természetrajzi szakosztály lett, ahogy ez a lényeg — valószínűleg nem is egészen véletlenül, bár törvényes alap nélkül — kifejezésre jutott abban, hogy Apáthy a szakosztály folyóiratát két helyen is „Természetrajzi Füzetek”-nek nevezi.⁴³

A matematikai, fizikai és kémiai tudományszakoknak kikapcsolódása érthető volt. A szakosztályi működés súlypontjának a tárakra való áthelyezése azzal a természetes következménnyel járt, hogy a szakosztályi működés irányítását a tár igazgatók ragadták magukhoz s ezek fölött is az az Apáthy tett szert szinte egyeduralmi hatalomra, akiről éppen csak az akkor elült éles harcokból még friss emlékezetben volt, hogy a szakosztályban a természetrajzi tárgyakon kívül minden mást felesleges, sőt káros tehernek tart. A nevezett tudományszakoknak ezt a kedvezőtlen kilátást az új szakosztályban nem oszlatta el Apáthynak az a soványka ígérete sem, melyet a „Múzeumi Füzetek”-ben tett. Itt ugyanis többek között a következőket olvashatjuk: „Mivel az Erdélyi Múzeum-Egyesület főleg a birtokában levő múzeum útján kívánja szolgálni az erdélyi hazarész közművelődését, és mivel ennek megfelelőleg a Természettudományi szakosztály elsősorban a Természeti táraknak tartozik szentelni a maga erejét: világos, hogy a Múzeumi Füzetek is elsősorban annak a tudományos munkásságnak a közlésére valók, mely a Természeti Tárakban, azok anyagán folyik, vagy legalább a megfelelő tudományszakok terén mozog. Ez azonban korántsem azt jelenti, hogy a Múzeumi Füzetekben

⁴³ *Múzeumi Füzetek*, I. 1906. évf. 1–2. f. III. 1.

ne találnának szíves fogadtatást olyan közlemények is, melyek a természettudományok más ágaira vonatkoznak, a természettudományok között értvén a matematikát is. De jelenti azt, hogy a Természeti Táarakat közelebbről illető közlemények nem szorulhatnak ki a Természetrizsi Füzetekből azért, hogy más tárgyaknak engedjék át a helyet.⁴⁴

E programmszerű nyilatkozat után, melyben a más tudományszakoknak tett ígéretecske is inkább csak súlytalan udvariasságnak volt tekinthető, eme tudományágak képviselői valóban kevés megértést várhattak az új szakosztálytól, s úgy látszik, hogy a harcot sem látva célra-vezetőnek, a békesség kedvéért, inkább csendesen visszavonultak. A mellőzöttség érzete azonban ezeknél annyira beette magát a köztudatba, hogy az még másfél évtized múlva is visszhangot adott egy le nem tagadható igazságot kifejező felszólalásban, mely szerint a szakosztály működésében nem látható a matematikai, fizikai és kémiai tudományoknak a természetrizsiakkal azonos egyenjogúsága.⁴⁵

Az E. M. E. tárigazgatói egy személyben az egyetem ugyanazon tárgyú intézetének is igazgatói voltak. Mindenik igazgató érthetően arra törekedett, hogy intézete jó híre érdekében ott minél élénkebb tudományos életet teremtsen. Természetes, hogy ennél elsősorban a végzett munkának a mennyiségét és tudományos becsét tartotta szem előtt, és nem azt, hogy ez a munkásság kapcsolódik-e a táarakhoz, illetőleg az E. M. E.-hez, vagy nem. Minthogy az egyetemi intézetek a bennük végzett kutatások eredményeinek sem szóban, sem nyomtatásban való közlésére semmi külön intézménnyel nem rendelkeztek, e célra éppen kéznél volt a szakosztály. Az egyetemi intézetekben folyó mindennemű tudományos munka közlésének levezető csatornáját tehát az intézeti igazgatók — tárigazgatói minőségüknel fogva — egyszerűen a szakosztály felé terelték. A szakosztály tehát így végeredményben nem is annyira az E. M. E.-nek, hanem valójában az egyetemi intézeteknek vált szervévé.

Ha a szakosztálynak az előző korban bűnül rótták fel, hogy az E. M. E. eredeti irányától eltávolodva, túlságosan akadémikus irányba tévedt, úgy ebbe a hibába más formában ismét beleesett. Az új szervezkedés után tartott szakosztályi előadások fölött szemlét tartva, nem tagadható, hogy azok majdnem kizárólagosan természetrizsi tárgyúak, így a látszat az volt, mintha a táarakhoz kapcsolódtak volna, azonban általános tudományos vonatkozásuknál fogva, több mint fele részben, nem igen állottak közelebb a kimondott múzeális irányhoz, illetőleg a honismerethez, mint akármelyik kémiai, fizikai vagy matematikai értekezés.

A szakosztálynak föltűnő nagy gyengéje volt a folyóirata. Csodálatos, hogy ennek a szerkesztését, a multak kedvezőtlen tapasztalatai ellenére is, megint Apáthynak engedték át. A folyóirattal Apáthynak nagy tervei voltak: egy súlyos belső tartalmu és mintaszerű kiállítású olyan folyóirat

⁴⁴ Apáthy szerkesztői előszava. *Múz. Füzetek*. I. k. 1—2. f. II. 1.

⁴⁵ A term.-tud. szakosztály 1920. dec. 5-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből 4. pont. Sz. Nagy Gyula felszólalása.

lebegett szeme előtt, hogy az semmiben se maradjon a művelt nyugat hasonló folyóiratai mögött. Az új folyóiratnak, a „Múzeumi Füzetek”-nek, először megjelent kettős száma csakugyan ilyen volt s abból 800 példányt jobbra külföldi tudományos intézeteknek csereviszony létesítésére, illetve előfizetésére való felhívással, mint mutatványszámot, szét is küldött. A szerkesztő nem számolt azonban két tényezővel: a pénznek és sokfelé vállalt kötelezettségeiből a folyóirat szerkesztésére maradó idejének elégtelenségével. Ez pedig a szép kezdet után hamar megbosszúlta magát. A szakosztály a folyóiraatra évi 2200 korona átalányt kapott az Egyesülettől, s ebből az I. kötet (1906. évf.) 1—2. füzetének csak a tábláira 856 korona volt a kiadása.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy ezt a fényűzést a szakosztály gyenge anyagi ereje nem bírta, hiszen a 2200 koronát e két füzetnek még nyomdai költségei is terhelték, sőt ezen felül ez évfolyam 3. füzetének teljes költsége. De nemcsak ez volt az egyedüli baj. Már az I. (1906.) évfolyam egy évi késéssel jelent meg, de ennek is csak az 1—2. füzete, mert ugyanezen kötet 3. füzete csak 7 (!) év múlva, 1913-ban került kiadásra. Közben hol ebből, hol abból az évfolyamból jelent meg valami meglehetősen tarkaságban, ami nemcsak az előfizetőknek okozott sok bosszúságot, akik állandóan követelték az elveszettnek hitt, de valójában meg sem jelent füzeteket, hanem a szerzőknek is, akik meg folyton sürgették sokszor már évek óta beadott cikkük közlését, vagy meg-unva ezt, kérték vissza kéziratukat.⁴⁷ A folyóirattal kapcsolatos bajokat egyébként legjobban jellemzi a term.-tud. szakosztály 1912. évi jelentésében a következő részlet: „...a Múzeumi Füzetek ki nem adott és csonkán maradt évfolyamai a tudományos érdeklődést folyóiratunktól elfordítják, ezzel tekintélyét leszállítják, a közreműködőket, munkatársakat maguktól elriasztják. E közben a természettudományok iránt érdeklődő, de azokkal tudományosan nem foglalkozó tagjaink, kik ismereteik gyarapítását várták folyóiratunktól, a nekik érthetetlen kiadványokat félretéve, a meg nem kapott füzetektől elkedvetlenedve, elfordulnak egyesületunktől.”⁴⁸

A folyóirat állandó késését a szakosztályi jelentés különböző okokkal, ezek között elsősorban pénzhiánnyal igyekezett menteni, holott ezt rögtön megcáfolta ugyanazon jelentés elszámolása, mely az előző évről áthozott maradványában rendesen egy egész évfolyam fedezetét is jóval felülmúló összeget mutatott ki. Az elmaradt füzeteknek legalább legnagyobb részben meg volt a fedezete. Az 1910-es évek felé a nyomdai és papírárak emelkedése miatt ez a fedezet is természetesen lecsökkent; így mind nehezebbé lett az elmaradottak pótlása, amelyet egyébként a szakosztályi

⁴⁶ Az E. M. E. Évkönyve 1906-ra, 100. l.; 1907-re, 90. l. 1908-ra, 84. l.

⁴⁷ Előfordult pl., hogy egy cikk, mely pedig éppen múzeumi vonatkozású volt, beadásától számítva csak 5 év múlva látott napvilágot. A szerzőnek ebből, bizonyos elsőbbségi kérdéstől eltekintve, még az a kellemetlensége is származott, hogy e miatt késést szenvedett ugyanezen tárgyról írott más cikkének megjelenése is azért, mert ez az első nélkül érthetetlen volt.

⁴⁸ Az E. M. E. Évkönyve, 1911-ről. 95. l.

jelentés évről-évre mindig csak ígérgetett. Minthogy ez az állapot már az E. M. E. jó hírneve szempontjából sem volt tovább tartható, a szakosztály közgyűlésének javaslatára az E. M. E. közgyűlése 1910-ben határozatot hozott, hogy a *Múzeumi Füzetek* egységes szerkesztését megszünteti, ennek átalányát a három tár (állat-, növény- és ásványtár) között szétosztja s ebből mindenik tár igazgatója adja ki külön-külön a maga intézetében végzett tudományos munka eredményeit.

Ez az intézkedés a tárigazgatók kezébe még nagyobb hatalmat adott s egyúttal azt is jelentette, hogy a folyóirat többé tulajdonképpen nem is a szakosztályé, hanem a táraké, s így ebben a folyóiratban, melynek szerkesztésében a tárigazgatók korlátlan függetlenséggel rendelkeznek, más tudományszakoknak csakugyan nincs többé mit keresniök. Jelentette továbbá a szakosztályi szervezet megbomlását is, mert a szakosztályt alkotó tudományszakok között ezzel megszűnt az a lényeges összetartó kapocs, melyet a közös folyóirat jelentett.

A szakosztály életében a szóban forgó idő alatt tehát két lényeges mozzanat történt: kiválásnak is tekinthető csendes félrevonulása a matematikai, fizikai és kémiai tudományszakoknak és ezt követőleg a szakosztályt tényleg alkotó három természetrizsi szaknak is folyóirat szerint való szétkülönülése. Ez a széttagolódás hivatalosan ugyan csak a folyóiratra vonatkozott, bizonyos jelek azonban arra mutattak, hogy ez a folyóiratról már a szakülésekre is kezdett áterjedni. Olyan irány volt tehát kialakulóban, mely a szakosztálynak a három tár szerint való teljes felbomlása felé tartott. És ez talán be is következett volna, ha nem jön közbe a világháború.

A szakosztályi élet gerincét a szakülések alkották. Minthogy az előbbi időkben a szakosztályok általában elhanyagolták a népszerű előadásokat, az új alapszabályok értelmében ezek rendezését az E. M. E. igazgató-választmánya vette a kezébe; azonban ettől függetlenül, néhány ilyen előadást a szakosztály külön maga is tartott. Természetes, hogy a központtól az idényenként sorozatba összeállított népszerű előadások tartására a szakosztályok adták az előadókat, köztük a term.-tud. szakosztály is.

Az átszervezés után az E. M. E. tevékenységének új és szerencsés terei voltak a vidéki városokban 1906–1913. között évenként tartott vándorgyűlések, melyeket szintén az igazgató-választmány rendezett, ugyancsak a különböző szakosztályok tagjainak közreműködésével. Végre az alapszabály rendelkezése kötelességévé tette a tárigazgatóknak, hogy múzeumukban a nagyközönségnek időnként magyarázó előadásokról gondoskodjanak.

Az újjászervezés tehát olyan programot adott, mely a szakosztály tevékenységét több oldalról is igénybe vette és amellyel a népszerűsítő iránynak az előbbi időknél sokkal nagyobb szerepet kívánt adni. Feladat volt tehát elég, annyi, hogy annak teljes betöltése elsősorban békés egyensúlyban levő életet kívánt volna meg. Ezzel szemben a szakosztályi életet az egész időn át általában bizonyos zavaros nyugtalanság jellemzi. Ez kifejezésre jut már abban is, hogy a szakosztályi előadások

száma évek szerint feltűnő ingadozást mutat.⁴⁹ Az okot elsősorban a folyóirat összekúszált rendetlenségében, az ebből keletkező elégtelenség káros visszahatásában, majd a folyóiratnak táruk szerint való megosztásával a szakosztály egységének megbontásában kell keresnünk. Ezután ugyanis a tárigazgatók, minden más közös eszme mellőzésével, csak saját múzeumukkal törődtek s ezeknek az E. M. E. anyagi erejét meghaladó továbbfejlesztése érdekében örökös kéréssel és panasszal voltak tele. Türelmetlenül zaklatták az E. M. E.-t felterjesztéseikkel újabb anyagi támogatásért, s ebben mindenik tár a maga igényeit tartotta legsürgősebbnek és legfontosabbnak. Ebből pedig egészségtelen vetélkedés, sőt féltékenykedés keletkezett, ami aztán a táruk közötti viszony meglehetősen kiélesedését vonta maga után. Mindezekhez hozzájárultak még az 1912. és 1913. években a növénytárral kapcsolatos kellemetlen zavarok. Természetes, hogy ez az ideges légkör bénítólag hatott a szakosztályi életre, hiszen a szakosztály voltaképpen a három tárból állott.⁵⁰

Ezek után nem csodálkozhatni, hogy az ilyképpen amugyis gyengélkedő szakosztályi életet a beállott háború zürzavarai rögtön meg is ölték. Az 1914. évvel a szakosztályi működés — mondhatni — meg is szűnt. Ez időtől ugyanis, a vázolt idő végéig, tehát 1918-ig bezárólag, a szakosztályi életnek csak egyetlen megnyilvánulására lehet akadni abban a népszerű előadásban, melyet Szádeczky Gyula tartott 1915. február 1-én.⁵¹

Sajnos, a szakosztály tevékenységéről pontos képet nem alkothatunk. Az eddigi szokást, hogy a szakosztály folyóirata részletesen közölte a szaküléseket és azok tárgyait, a mostani új folyóirat is követte ugyan, de annak csak első kötete (1906. évf.) és az is hiányosan. A következő kötetekből azonban, — ezek jórészt csonkán maradtak, sőt közülök töb-ből egyáltalában semmi sem jelent meg, — a szakülésekről való tudósítás teljesen hiányzik. Az E. M. E.-től az 1907—1915-ben kiadott *Évkönyvében* a szakosztály titkári jelentése néhány éven át (1907—1909) minden részletezés nélkül, a szakosztályi gyűléseknek és az azokon elhangzott előadásoknak szintén csak a számát közli, de sem az előadók nevét, sem az előadások tárgyát nem említi meg. E tekintetben nem nyújt közelebbi felvilágosítást a szakosztály okmánytára sem.⁵² A szakosztályi előadások alábbi részletezése tehát nem teljes, a szaküléseknek és az előadásoknak csak a számát tudhatni biztosan.

⁴⁹ Pl. az 1910—1914. években a szakosztályi előadások száma az évek sorrendje szerint: 12; 7; 26; 5; 13.

⁵⁰ Úgy látszik, hogy mindez károsan hatott általában a tudományos munka termékenységére is. Tárgyilagosan ítélve ugyanis, kevésnek tűnik fel a tárukban végzett munka felmutatott eredménye, tekintetbe véve, hogy az igazgatók folytonos sürgetésére a tudományos segédszemélyzet mindenik intézetben közben szaporodott is. Így az 1910-es években mindenik intézetben legalább 5—5, komoly bűvárkodásra képes és hivatott tudományos erő működik.

⁵¹ Az E. M. E. okmánytára: 155—1917. sz.

⁵² Ezt Farkas Béla szegedi egyet. tanár szíves közléséből tudom.

A rendelkezésre álló, ugyancsak hiányos források adatai szerint, a szóban forgó idő alatt a szaküléseken 33 előadással az állattaniak vezetnek, utánuk 23-al a növénytaniak és ezután 21-el az ásvány-földtaniak következnek. Más tudományág, az ismert okok miatt, alig van képviselve. Ezek közül csak a matematika, kémia, csillagászat és a földrajz szerepel 1—1 előadással.

Az állattani előadások között első helyen Apáthy István áll a következő 9 előadással: *A piócafélék izomzatáról: Phaeochromus sejtek piócákban*; *Új bb adatok a piócák szelvényeinek ismeretéhez*; *A mirigyek működéséről*; *További adatok a sejtmag szerkezetének ismeretéhez*; *Gondolkodó állatok*; *Gelatinás beágyazások*; *A rögzíthetőség és főtthetőség változásainak néhány példája*; és *Sorozatos metszetek készítésének és eltevésének új módjai*.

Gelei József előadásai voltak: *Adatok a sejtmag és a protoplazma viszonyához*; *Szaporító sejtek determináltsága*; *Új Olisthonella faj Kolozsvár környékéről*; *Mephochoneria a Dendrocoleum féregből*; *Adatok a Dendrocoleum lacteum mikroskopicus anatómiájához*; *Glycogenium az örvényféreg kötőszövetéből*. Farkas Béla a következő címeken adott elő: *Adatok a folyami rák tápcsövi mirigyeinek ismeretéhez*; *A folyami rák oesophagusának és szájrészeinek alak- és alkattanai viszonyai*; *Adatok a mirigytermék keletkezésének ismeretéhez*; *Adatok a Mitochondrák ismeretéhez*; és *Gerinces állatok mezentheriuma rögzítésének új módja*.

Boga Lajos *A Goera pilosa Fbr. fonómirigyei*; *Vízben áttelelő bogárálcák*, és *Adatok a sejtmag alak- és alkattanához* címeiken értekezett. Ebner Sándornak két előadása volt: *Mitochondrák a Puhatestűek májában* és *Az Ancylus fluviatilis Müll. női ivarszervének járulékos mirigyei*. Szilády Zoltán két előadást tartott: *A magyarországi bögölyök* és *Adatok Magyarország bögölyféléinek ismeretéhez* címen. Varga Lajosnak szintén két előadása volt: *Új kerekeseféreg Kolozsvár környékén* és *Asplanchna hungarica Daday = Asplanchna sieboldii Leidig*. Egy-egy előadással szerepelt Marity Milos: *Parafinás metszetek eltevése papiroson*. Nagy Jenő: *Az Urali bagoly (Syrnium uralense) elterjedése Erdélyben*. Müller Arnold: *Adatok a Plumatella polymorpha szövettanához* és Szüts Andor: *A földi giliszta hámképleteiről* címeiken.

A növénytan köréből figyelemreméltó az előadók nagy száma, de senki sem tartott közülök kettőnél több előadást. Két-két ízben szerepelt a következő című előadásokkal Györffy István: *Adatok az Ephemeropsis tjbodensis Goeb. alaktani ismeretéhez* és *Schaffel Aladár újabb vizsgálatai*. Kovács Béla: *A hazai sásfajok meghatározó kulcsai* és *A szászhermányi és a rétyi nyiri lápok érdekesebb sásfajai*. Péterffy Márton: *A Baumgarten-gyűjtemény bryophytonjairól* és *Az erdélyi flóra pehelyszirmu szekfűi*. Richter Aladár: *Bodor László növénykészítményei és Dalmáciai növénygyűjtő utam*. Valentini Elvira: *A Fritillaria imperialis mag-, illetve sejtoszlásai* és *A mohok anatómiai viszonyairól, különös tekintettel néhány erdélyi faj leveleire*.

Az alábbi szerzőknek a következő címek alatt egy-egy előadásuk volt; Bihari Gyula: *A nagyváradi Nymphaea kérdéséről*. Bogsch Sándor:

A *Rosalia arbuscula* Richt. oicologiai viszonyai. Butujás Gyula: A hazai tengerifélék magjainak alak- és alkattan. Daday Dezső: A Diatomaceákról általában, különös tekintettel Kolozsvár környéke álló vizeinek Diatoma-florájára. Gáyer Gyula: A Licoctonum-féle Sisakvirágok hazai fajai. Gróf Lajos: A kolozsvári gyógynövénytelepen az 1912-ben észlelt növénybetegségek. Gulyás Antal: *Syringa Josikaea* és *Syringa Emodi* physiological és anatómiai viszonyai. Mátyás Jenő: Adatok az Angiospermák összehasonlító embryológiájához. Papp Lénárt: A *Pulsatilla Zichyi* Schur. magánrajza. Szabó Arpád: A *Bruckenthalia spiculifolia* physiological és anatómiai viszonyai. Szabó Endre: A kolozsvári botanikus múzeum gyűjteménye. Szabó Imre: Eltorzult violák. Varga Sándor: A gömöri terület zuzmóflórája.

Az ásvány-földtan tárgykörébe tartoznak a következők: Szentpétery Zsigmondnak öt értekezése volt: Adatok Soborsin vidéke eruptívus kőzeteinek ismeretéhez; Eruptívus kőzetek a Tiensánból; A persányi hegység mezozoicus kőzetei, különös tekintettel a földtani viszonyokra; *Cervus megaceros* Olasztelekről és Mamut maradványok Kolozsvárról. Szádeczky Gyula két ízben adott elő: Adatok Kissebes és környéke geológiai viszonyaihoz és Új kőzettípus az Erdélyi medence délnyugati részében címmel. Balogh Ernő a következő előadásokat tartotta: A Vlegyásza dragánmenti eruptívus tömegének Kecskés és Bulzurpatak közé eső része; Kvarc Erdély felső mediterránkorú gipszeiben; Nem-egyközös tengelyű kvarcok Verespatakról; A Kolozsvár, Torda és Kajántó környéki bitumenes mészkövek és azok ásványai és Nem-egyközös tengelyű kvarcok általános előfordulása a porfirquarcok között. Cholnoky Jenő egyik előadásában a jégkorszak éghajlatáról, a másikban a Yellowstone National Park szerkezetéről beszélt. Kenessey Kálmán egyik alkalommal a Kolozsváron az 1911-ben jelzett földrengéseket ismertette, egy másik alkalommal pedig a helybeli tudomány-egyetem földrengésjelző műszereit. Papp Simon előadása volt: A Gyalui kristályospala hegység amphibolitjairól és Obszidián nucleus Szucság község határából. Apáthy István Fossilis gyűrűsféreg, Gaál István Délmagyarország szármata-rétegeinek elterjedése és taglalása és Vadász Elemér Az úrmösi Töpepatak liász rétegeinek faunája címen tartott még előadást.

A csillagászat köréből Kenessey Kálmán értekezett Az 1911. Brooks üstökös positió meghatározása; a földrajzból Cholnoky Jenő Bátky Zsigmond néprajzi térképe; a kémiából Bodnár János A *Colchicum Autumnale* L. alkaloidáiról és a matematikából Bournáz János Az $X^n + Y^n = Z^n$ egyenletre vonatkozó Fermat-tétel általános bizonyítása címmel.

A fentiekben 23 szakülésen 39 szerzőtől⁵³ 81 előadás van felsorolva. Ezekhez azonban még hozzá kell számítani azokat az előadásokat, illetve szaküléseket, amelyeknek minden közelebbi adat nélkül csak számuk ismeretes. Így a vázolt idő alatt valójában 45 szakülés volt 109 előadással és legalább 43 szerzővel.

⁵³ Emlékezetből tudom, hogy a fent felsoroltakon kívül előadók voltak még: Buja Sándor, Cséres Lajos, Kiss Ernő, Tüske Béla.

A szakosztály népszerűsítő irányú munkásságából kiemelkedő esemény 1909-ben a Darwin Károly születésének 100-ik évfordulója alkalmából a szakosztály saját rendezésében tartott Darwin-émlékünnepélye, melyen Fabinyi Rudolf beszélt *Darwin munkásságáról és hatásáról*, továbbá Apáthy István *A félreértett Darwin-ről*. A szakosztály ezenkívül saját rendezésében még négy előadást tartott; Apáthy kettőt: *A Mendel-féle átöröklési törvényről* és egyet *Újabb hódításaink a mikromilliméter világában* címmel. Szádeczky Gyula egy előadása tartozik még ide: *A földrengésekről, a világháborúról és egyébektől*.

A központ rendezésében tartott népszerűsítő előadásokból a szakosztály a következőkben vette ki a részét: Apáthy Istvánnak két előadása volt *Öregség és halál* és *A mérhetetlen mennyiségek uralma az emberi élet fölött*. Fabinyi Rudolf három előadást tartott *Néhány óra a kémiai laboratóriumban* címmel és egy ízben Szádeczky Gyula beszélt *Az Erdélyi Medence különböző bitumeneiről és sóiról*.

A szintén a központtól rendezett vándorgyűléseken a szakosztály tagjai a következő 11 esetben szerepeltek. Apáthy-nak három előadása volt: *Az élettudományok kulcsai*, *Verseny és haladás a természetben és az emberi társadalomban* és *A nemzetalkotó különbözőzésről általános fejlődéstani szempontból* címeken, Szádeczky Gyulának két előadása volt: *A Vezúv utolsó kitörése* és *Dés városnak történetéből*. Szilády Zoltán is két ízben adott elő: *A legrégebb földművelőkről* és *A veszedelmes háziállatokról*. Egy-egy ízben szerepeltek a következő c. előadásokkal; Benkő Gábor: *Szilágyvármegye használható kőzetei*, Gaál István: *Az erdélyi széntelegek*, Jakabffy Lajos: *A városok vízzel való ellátásáról és csatornázásáról* és Páter Béla: *Botanikai séta a falú határán*.

A közönség részére a múzeumi bemutató-előadásokat az alapszabályok utasítása szerint az 1907. évvel meg is kezdték, általában azonban rövidéletűek voltak. E tekintetben még az ásványtár tett legtöbbet. Itt 1907-ben Szádeczky Gyula három előadást tartott vetített képek kíséretében (köztük egyet a *Drágakövek* címen, egyet pedig Szentpétery Zsigmond *Az Erdélyi Érchegeység északkeleti részének kőzetei és ásványai* címmel). 1908-ban szintén volt 5 ilyen előadás, többnyire vetített képekkel, továbbá 1909-ben is.⁵⁴ Ezekről már nincs okmányyszerű adat, de emlékszem, hogy ilyen előadások még később is voltak. Ugyancsak az ásványtárban az előbbieken kívül 1910–1911. telén Szádeczky Gyula a helybeli intelligens ifjak részére az ásvány-földtan köréből tanfolyamszerű előadásokat rendezett, melyeket minden vasárnap délelőttjén az ásványtár bemutatásával kapcsolatban Balogh Ernő tartott.

1907-ben az állattárban is megkezdődtek ezek a múzeumi bemutató előadások. Ez évben Apáthy István tartott három ilyen ismeretést a tengeri állatokról. Ennél több adatot nem ismerünk. A növénytárban ilyen előadás egyáltalában nem is volt.

⁵⁴ Közelebbi címük nincs adva. (Jelentés az ásványtárról. *Évkönyv 1908-ról*. 78. l.) 1909. évről az ásványtári jelentés csak annyit mond, hogy „többször tartottunk”. (Jelentés az ásványtárról. *Évkönyv 1909-ről*. 77. l.).

Mindezek a felsorolt szak- és népszerű előadások a szóban forgó idő alatt összesen 46 szerzővel 144 előadást tesznek ki.

Az előadások közül hiánytalanul csak a vándorgyűlések jelentek meg a központtól kiadott vándorgyűlési *Emlékkönyv*-ekben. Ezek a szakosztály 6 szerzőjétől 10 cikket tartalmaznak 6 és fél ív terjedelemben 3 táblával és 9 szöveg közötti képpel. Sokkal mostohább sorsa volt a tudományos értekezéseknek, mert ezek jórészenek nem jutott hely a szakosztály arra hivatott folyóiratában. Minthogy ez a folyóirat, a *Múzeumi Füzetek* stb. sajnálatosan összekúszált állapotban múlt ki a háború végétével, már bibliográfiai szempontból is kívánatos bevilágítani ebbe a zűrzavarba.

Az Apáthy Istvántól szerkesztett és évenként 3 füzetben megjelenő *Múzeumi Füzetek*⁵⁵ stb. 1906-tól 1910-ig bezárólag mind a három tárnak, illetőleg az egész természettudományi szakosztálynak közös folyóirata volt. Ennek mai állapota a következő: I. (1906) kötet teljes. A II. (1907) kötetből megjelent az 1. és 2. füzet s a harmadik füzetből egy különlenyomat. A III. (1908) kötetből nem jelent meg semmi. A IV. (1909) kötet teljes, csak tartalomjegyzéke nincs. Az V. (1910) kötetből nem jelent meg semmi. Ezek együttvéve 12 szerzőtől 14 cikket tartalmaznak, 20 ív és 14 lap terjedelemben, 15 ív és 1 lap revue-vel, 14 tábla és 20 szöveg közötti rajzzal.

Az 1911. évvel a fenti egységes folyóirat a három tár szerint három független részre szakadt. Ezek közül az Apáthytól szerkesztett állattári értesítő a kötet számozásban tovább folytatta az előbbi *Múzeumi Füzete*-ket.⁵⁶ Ennek azonban mindjárt a VI. (1911) és VII. (1912) kötete teljesen hiányzik. A VIII. (1913) kötetből csak 1 cikk jelent meg, mint különlenyomat, a IX. (1914) kötetből szintén csak különlenyomat alakjában 3 cikk s ugyanígy a X. (1915) kötetből (ez is csak 1918-ban) 1 cikk. Több nincs is az állattári értesítőből. Ez összesen 5 szerzőtől 5 cikk, 13 ív és 9 lap terjedelemben, 8 táblával és 13 szöveg közötti képpel. Revue nincs.

Pontosan jelent meg és teljes a Szádeczky Gyulától szerkesztett ásványtári értesítő.⁵⁷ 1911-től rendszeresen, minden évben egy-egy füzet jelent meg belőle, két évfolyam 1 kötetet alkotva. Teljes így az I. (1911—1912), II. (1913—1914), III. (1915—1916), IV. (1917—1918) kötet. Még az V. kötet első füzeté is megjelent, a közhatalom átvétele után, 1919-ben. A *Múzeumi Füzetek* e része 4 szerző 21 cikkét közölte 33 ív és 14 lap terjedelemben, 34 ív és 5 lap revue-vel, 18 táblával és 20 képpel.

⁵⁵ Teljes címe: *Múzeumi Füzetek*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum természettárainak (állat-, ásvány- és növénytár) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület természettudományi szakosztályának *Értesítője*.

⁵⁶ Ebben kellett volna közreudni magára a szakosztályra vonatkozó közléseket is. Ezért kapott ez a folyóirat a többi tárok 600—600 koronájával szemben 700 kor. évi átalányt. Ilyen közlemény azonban ebben sohasem jelent meg.

⁵⁷ Pontosabb címe: *Múzeumi Füzetek*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Ásványtárának Értesítője*.

Igazgatóváltás miatt a növénytár csak 1915-ben tudta megindítani folyóiratát, mely ettől kezdve 1919-ig szintén rendszeresen jelent meg Györffy István szerkesztésében *Botanikai Múzeumi Füzetek. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület* címmel. Utolsó füzele ennek is, a közhatalom átvétele után, 1919. ápr. 25-én hagyta el a nyomdát. Az I—III. (1915—1919. évf.) kötet összesen 9 szerzőtől 19 cikket tartalmaz 12 íven és 14 lapon, 8 ív és 10 lap revuevel, 13 táblával és 9 képpel.

A szakosztály munkásságát eme három, illetve négyféle folyóiratában és a vándorgyűlési *Emlékkönyv*-ekben a szóban forgó idő alatt összesen 28 szerzőtől 69 cikk jelöli 87 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelemben, 57 ív revuevel, 56 táblával és 71 szöveg közötti képpel,

Az újraalakulástól kezdve az egész idő alatt Fabinyi Rudolf volt a szakosztály elnöke. Az 1915. február 16-án Kolomeánál hősi halált halt Szabó Imre után Farkas Béla töltötte be a titkári tisztelet; az öttagú választmány tagjai pedig ez időn belül: Futó Mihály, Gyöngyössy Béla, Páter Béla, Pfeiffer Péter, Szentpétery Zsigmond, Szilády Zoltán és Vályi Gyula voltak. A tagok létszáma az 1914. évi utolsó kimutatás szerint 134 volt.

V.

1919—1934.

Erre az 1934. novemberével lezáródó korra vonatkozó források: Budai Árpád *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület utolsó 5 éve (1919—1923)* Erdélyi Irodalmi Szemle 1924. évf. 151—156. l. Kántor Lajos *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1924-től napjainkig.* (1924—1930). Erdélyi Múzeum XXXV. k. Új folyam. I. 1930. 1—3. sz. 1—17. l. Erdélyi Múzeum. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye.* Új folyam. I—V. kötet. 1930—1934. Szerk. Dr. György Lajos. Az E. M. E. ez időben tartott vándorgyűléseinek *Emlékkönyv*-ei. Az E. M. E. és a szakosztály irománytára. Végül természetesen felhasználtam saját tapasztalataimat is.

A világháború után, a közhatalomnak 1919-ben való átvételével, mélyreható változás állott be az E. M. E. életében s ezzel együtt természetesen a szakosztályéban is. Mint tudjuk, a közelmúltban a szakosztály lényegileg egyet jelentett az E. M. E. természetrajzi táraival, illetőleg az egyetem természetrajzi intézeteivel. Az azokban folyó tudományos bűvárkodás volt a gerince a szakosztályi működésnek s a szakosztály dolgozó tagjai szinte kizárólag egyetemi alkalmazottak voltak. Most mindez egy csapásra hirtelen megszűnt. Az új politikai fordulattal az egyetem régi alkalmazottai részben odahagyták állásukat, ezzel együtt megszokott munkalehetőségüket, részben ha állásukat meg is kellett tartaniok, azt csak ideiglenesnek tekintették, így egyéni jövőjük teljes bizonytalansága vette

el munkakedvüket. Hozzájárult mindezekhez a hatalomváltozással járó szigorú ostromállapot, mely egymagában is lehetlenné tett minden szakosztályi életet. Így telt el az 1919. év.

Az ostromállapot enyhültével az E. M. E. 1920. okt. 4-én tartott választmányi gyűléséből felszólította a szakosztályokat, hogy a meglevő tagokból alakuljanak újból meg és kezdjék meg működésüket. Erre a term.-tud. szakosztály tagjai 1920. dec. 5-én rendkívüli közgyűlésre jöttek össze. Ez alkalommal a Magyarországra távozott és ott elhunyt Fabinyi Rudolf helyébe Szádeczky Gyulát választották meg elnöknek s titkárnak a szintén elköltözött Farkas Béla helyett Boga Lajost. A gyűlés az elnök indítványára úgy határozott, hogy a rendkívüli időre való tekintettel a választmányi tagok létszámát a lehető legmagasabbra emeli. Így a szakosztálynak a következő 26 tagból álló választmánya lett: Bakó Kálmán, Balogh Ernő, Barabás Tibor, Biró Géza, Brósz Ilona, Cseresnyés Gyula, Dávid Lajos, Ferenc Áron, Gelei József, Gergely Jenő, Hintz György, Huber Imre, Huszár Jenő, Mátyás Jenő, Sz. Nagy Gyula, Orosz Endre, Páter Béla, Pfeiffer Péter, Ruzitska Béla, Széky Tibor, Széll Kálmán, Tulogdy János, Uzonyi Ferenc, Valentini Elvira, Wildt József és Xántus János.

A szakosztály választmánya egy ideig továbbra is ilyen nagy létszámú maradt; a közben eltávozottak helyébe időközben még Baitner Géza, Gaál László, Hidegh Mihály, Husz Ödön, Kopp Elemér, László József és Mester Mihály vétettek fel. Csak 1929-ben tért rá a szakosztály a rendes 5 tagú választmányra. A szóban forgó, vagyis az 1934. novemberében lezáródó időszak végén a szakosztály tisztikara a következő: elnök Szádeczky Gyula, titkár Balogh Ernő, jegyző Tulogdy János, választmányi tagok: Hintz György, Husz Ödön, Páter Béla, Ruzitska Béla, Szász Ferenc.

A szakosztályban az 1920. dec. 5-i megalakulás után az élet azonnal meg is kezdődött. Az első előadó maga az elnök, Szádeczky Gyula, volt, aki *A sivatagokról különös tekintettel Erdélyre* c. népszerű előadásával 1920. dec. 17-én⁵⁸ megkezdte a szakosztály működését, melyben azóta nem is történt megszakítás. Ezekben a nagyon nehéz időkben a munka folytonosságának ez a megőrzése, mely kétségtelenül az elnök különös buzgóságának köszönhető, másoktól is elismert olyan érdeme a szakosztálynak,⁵⁹ amilyennel nem dicsekedhet egyik sem az E. M. E. szakosztályai közül.

A szakosztály működésének természetesen a gyökeresen megváltozott viszonyokhoz kellett alkalmazkodnia, vagyis legalább azokat a szűk tereket betöltenie, melyek az új helyzetből kifolyólag megmaradtak még számára. A nagy fordulattal a munkalehetőségekben beállott tájékozatlanság köde hamar felszakadt. A munkaerők és a korlátolt helyzet adottsága ugyanis önként megadta a szakosztály további működésének lehetőségeit s ezzel irányát; csak arra kellett ügyelni, hogy ez lehetőleg összhangba kerüljön a szakosztály hagyományos multjával.

⁵⁸ Budai tévesen teszi ezt 1921. januárjára. Erd. Irod. Szemle. 1924. 155 l.

⁵⁹ Kántor Lajos: Az E. M. E. története stb. Erd. Múz. Új folyam. I. 13–14. l.

A kezdet mindenesetre nagyon nehéz volt. Óriási vérveszteség érte a szakosztályt egyetemi alkalmazásban levő tagjainak tömeges elköltözésével. Közülök pedig azokat, akik itt maradtak, részben nehéz megélhetésük tartotta vissza a munkától, részben az idetartozó tudományok művelésére általában nélkülözhetetlenül szükséges laboratóriumok hiánya. Ez utóbbi bajon egyesek úgy igyekeztek segíteni, hogy eredeti tudományos működési területüket elhagyva, olyan közeli tudományszakra tértek át, melynek művelése egyszerűbb műszaki felszerelést igényelt. Részben ez magyarázza meg, hogy a szakosztály tudományos előadásai későn, csak 1923-ban kezdődtek meg, valamint azt is, hogy ezeknek a szakosztályi tudományos előadásoknak a száma általában véve nagyon lecsökkent a multhoz viszonyítva. Mérlegelve azonban a körülményeket, még az az eredmény is szép, melyet ebben az irányban mégis fel tud mutatni a szakosztály.

Hatalmas lendületet vett azonban a szakosztályi működés a népszerűsítő előadások terén. Ez természetes is, mert az ilyen előadások nem kívánnak mélyreható és önálló laboratóriumi vizsgálódást, s így a munkakedvnek, a körülményekkel megalkudva, elérhetőbb célt kínálnak. Minthogy a szakosztályi életnek az előző korra jellemző módon a táruk érdekeihez való kötöttsége, a megváltozott viszonyok miatt, hirtelen és teljesen megszűnt, a szakosztály most már a legjobb igyekezettel sem tudhatott és ma sem tudhat megfelelni ama feladatának, mely a táruk anyagának feldolgozására vonatkozik. Ennek különben lényeges akadálya az E. M. E. táruinak az egyetemmel, illetőleg az állammal még jelenleg is fennálló rendezetlen viszonya. Népszerűsítő előadásaival azonban fokozott mértékben szolgálja másik célját: a tudományok általános terjesztését és a honismeretet.

Az első években a szakosztály maga rendezte előadásait, mégpedig a róm. kat., unitárius, ref. gimnáziumnak és a Marianumnak megfelelő helyiségében, mikor melyikben lehetett. 1925-től kezdődőleg minden szakosztály, így a természettudományi is, az E. M. E. központi választmányához terjeszti föl népszerűsítő és tudományos előadásainak tervezetét és az osztja be azokat a rendszeren december és április közé eső egységes előadássorozatba; az gondoskodott később az előadások hatósági engedélyezéséről s megfelelő helyiségről is, mely ettől az időtől fogva állandóan az unitárius püspökség díszterme. Említésreméltó, hogy a szakosztály két ízben is annyi népszerűsítő előadást jelentett be, hogy abból néhányat törölni is kellett az előadássorozat zsúfoltsága miatt.⁶⁰

⁶⁰ Jellemző a szakosztálynak a népszerűsítő irányban való buzgó munkásságára, hogy pld. az 1923—1924. téli előadássorozat műsorára 20 ilyen előadás volt felvéve. Ezek közül csak 15 előadás volt ugyan megtartva, a többi előadás elmaradásának az oka azonban nem az előadókon múlt, s nem is a közönségen, mert ez állandóan különös érdeklődést tanúsított és tanúsít ma is a szakosztály ilyen előadásai iránt. A történeti hűség kedvéért meg kell még jegyezni, hogy a megtartott 15 előadás között egy orvostudományi is volt, a Pataky Jenőé, aki azért csatlakozott ehhez, a még tisztán a szakosztálytól rendezett előadássorozathoz, mert az orvosi szakosztály ekkor még nem kez-

A népszerűsítő előadások alkalmával a szakosztály eleinte tetszés szerinti adományokat kért a közönségtől, minthogy az előadások rendezésére (terembér stb) semmi fedezete nem volt. 1931-től kezdődőleg azonban teljesen ingyenesek az előadások s a szakosztály a velük járó és minden más kiadásait abból az 5000 lejből fedezi, melyet 1930. óta elszámolási kötelezettség mellett a központtól évi átalányként kap. A szakosztály az 1933. és 1934. évben ezenfelül kutatási és gyűjtési segélyként is kapott évi 3000 lejt.⁶¹

A csak az 1923. évvel kezdődő tudományos előadások azóta megszakítás nélkül folynak, meglehetősen ingadozó módon ugyan, de egyetlen évről sem maradtak még el. A szóban forgó idő alatt összesen 47 szakülés volt, 18 szerzőtől 68 előadással.⁶²

Feltűnő, hogy az előadásoknak több mint fele (38) ásvány-földtani tárgykörbe tartozik, sőt úgy látszik, hogy ez az aránytalan túlsúly, mely pedig a szakosztály általános szempontjából egészségesnek nem mondható, az utóbbi időkben még inkább növekedik. Egészségtelen jelenség ez nem azért, mintha a nevezett tudomány szak fenti eredménye igen nagy lenne, hanem azért, mert a többi kevés, sőt jórészt szinte semmi. Sajnos, e tekintetben nincs is egyelőre kedvező kilátás lényeges javulásra, mert a baj gyökere oda nyúlik le, hogy tulajdonképpen a hatalomváltozást követő tömeges elköltözés, illetőleg a tudományos munkától való visszavonulás, sorvasztotta le aránytalanul a többi tudományokat.

A tudományos előadások terén is maga az elnök, Szádeczky Gyula, járt elől ismeretes jó példaadásával. Ő egyedül 13 előadást tartott. Egy-mást követő négy szakülésen értekezett *Aranytermő nyugati hegyeink képződéséről*. Két ízben ismertette azon kutatási eredményeit, melyek az erdélyi medence harmadkori képződményeitől eltakart régibb hegyekre vonatkoznak (*Eltakart hegyek*). Többi előadásai voltak: *Adatok a Hargita déli végződésének geológiájához*; *A Kelemen havasok geológiája*; *Adatok Kolozsvár környékének geológiájához, Oligocén vulkánosság nyoma Kolozsvár vidékén*; *Adatok Sepsiszentgyörgy és környékének geológiájához*. Bemutatta továbbá magyarázatok kíséretében a Föld legújabb geológiai térképét.

Szádeczky után Bányai János vette ki legszorgalmasabban részét a szakosztály tudományos munkájából. 11 előadása közül, *Verespatak*

dette meg népszerűsítő előadásait, a másik két szakosztály pedig ekkor még egyáltalában nem is működött. Egyébként a népszerűsítőkön kívül a tudományos előadásokban is rendkívül gazdag volt ez az év, amikor az 1924. január 3. és április 8. közötti időben 10 szakülésen 8 szerző 14 tudományos előadást tartott. A népszerűsítőkkal együttesen ez olyan eredmény, amelynél különbet a szakosztály a háborúelőtti nyugodt éveiben sem igen tud felmutatni.

⁶¹ Szádeczky Gyula szakosztályi elnök ezt azon a címen kérte az E. M. E.-től, hogy az ásványtár nem szokta felvenni 5000 lej évi átalányát, fordíttassék tehát ez az összeg az ugyanazon szakkörben munkálkodó szakosztályi tagok segélyezésére, mert ezek tudományos működése úgyszólván költséges helyszíni kutatásokkal kapcsolatos.

⁶² Ezek közül 4 szakülés 7 tárggyal az 1933-ban Nagyenyeden és az 1933-ban Sepsiszentgyörgyön tartott vándorgyűlésen volt.

aranyércei-t kivéve, a többi mind székelyföldi vonatkozású. Ezek: A székelykereszturi gázmedence; A Hargita-vonulatáról; A korondi aragonit-terület geológiája; Fosszilis mészmoszat a Homoród-völgyéből; A székelyföldi ásványvízforrások hidrológiája és foglалásuk; Udvarhelymegye iszapforrásai. Egy-egy előadás keretében bemutatta továbbá a Csíkszereda jelzésű 1:75000 m-es geológiai térképet és a Hargita ásványvíztérképét, melyeket saját felvételei alapján készített.

Török Zoltán szintén szép munkásságot fejtett ki: A Maros szorosa és a Kelemenhegység nyugati szegélye; Jegyzetek a súvadások morfológiai jelentőségéről; Az ugra-homoródi bazaltbreccsia; A konglomerátok szerepe a nagyküüllőmenti neogén üledékekben; Az erdélyi és az ókirályságbeli neogén összehasonlítása és Adatok a küüllőmegyei neogén kialakulásaihoz címenken hat előadást tartott.⁶³ Balogh Ernőnek a következő címenken öt előadása volt: Pseudobrookit ikrek; Erdély kvarctartalmú gipszei; Mélyfúrás Kolozsváron; A meziádi barlang és kialakulása; A komárniki barlang. Tulogdy János egyik alkalommal Geológiai megfigyelések Kolozsvár vidékén, másik alkalommal Külföldi utam tudományos megfigyelései címen értekezett. Végül Szádeczky Elemér tartott egy előadást Új coelestin előfordulás Szindról címen.

Az ásvány-földtani szakcsoport mögött a felmutatott munkásság tekintetében a többiek messze elmaradnak. Legközelebb áll még hozzá az állattan és a növénytan 6—6 előadással. Állattaniak voltak Gelei Józsefnek Kísérleti hypergenitalis tyúkokon; A legtokéletesebb véglény és A legegyszerűbb tagoltság c. értekezése,⁶⁴ továbbá Boga Lajosnak Adatok a Rodnai havasok faunájához és Balatoni Trichopteron álcák s végül Orosz Endrének Adatok a földi kutya elterjedéséhez c. előadása.

A növénytanból Páter Béla fejtett ki különösebb munkásságot. Négyyszer értekezett a következő címenken: A gyökér spirálmusa; Legújabb megfigyelések gyógynövényeinken; Újabb tapasztalatok gyógynövényeink termesztése terén és Újabb megfigyelések növényeinken. Kívüle még Mátyás Jenő tartott előadást A rendellenes gyümölcsök és Soó Rezső Növény-szövetkezetek successiója különös tekintettel Kolozsvár flórájára címmel.

Örvendetes, hogy a kémia és matematika tudományoknak az előző időkben elnémult szava most ismét felhangzott a szakosztályban, fizikai tárgyú előadás azonban ez alkalommal sem volt. A kémiát elsősorban Ruzitska Béla következő előadásai képviselik: Kolloid kémia; Kolloidok előállítás; Az atomelmélet újabb fejlődése; A rádióaktív elemek bomlása és a kormeghatározás. Ide tartozik még Kopp Elemérnek egy előadása

⁶³ Bányai János és Török Zoltán munkásságát még értékesebbé teszi, hogy úgy tudományos, mint szintén nagyon gyakori népszerűsítő előadásaik tartására messziről (Odorhei-Székelyudvarhely, illetve Segesvár-Sighisoara) kellett beutazniok.

⁶⁴ Gelei József fenti három előadását 1923-ban és 1924. elején tartotta. Sokat ígérő munkássága elköltözésével azonban, a szakosztály érzékeny veszteségére, ezzel itt meg is szűnt.

A *menthaolaj-ról*. A négy matematikai előadás közül kettőt Antal Márk tartott *Geometriai problémák* és *A geometria rendszere Hilbertig* címmel. Nagy Gyula értekezett továbbá *Az algebrai egyenletekről* és Wald Ábrahám *A hilberti axiómarendszer kritikájáról*.

Volt három őstörténeti előadás is, valamennyit Orosz Endre tartotta: *Ósemberi telepek*; *A kolozsi hegycsúp őstelepe és újabb ósemberi telepek Erdélyből* és *A Király-utcai ósemberi település* címen. A csillagászatot egy előadás képviselte, a Szász Ferencé: *A világegyetem szerkezete*. Más tárgyú Boga Lajosnak két előadása, melyek közül az egyik a mikroszkópi vizsgálatokhoz egy új rajzolóasztalt mutatott be, a másikon Apáthynek utolsó mikrotechnikai módszereiről beszélt. Három emlékbeszéd is hangzott el, ezeket Szádeczky Gyula Apáthy Istvánnak és Schafarzik Ferencnek, Ruzitska Béla pedig Fabinyi Rudolfnak elhunytá alkalmából tartotta.

Népszerűsítő tudományos előadásokat tartott a szakosztály a helyi előadássorozatokon kívül a vándorgyűléseken is, melyeket az E. M. E. a vidéki nagyobb városokban 1930-tól ismét rendezett. Érdemes a felémeltésre, hogy a népszerű előadásokkal kapcsolatban a szakosztály elnöke, Szádeczky Gyula, 1922-ben érdekes újítást kísérelt meg. Ez abban állott, hogy az előadást kirándulással kötötte egybe. Egy előre meghatározott nap délutánján ugyanis a közönség az előadó vezetésével kiment a város közvetlen környékére, ahol megfelelő magyarázat kíséretében alkalma nyílott az illető hely természeti viszonyait, a természeti erők hatását közvetlen szemlélettel is megismerni. A közönség örömmel vette ugyan az ilyen kirándulásokkal még érdekesebbé tett előadásokat, de különböző nehézségek miatt rendszeresíteni nem lehetett, így háromszori megismérlés után abban is maradtak.

A szakosztály 68 tudományos előadásával szemben a népszerűsítőké száma 126, melyeket 26 előadó tartott. Közülök 100 helyi és 26 vándorgyűlési. Amilyen sok ez számbelileg, éppen annyira változatos tartalmilag. Mint az alábbi felsorolásból kitűnik, nincs a természettudományoknak olyan ága, amely valamelyik előadással ne lett volna képviselve. Mint a tudományos előadásoknál, ezeknél is az ásvány-földtani tárgykörök az uralkodók, számuk körülbelül 40-re tehető. Azért „körülbelül”, mert általában a népszerűsítő előadások között több olyan van, mely tárgyával két vagy több tudományszakba is annyira egyformán belekapcsolódik, hogy e miatt nehéz eldönteni szakcsoporthoz szerinti pontos jellegét. Éppen ezért az alábbi összeállításban legcélszerűbbnek látszik egyszerűen az előadók munkássága szerint követni a sorrendet. Tartsunk így először a helyben tartott népszerűsítő előadások szemlét.

Itt is Szádeczky Gyula vezet 15 előadással, melyek közül az 1920. dec. 17-én *A sivatagokról, különös tekintettel Erdélyre* címen tartottal — mint már említettem — a hatalomváltás után a szakosztály életét indította meg. Két előadást tartott *A földrengésekről és a földrengés helyi lehetőségeiről* és szintén kettőt *A Gyalui havasok-ról*. *Geizirmaradványok Kolozsvár környékén* c. ismertetését megismételte egy a helyszíntre vezetett kirándulás alkalmával. Egy másik ilyen kirándulással

egybekötött előadásában az „eltemetett“ hegyeket mutatta be. Többi előadásai voltak: *Geológiai vándorlásaim 1925-ben Erdély északnyugati részén*; *Borszék forrásai geológiai tekintetben*; *A Székelyföld képződése*; *Délafrikai utam tapasztalatai*; *A szárazföld és a tenger harca Kolozsvár környékén*; *A szamosfalvi sósfürdő geológiája és Van-e földgáz Kolozsvár környékén?*

Népszerű előadások terén a szakosztály másik kiváló munkása Tulogdy János, aki ásvány-geológiai és általános természettudományi tárgyú előadásai mellett a modern közlekedési eszközökről is gyakran beszélt. Tartott 14 előadása a következő: *A föld élete*; *Erdély természeti kincsei*; *A víz szerepe a földön*; *A Föld belső erői és azok megnyilvánulásai*; *Külföldi tanulmányutam*; *A természet megfigyelése*; *A természet erőinek hasznosítása*; *A barlangkutatóstan története és feladata*; *A léghajók és repülőgépek*; *A repülés története*; *A Zeppelin léghajó*; *A léghajó és repülőgép szerepe*; *A vasút és az automobil fejlődése*; *Léghajóutam a Graf Zeppelinén.*

Balogh Ernő egy alkalommal kirándulás keretében ismertette a környék geológiai felépítését, ezenkívül még tizszer adott elő a következő címeken: *Szibíria*; *A világ vége*; *A levegő*; *A tél művészete*; *Keresztül a Nagybiharon*; *Az arany*; *Halál és temetés*; *A meziádi barlang*; *Az ég tükrei*; *Részlet a természet anyagforgalmáról.* Bányai Jánosnak hét előadása volt: *Verespatak bányászata*; *A Szent Anna tó környéke*; *A Hargita*; *Székelyföldi körútunk*; *A székelyföldi ásványvizek geológiája*; *A homoródalmási barlang és környéke és A szovátai meleg sóstó.* Szász Ferencnek különösen csillagászati előadásai voltak, ilyenek: *A Hold*; *Méretek a világegyetemben*; *Van-e élet más égitesteken?* *Csillagszigetek a világegyetemben*; *Meddig süt a Nap?* Tartott még előadást a hangyaállam csodáiról és a tejről. Husz Ödön szintén ötször szerepelt, mindannyiszor biológiai tárgykörű előadással: *Fejezetek az állatszociológiából*; *Az állatélet néhány modern problémája*; *Az átöröklés tanainak alapvető vonalai*; *Ivadék gondozás és az ösztön és A mesterséges kiválasztás és fajegészségtan alapjai.*

Nagyon kedvelt és szorgalmas előadó volt Huber Imre, aki csak az 1921. és 1923. évek közötti időben öt népszerű előadást tartott. A szakosztályt többet nem is szolgálhatta Magyarországra való költözése miatt, ahol nemsokára el is hunyt. Két előadásában a modern talajismeretről szólt, másik kettőben *Az oceanografia és a geológia egymást érintő kérdései* címen értekezett s egy előadását a gyémántról tartotta.

Páter Béla négy előadást tartott, valamennyi növénytani vonatkozású volt: *Hazai növényeink újabb szereplése a gyógyászat terén*; *Újabb gyógyító teák*; *Mérges növények és Újabb irányzatok a növényvédelem terén.* Ugyancsak négyszer szerepelt Cseke Domokos. Előadásai a következők: *Az állatok szerepe a női öltözködésben*; *A virágok és a méhek*; *Képek a Csendes óceán szigetvilágából és Utazás a Balkánfélsziget körül.* Xántus János a következő három előadást tartotta: *Izland*; *Az időjárás és A nagyekemezői földgázrobbanás.* Gaál László szintén háromszor szerepelt; *A mérgek*; *A mesterséges drágakövek és Prometheus öröksége*

c. előadásokkal. Ferenczi Sándornak *A Duna deltájának állatvilága; Az állatok színe és A barlangi állatok* címen szintén három előadása volt, úgyszintén Kovács Áronnak, aki a *Szerencse kerekéről, A világ teremtéséről és A Naprendszer kialakulásáról* beszélt teozófiai felfogás szerint.

Két ízben adott elő Ruzitska Béla: *A festőanyagokról és A porcelángyártásról*; Antal Márk: *Einsteinről és Bolyairól*; Török Zoltán: *Úsznak-e a szárazföldek? és Folyóvízeink vallomásaiból* s végül Orosz Endre: *Az ősember táplálkozása és Ősemlős maradványok és ősemberi leletek Kolozsvár környékéről* címen. Csak egy ízben szerepelt Gál Ernő: *A modern alkimia*; Gelei József: *A százéves Mendel és az örökléstudomány*; Gergely Jenő: *A véges és a végtelen*; Kopp Elemér: *A cukorgyártás*; Sz. Nagy Gyula: *Geometriai mulatságok és Széll Kálmán: A quantum elmélet és a Bohr-féle atomelmélet* című előadásokkal.

A szóban forgó idő alatt öt különböző vidéki városban rendezett vándorgyűlésen a szakosztály a következő népszerű előadásokkal vett részt.

Szádeczky Gyula ezeket az előadásokat tartotta: *Erdély különös helye a Föld testén; Nagyenyed vidékének földtani kialakulása és kapcsolata a szerves élettal; Születés és halál a szervetlen világban; Osborn Tithanotherium monografiája és jelentősége Erdély geológiájára.* Balogh Ernő előadásai voltak: *A leghaszontalanabb fém; A barlangok; Az élet vége a Földön; Képek a Székelyföld geológiai jövőjéről és A koralloktól a korallokig.* Bányai János a következő előadásokat tartotta: *Székelyföld, mint fürdőország; Ércmikroszkópi vizsgálatok szerepe a telérkutatásoknál; A Székelyföld ásványkincseinek értékesítése és A Székelyföld ásványvízeinek eredete.* Szász Ferenc: *Szigetek a világegyetemben; A Székelyföld klimatikus viszonyai; Élet hangyaországban és Meddig süt a Nap?* címen tartott előadást. Ferenczi Sándor előadásai voltak: *Erdély mérges kígyói, tekintettel a rákosi viperára; A Székelyföld kihalt és kiháló félben levő állatai és A kolumbácsi légy Kolozsvár környékén 1934. május havában.* Egy-egy alkalommal vettek részt Boga Lajos: *Biológiai intézetek szerepe a tudomány és a népnevelés szolgálatában*; Deák Bertalan: *A tej kémiája és jelentősége az emberi életben*; Husz Ödön: *Az átöröklés*; Szokol Pál: *Érctelepülés a középhegyi telérben.* (A baiamarei-nagybányai vándorgyűlésen kint a helyszínen megtartva); Török Zoltán: *A brassóháromszéki medence újkori földtörténete* és Tulogdy János: *Kolozsvár környékének morfológiai kialakulása* című előadásokkal.

Részrehajlás nélkül megállapítható, hogy a közönség ezeket az előadásokat állandóan meleg érdeklődéssel kísérte. Oka erre meg is volt, mert az előadók igyekeztek tárgyuk alkalmas megválasztásán kívül előadásaikat, amennyiben erre mód kínálkozott, bemutatásokkal és vetített képekkel még érdekesebbé tenni. Hálóját az előadók iránt a szakosztály jóideig csak pusztán köszönettel róhatta le, 1932. óta azonban fáradozásukat, költségvetési lehetőség szerint, tiszteletdíjjal is jutalmazza.

Hozzá tartozik e korszak történetéhez, hogy a szakosztály meghívásra képviseltette magát (Bányai Jánossal és Török Zoltánnal) az „Aso-

ciafia pentru înaintarea științelor“ Bucureștiben 1934. ápr. 13—15-én tartott kongresszusán.

A szakosztálynak jelenleg külön folyóirata nincs. A vándorgyűléseken elhangzott előadásai az E. M. E. központjától kiadott vándorgyűlési *Emlékkönyv* ekben jelennek meg, a szakosztályi tudományos értekezéseket pedig szintén a központtól György Lajos szerkesztésében kiadott, de csak az 1930-tól megjelenő *Erdélyi Múzeum* teszi közzé. Ez eredetileg az E. M. E. összes szakosztályainak közös közlönye volt, 1934.-től azonban az orvosi szakosztály ennek a kötetéből kivált. A term.-tud. szakosztály közleményei külön választva a többi szakosztály értekezéseitől, az „Erdélyi Múzeum“ végéhez vannak csatolva. Az „Erdélyi Múzeum“-nak ez a része külön fejléct is visel: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának Közleményei. Szerkesztik: Szádeczky Gyula szakosztályi elnök és Balogh Ernő szakosztályi titkár.* Sajnálatos, hogy az 1923. és 1929. évi szaküléseken előadott értekezések nagy része kiadatlanul elkallódva a tudomány részére feledésbe ment, csak néhányat sikerült közülnök egyik-másik idegen folyóiratban elhelyezni.

A vázolt idő alatt az E. M. E. kiadásában a szakosztálytól megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1930—1934. évfolyamaiban (XXXV—XXXIX. kötet. Új folyam I—V. kötet) 6 szerzőtől 19 cikk 14 ív terjedelemben, 1 ív revuevel, 4 táblával és 31 szöveg közötti rajzzal. Az 1931—1934. évben tartott vándorgyűlések *Emlékkönyv*-ében pedig 10 szerzőtől 19 népszerűsítő előadás jelent meg 9 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelemmel, 2 lap revuevel és 34 szöveg közötti képpel. Összesen ez 13 szerzőtől 38 cikk 23 és $\frac{3}{4}$ íven 1 ív és 2 lap revuevel, 4 táblával és 65 szöveg közötti képpel.

A szakosztálynak 1934-ben 81 tagja volt nyilvántartva.

*

A hosszú 75 évnek végére értünk.

Dicsekvés nélküli tárgyitagos igazság, hogy a szakosztály a határon túl is jól hangzó előkelő nevet szerzett magának s magán át az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Súlyos munkásságának tanúja a nagy világ, mert tudományos tevékenységének könyvekben lefektetett eredményeit kiterjedt csereviszonynál fogva a földkerekség minden számottevő hasonló tudományos intézete őrzi, használja és elismeri. Mindenütt ott vannak ezeknek hosszú kötetsorai, hiszen a különböző folyóiratokban 129 szakosztályi szerző irodalmi munkásságát összesen 605 cikk hirdeti s ezek együttvéve kereken 700 ívet tesznek ki a 142 ív revue beleszámításával, 182 tábla melléklettel és 221 szöveg közötti képpel.⁶⁵

Az előadásokat tekintve, szintén nagy számok zárják le a nagy idő mérlegét: 75 év alatt 223 szakülésen összesen 711 tudományos és ezen-

⁶⁵ Ebből népszerűsítő irányú 64 cikk 84 ív terjedelemben, 20 táblával és 43 szöveg közötti képpel. E bibliográfiai összeállításba nincs is beleszámítva az a szintén tekintélyes irodalmi tevékenység, melyet az ugyancsak természettudományi irányú cikkek az E. M. E.-nek már legelső folyóirataiban (1860—1878) is képviselnek.

kívül 207 népszerűsítő előadás hangzott el. A természettudományi szakosztálynak 178 tagja⁶⁶ 918-szor lépett előadói emelvényre, hogy hintse szerte a tiszta ismeretek fényét, melyet a messze múltban oly nagy lelkesedéssel gyűjtött fel ma már parladozó nagy elődeink bizakodó és áldozatos hite. Ime, a leünt háromnegyed évszázad igazolta e hitet, mely az ismeretlen jövőre új életerőt adó drága örökségül száll tovább, a múltból leszűrődő tanulsággal, hogy minden élet csendes, zajos és viharos idők tarkasága, de az az okos élet, mely a nemes elhivatás célját sohasem téveszti szem elől: sem a verőfény nem ringatja elernyült munkátlanságba, sem a mostoha sors nem fojtja a lemondás tétlen beletörődésébe.

Dr. Balogh Ernő.

⁶⁶ Az előadók közül eme idő alatt legalább 15 előadással vették ki részüket a szakosztály munkájából a következők. (A nevek után a tartott előadások száma áll s ezután zárójelben az, hogy ezek közül mennyi volt a népszerűsítő): Koch Antal 73 (6). Szádeczky Gyula 51 (31) Apáthy István 4) (16). Abt Antal 38 (7). Fabinyi Rudolf 33 (12). Balogh Ernő 27 (16). Bányai János 22 (11). Primics György 22. Entz Géza 21 (4). Daday Jenő 19 (2). Tulogy János 17 (15). Mártonfi Lajos 16. Farkas Gyula 15 (1).